

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Diplomová práce

Karolína Kosová

Překračování hranic

Vybraná témata v díle Fulvia Tomizzy

(Crossing the Boundaries. Selected themes from the work of Fulvio Tomizza)

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Jiří Pelán

Rok podání práce: 2008

OBSAH:

1. Úvod: Záměr diplomové práce	3
2. Osud Istrie	4
3. Život Fulvia Tomizzy	13
3.1. Dílo – stručná charakteristika	21
4. Téma země v <i>Istrijské trilogii</i>	26
4.1. Země – materie, kořeny: <i>Materada</i>	27
4.2. Země opuštěná: <i>La ragazza di Petrovia</i>	30
4.3. Země posledního rozloučení: <i>Il bosco di acacie</i>	33
5. Minulost	35
5.1. Rekonstrukce minulosti: cyklus o Stefanu Markovichovi	37
5.2. Minulost a sen: <i>L'albero dei sogni</i>	43
5.3. Vzpomínání a příběh: <i>La casa col mandorlo</i>	46
6. Láska	50
6.1. Postava ženy: žena – subjekt, žena – objekt	51
6.2. Rodina	57
6.3. Tělesnost a prostor	61
7. Návrat	63
7.1. Návrat k sobě samému : <i>I rapporti colpevoli</i>	63
7.2. <i>Dove tornare</i>	65
7.3. Poetika přírody: <i>Il sogno dalmata</i>	67
8. Tomizza esejista: <i>Alle spalle di Trieste</i>	69
9. Tomizzův literárně-kulturní kontext	74
9.1. Další „autoři exodu“.	74
10. Riassunto	87
Shrnutí	90
Summary	92
Bibliografie	94
Přílohy: Překlady citací	96

1. ÚVOD: ZÁMĚR DIPLOMOVÉ PRÁCE

Fulvio Tomizza je autorem u nás zatím neznámým. Proto věnujeme první kapitulu historii Istrie, která byla jeho rodnou zemí i celoživotní inspirací. Ve druhé kapitole pak představíme jeho život a dílo.

Úkolem, který jsme si zadali, je poskytnout ucelený obraz Fulvia Tomizzy prostřednictvím analýzy témat, která nám připadají pro jeho tvorbu nejvýstižnější. Budeme se přitom snažit, aby námi zvolená témata nekopírovala analýzy některých italských kritiků, kteří se Tomizzou zabývali. Naše práce se bude v mnohém o jejich dále uváděné studie opírat, témata jsou ale vybrána tak, abychom literární diskurs o Tomizzovi obohatili, a přitom nevynechali žádné podstatné momenty v jeho tvorbě. Kapitoly jsou tedy seřazeny podle vybraných problémů vystupujících z Tomizzova díla. V jednotlivých podkapitolách představujeme konkrétní tituly: ze tří románů složenou *Istrijskou trilogii*, cyklus o Stefanu Marcovichovi s důrazem na díla *L'albero dei sogni* a *Dove tornare*, sbírku povídek *La casa col mandorlo*, intimní autobiografický román *I rapporti colpevoli*. Naším cílem je obsáhnout dílo Fulvia Tomizzy v celé jeho šíři (kromě románů z prostředí Istrie, které jsou doménou autorovy tvorby, se při představení knihy *L'ereditiera veneziana* dotkneme i bohatého opusu s historickou tematikou). Pokusíme se tedy o jakýsi průřez větší částí autorova díla, počínaje analýzou jeho románového debutu *Materada* a konče posmrtně vydaným románem *Il sogno dalmata*. Poslední kapitolu o autorově díle věnujeme jeho esejům, které nám pomohou lépe se zorientovat v názorovém světě spisovatele.

Přílohu této práce tvoří naše překlady všech citací z beletrie a odborné literatury.

2. OSUD ISTRIE

Historie Istrijského poloostrova má velmi komplikovaný vývoj. V této kapitole se ho pokusíme rámcově nastínit a podrhnout některé jeho aspekty, které můžou hrát obzvlášť důležitou úlohu pro hlubší pochopení díla Fulvia Tomizzy. Ve druhé části kapitoly nastiňující historii Istrie a jejích obyvatel v současných dějinách nám bude vodítkem publikace italského historika Raula Pupa *Il lungo esodo*¹.

Vývoj Istrie se od počátku liší od vývoje v ostatních částech dnešních slovinských a chorvatských území. Již v předrománské době je oblast dnešní Istrie osídlena ilyrským kmenem Histrijců (nebo Istrijců), kteří zpočátku sdílejí tato území s dalšími kmeny (například Liburny v oblasti Kvarneru). Koncem třetího století před Kristem dochází k prvním bojům s Římany, kteří pak v dalším století vítězí a následně zde zakládají první římské kolonie (kolonie v Terstu kolem roku 100, v roce 45 založení kolonie v Pule – *Colonia Pietas Iulia Pola*, v roce 20 kolonie v Poreči – *Colonia Iulia Parentium*). V prvním století po Kristu začíná výstavba pulského amfiteátru.

Ve třetím a čtvrtém století dochází k organizaci prvních křesťanských společností v této oblasti. Po pádu Západořímské říše v roce 476 pronikají na Istrii a do severní Itálie Ostrogóti krále Teodorika. Po jeho smrti nastává dvacetiletý válek Ostrogótské říše s Byzancí, která usilovala o získání bývalých území Západořímské říše. Pula se na krátké období stává centrem byzantského vojevůdce Belizara. Roku 522 jsou Ostrogóti Byzancí poraženi, také Istrie se dostává do byzantských rukou a připadne tak správní oblasti ravennského exarchátu.

Počátkem sedmého století dochází k prvním avarským a slovanským vpádům na Istrii. Slovanské kmeny ničí města v hlubším vnitrozemí poloostrova, přímořská část je odolnější.

Roku 751 si Langobardé podmaňují Ravennu, od roku 753 okupují nakrátko i Istrijský poloostrov. Byzanc tu ale zanedlouho (i když jen na krátko) znovu přebírá vládu.

Koncem osmého století dobývá Istrii Karel Veliký a celá zóna se stává součástí Francké říše. Francká nadvláda přináší poprvé do oblasti feudální systém. Již v této době se ale začíná projevovat rozdíl mezi vnitrozemskou a přímořskou částí Istrie. Vnitrozemí je nestabilnější a poddajnější, přímoří si ale udržuje kontinuitu s románskou tradicí. Roku 803 vytváří Karel Veliký Friulskou

¹ Raul Pupo: *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Rizzoli, Milano 2005.

marku, která se kromě Friuli, Korutanska, Kraňska a jižního Štýrska skládala také z Istrie a Dalmácie.

V první polovině devátého století začíná istrijské pobřeží ovlivňovat námořní síla Benátek. O přístup k Istrii bojují také Neretvané v čele s chorvatským knížetem Domagojem. Těm se v první fázi podaří Benátčany porazit a Istrii vyplnit, ve druhé fázi nad nimi však Benátky vítězí. Od desátého století je tak stabilizována sféra benátského vlivu v přímořské části Istrie.

Roku 952 vyjímá Ota II. Friuli a Istrii z Italského království a připojuje je nejprve k vévodství Bavorska, poté k nově založenému Korutanskému vévodství. Jindřich III, ve snaze oslabit moc Korutan, bere Istrii z jejich vlivu a přiděluje jí status samostatného markrabství.

Roku 1209 je Istrie rozdělena: jihozápadní Istrie (markrabství Istrie) s přímořím se dostává pod správu aquilejského patriarchátu a od roku 1420 připadá Benátkám. Severovýchodní vnitrozemská část se stává hrabstvím Istrie, které bylo již od roku 1347 v habsburských rukou. Rozdělení Istrie bude stvrzeno roku 1535 mírem v Trentu a udrží se až do pádu Benátek v osmnáctém století.

V benátské části se ocitá také město Buje, vzdálené asi 12 kilometrů od pobřeží. Vesnice Materada, která patří pod správu Bují, je ústředním prostorem mnoha Tomizzových románů, a také místem autora narození.

Od třináctého století je Istrie sužována populačními tragédiemi zaviněnými různými epidemiemi. K největší z nich dochází kolem roku 1630, kdy vymírají celá města (např. Rovinj a Pula). Benátky podporují znovuosídlení Istrie a přivádějí sem obyvatelstvo z Apeninského poloostrova, ale také z různých částí Balkánu. Kromě toho je Istrie místem imigrace obyvatel prchajících z Dalmácie a Albánie v důsledku osmanských vpádů na Balkán.

Roku 1797 připadá celá Istrie a Benátsko na základě výsledků míru v Campoformiu Rakousku. V roce 1805 mu však Napoleon odebrá bývalou benátskou část, následně pak (r.1809) i část habsburskou. Pod názvem Intendenza d'Istria pak celá oblast (spolu s Goricií a Terstem) tvoří jednu z Ilyrských provincií napoleonského císařství. Severovýchodní oblast Istrie je součástí Chorvatské provincie.

Po Vídeňském kongresu roku 1814 se vrací celá Istrie do moci Habsburů, zpočátku jako součást Ilyrského království, od roku 1849 jako markrabství Istrie, které spolu s Goricií, Terstem a Gradiškou tvoří tkzv. Přímoří (Küstenland). Od roku 1861 je markrabství Istrie korunní zemí s vlastním zemským sněmem v Poreči. Sídlem autonomní oblasti se stává Koper.

„Italská orientace většiny obyvatelstva byla v Istrii nesporná. Především istrijská města měla téměř čistě italský charakter. Po rakousko-pruské válce roku 1866 získala Itálie z titulu spojení s Pruskem Benátsko a začala otevřeně podporovat iredentistické hnutí v Istrii.“²

V devatenáctém století, s počátkem prvních nacionalizujících tendencí ve všech istrijských etnických skupinách (na straně Chorvatů šlo o pokračování obrozenecké ideje „ilyrismu“ z poloviny devatenáctého století, která se na Istrii rychle šířila), zde začíná poprvé vznikat určité napětí mezi obyvateli. Istrie se také postupně stává hnízdem italského iredentismu.

Po první světové válce je na základě rapallské dohody (1920) přidělen Italskému království Terst, Julská krajina (včetně Istrie), Zadar a některé kvarnerské ostrovy. Hlavním cílem italské politiky, funkcionářů a italské vojenské přítomnosti v oblasti je v této době celková integrace Slovinců a Chorvatů do nového státu.

„Un ruolo da non sottovalutare infatti, all'interno del processo assimilatorio, svolgevano i matrimoni misti, resi possibili dal fatto che l'antislavismo italiano, pur raggiungendo nelle sue espressioni più esagitate toni francamente razzisti, era privo di contenuti biologici.“³ⁱ

Hovoříme-li o populační situaci na Istrii mezi válkami, je třeba znovu připomenout již zmiňovaný rozpor a etnickou nevyváženost mezi přímořskými městy a vnitrozemní Istrií.

„Per cogliere i caratteri peculiari dell'Istria, la storiografia italiana ha di solito fatto ricorso alle classiche dicotomie città/campagna e fascia costiera/territori interni della penisola, che in effetti descrivono piuttosto bene la distribuzione dei gruppi linguistici, rispettivamente italiano e sloveno-croato. Non possono infatti venir messe in dubbio né la prevalenza italiana nei centri urbani dislocati soprattutto lungo la costa occidentale della penisola, né quella slava nelle campagne dell'entroterra.“⁴ⁱⁱ

Mimo tuto disproporci (která samozřejmě neplatí bez výhrady) je možné považovat italskou populaci za kompaktnější a členitější. Italové ve městech také procházejí moderními společenskými změnami, aniž by ovšem přišli o svoje tradiční rysy (např. v oblasti kulinářské). Naproti této skutečnosti ovšem docházelo i k rapidnímu růstu kulturního a politického povědomí mezi

² J. Rychlík, M. Perenčič: *Dějiny Chorvatska*, NLN, Praha 2007, str. 23.

³ R. Pupo: *Il lungo esodo*, Rizzoli, Milano 2005, str. 25.

⁴ Tamtéž.: str. 26.

slovanským obyvatelstvem, které mělo již na začátku století na Istrii populační většinu (Pupo). V této době se také proměňuje orientace Terstu, za Habsburků politického a obchodního centra regionu Venezia-Giulia, teď hnízda italského imperialismu a iredentismu ve vztahu k Balkánu.

„L'operazione venne tentata dagli esponenti più radicali dell'irredentismo triestino, strettamente collegati agli ambienti nazionalisti italiani, e riuscì assai bene sul piano intellettuale.”⁵ⁱⁱⁱ

Dvacátá a třicátá léta jsou ve znamení snahy upevnění italského vlivu v získaných oblastech východního Jadranu, ale také obdobím zločinů odvety mezi Chorvaty a Slovinci na straně jedné a Italy na straně druhé. K jedné z největších akcí italského iredentismu bylo zapálení terstského Národního domu, symbolu kulturního a společenského vzestupu Slovanů. Tento útok byl jedním z mnoha důsledků precedentních zločinů, vesměs neorganizovaného charakteru.

V duchu pomsty starých křivd se bude mezi iredentou a slovanským obyvatelstvem na Istrii (a ve všech ostatních etnicky smíšených částech království) postupovat i v období druhé světové války. Itálie dále setrvává na územích, které jí byla přidělena rapallskou dohodou, zároveň ale anektuje i další části východního Jadranu (Přímorí, Dalmácii od Zadaru k Omiši, některé dalmátské ostrovy, oblast boky Kotorské a černohorské pobřeží po Bar). Itálie anektovala také jihozápadní část Slovinska, Slovinci však měli získat určitou autonomii a roku 1941 byla vytvořena zvláštní Lublaňská provincie.

Istrie a další zmíněná italská území se tedy nevyhnou politice italského fašismu (také sousední Chorvatsko, oddělené pásem anektovaným nacisty, se stává členem Osy a vedení státu NDH v čele s Antem Pavelicem se nechvalně zapsalo do dějin extrémní brutálností svých metod). Na ostrově Rab (it. Arbe) v Kvarnerském zálivu je zřízen internační tábor, zprvu spravovaný Italy, později převzatý Němci.

“Secondo alcuni autori, la mortalità media del campo di Arbe sembra sia stata superiore a quella del lager di Dachau.”^{6iv}

Po kapitulaci Itálie v roce 1943 a po úspěších Titových partyzánů se ovšem situace obrací a italské obyvatelstvo v oblasti se stává předmětem pomsty.

⁵ R. Pupo: *Il lungo esodo*, Rizzoli, Milano 2005, str. 30.

⁶ Tamtéž: str. 64.

V této době se také začíná objevovat fenomén takzvaných jam (it. foibe), krasových prohlubní v zemi v oblasti Istrie a Carso (například Basovizza). Nebudeme soudit tento zločin z hlediska historického, protože se mu v historiografii a ve veřejném mínění stále ještě nedostalo nezaujaté reflexe. Jak se dozvídáme v úvodu knihy Giacoma Scottiho *“Krik iz fojbe”*⁷, Slovinci a Chorvaté o foibách mlčí, Italové si z nich zase vytvořili národní mýtus, který si každý rok (spolu s dalšími zločiny spáchanými na Italech) připomínají 10. února památným dnem “Giorno del ricordo”. V předmluvě ke Scottiho knize se také dozvídáme, že v Chorvatsku tato publikace vychází jako vůbec první na toto téma. Nutno ale připomenout, že i tyto zruďné zločiny měly svůj zárodek ještě v době předválečné, což zmiňuje ve svém odvážném článku z roku 2005 pro riječský Novi list i Predrag Matvejević:

“Il ministro fascista dei lavori pubblici Giuseppe Caboldi Gigli, che si attribui l’appellativo vittorioso di “Giulio Italico”, scrive nel 1927: “La musa istriana ha chiamato con il nome di foibe quel luogo degno per la sepoltura di quelli che nella provincia dell’Istria danneggiano le caratteristiche nazionali (italiane) dell’Istria (“Gerarchia”, IX, 1927)”^{8v}.

Matvejević se také odvolává na Scettottiho a na jím uvedenou písničku ministra Gigliho: “A Pola xe arena, la Foiba xe a Pisin....”^{9 vi}

I tyto zruďné zločiny, rozšířené kolem roku 1943, mají tedy hlubší kořeny nenávisti, které je ovšem nemohou žádným způsobem ospravedlnit. Na zločiny jednotlivců a partyzánských poprav bez soudu přirozeně navazují organizované a “legální” persekuce nepřátel Titova režimu po druhé světové válce. Kromě msty na politických nepřátelích ovšem s novým režimem přicházejí i stalinistické praktiky: novému aparátu se mohl znelíbit téměř kdokoli. Korupce morálky a myslí proniká mezi obyvatelstvo, je vyvolávána atmosféra strachu mezi společenskými vrstvami.

⁷ G. Scotti: *Krik iz fojbe*, adamić, Rijeka 2008.

⁸ www.osservatoriosuibalcani.org, překlad článku Predraga Matvejeviće “Foibe” su fašistički izum, Novi list, Rijeka 12.2. 2005.

⁹ G. Scotti: *Krik iz fojbe*, adamić, Rijeka 2008, str. 34.

“Nell’Istria come a Fiume, a Trieste come a Gorizia, nella primavera del 1945 per le autorità jugoslave il problema principale non era quello di eliminare sic et simpliciter gli italiani, ma di “ripulire” il territorio da tutti i soggetti che potevano mettere in discussione la saldezza del nuovo dominio e incrinare l’immagine di compattezza della partecipazione popolare agli obiettivi dei nuovi poteri.”¹⁰ vii

Italské obyvatelstvo tedy nebylo pronásledováno pro svou nacionální identitu, bylo ale většinově podezříváno z proitalsky smýšlející orientace, kterou považovaly Titovy autority za zločin sám o sobě.

V roce 1947, na základě Pařížské dohody, jsou území, na která aspiruje Jugoslávie i Itálie, rozdělena: v Terstu (který jugoslávská armáda roku 1945 obsadila, ale na nátlak mocností se musela z města opět stáhnout) a okolí je vytvořena tkzv. zóna A (na kterou dohlíželi spojenci), část Istrie od Kopru do Novigradu (včetně Přímoří) připadá jako zóna B jugoslávské správě. Pro istrijské Italy bylo ovšem velmi obtížné připustit existenci nového státu tam, kde tradičně žila většina italských obyvatel:

“Gli italiani dell’Istria, soprattutto i residenti nei centri urbani in cui la presenza slava era modesta o nulla, non riuscivano ad immaginare come territori indubbiamente italiani potessero venire strappati alla madrepatria.”¹¹ viii

Okamžitě se také začíná proměňovat struktura ekonomiky. Dochází k vyvlastňování majetku a k tvorbě kolchozů na venkově, sedláci jsou ostrakizováni pro svou “vykořisťovatelskou” minulost, venkovani zvyklí na práci na polích jsou hromadně posíláni za práci do fabrik. Těm, kteří se s novým pořádkem věci odmítají smířit (neboť by popřeli od základu celou svoji existenci), nezbylo než uvažovat o emigraci.

¹⁰ R. Pupo: *Il lungo esodo*, Rizzoli, Milano 2005, str. 100.

¹¹ Tamtéž, str. 112.

Exodus

První vlna odchodů italského obyvatelstva postihuje Rijeku a Pulu, města, která byla během prvního roku po válce připojena k Jugoslávii. Také zde dochází ke znárodnování majetku, je praktikována “espropriazione degli espropriatori”^{12 ix}. Města podléhají silné kroatizaci. Pupo uvádí, že během roku 1946 odešlo z oblasti na 20 tisíc obyvatel, většinou riječských občanů. Masivní exodus pokračuje do roku 1948 a etnické složení města je téměř od základů vyměněno. V Pule je sice dočasně zřízena vláda spojenců, kteří ovšem již v začátku plně postupují Jugoslávii správu ve městě. To bylo příčinou masivního exodu, který pak pokračoval po oficiálním převzetí moci Jugoslávií v roce 1947.

V této době již začíná také istrijský exodus, tedy odchod Italů ze zóny B. Jeho umožnění v této oblasti bylo jedním z článků mírové smlouvy.

“In Istria fu caos. Dopo un avvio abbastanza lento, nel corso della tarda primavera del 1948 il ritmo delle domande di opzione si impennò bruscamente, fino a diventare un vera e propria valanga. Aspetto ancor più importante, le richieste di abbandonare il Paese non provenivano soltanto dagli abitanti delle cittadine costiere, la cui fisionomia quasi integralmente italiana era ben nota, ma interessavano anche una larga porzione dell’entroterra istriano, dove la situazione agli occhi delle autorità jugoslave appariva ben diversa.”^{13 x}

V roce 1953 se vyostřuje politická situace, Jugoslávie a Itálie stojí na prahu války o sporná a stále rozdělená území. Bělehrad si kromě definitivní stabilizace v zóně B pokouší vyjednat nadějnější vyhlídky i v zóně A. Italské obyvatelstvo na Istrii je izolováno od svého střediska - Terstu - a vystaveno novým represálím. Zónu A postupně přebírají do svých rukou italské jednotky. Počátkem roku 1954 je také již jasné, že zóna B bude definitivně přiřknuta Jugoslávii.

“Fu questo il colpo finale per la popolazione italiana, e l’Esodo si allargò a macchia d’olio, coinvolgendo anche strati sociali, come i contadini, che fino a quel momento erano rimasti aggrappati alla loro terra.”^{14 xi}

¹² Tamtéž, str. 126.

¹³ Tamtéž: str. 142.

¹⁴ Tamtéž: 148.

Na podzim roku 1954 dochází konečně Londýnským memorandem k dohodě mezi Itálií a Jugoslávií: zóna A přechází definitivně pod správu italské vlády, zóna B se stává součástí Jugoslávie.

Poslední masivní exodus (v Itálii nazývaný “Il grande Esodo”) se uzavírá roku 1956, další istrijsí Italové pak ale pokračují v překračování hranic i v dalších letech. “Julsko-dalmatský” neboli (méně přesně) “istrijský exodus” dosáhl ohromných rozměrů: odhaduje se, že do roku 1956 odešlo z celé oblasti přes 250 000 lidí.

Jazyková situace na Istrii:

Původní prerománský substrát na Istrii překrývá ve středověku aquilejská latina provincie. Z ní se potom vytvářejí istrijské lidové jazyky románské větve, jako jižní istriotština nebo severnější dialekt podobný friulštině (z oblasti Friuli mohl i přijít). Barbarské kmeny, které se od šestého století vystřídaly na istrijském území, nezanechaly, kromě Slovanů, žádné jazykové stopy. Silné jazykové kořeny zapouští benátština, která bude od patnáctého století zcela převládat jak v istrijském lidovém dialektu, tak postupně i v oficiální řeči obchodníků a měšťanů. Ve skutečnosti dochází ke smísení původního jazyka s nově příchozí benátštinou a toto spojení pak přinese následující ligvistické výsledky: ladinský dialekt dnešního Friuli (dříve ovšem používaný v Terstu), istrijština, kterou se hovoří v Rovinji, Galižáně, Fazáně a Balích, a původní benátština ve všech ostatních lokalitách Istrie.

Stejně jako historický vývoj je i vývoj jazyka (resp. jazyků) na Istrii komplexní fenomén. Znovuosídlení Istrie migracemi a kolonizací v 17. století mělo ohromné důsledky také v jazykové oblasti:

„Nel meridione della penisola, dove l'elemento romanzo italiano prima del XVI secolo era predominante la colonizzazione significò l'avvio di quel processo che doveva portare alla formazione di due sfere culturali diverse e all'instaurazione tra loro di un "equilibrio" sui generis. Quando si parla di "equilibrio" tra la sfera culturale italiana e quella croata nell'Istria meridionale non s'intende sottolineare la presenza di una "validità" e di un "ruolo" uguali in ambito locale e in quello di più vasto respiro, ma innanzi tutto, il fatto dell'avvenuta

impostazione di un equilibrio in senso di "acculturazione", per cui la più forte cultura italiana non riuscì ad assimilare quella più debole croata."¹⁵ xii

Jazyky na Istrii v 18. století připadají třem jazykovým skupinám: italské, chorvatské a slovinské. V 19. století se na úkor upadající benátštiny rozšiřuje bez velkých obtíží terstský lingvistický model a dochází tak ke splnutí obou dialektů.

Po první světové válce jsou slovanské jazyky potlačovány, dochází k silné italianizaci. Od roku 1922 probíhá cenzura, ve školách je zakázána výuka chorvatštiny a slovinštiny. Italština se také stává jediným jazykem veřejné komunikace a dochází k poitalš'ování téměř všech slovanských příjmení. Tato a další skutečnosti z meziválečného období ovlivní průběh událostí po druhé světové válce, a především masový odchod italského obyvatelstva poté, co byla celá Istrie připojena k novému jugoslávskému soustátí.

„...poiché la scomparsa della componente italiana determinò uno slittamento del confine linguistico tra comunità romaniche e non, sedimentatosi ormai da molti secoli.“¹⁶ xiii

V období Jugoslávie byla na Istrii jediným úředním jazykem srbochorvatština. Jazyková rozmanitost v množství dialektů, a především přetrvávající „bilingvnost“ istrijského obyvatelstva, se zachovala dodnes.

¹⁵ M. Bertosa: *L'equilibrio nel processo di "acculturazione" in Istria: tra interazioni e opposizioni, 1982/83, Str.282,* in: www.istrianet.org, *Il dialetto istroveneto*.

¹⁶ R. Pupo: *Il lungo esodo*, Rizzoli, Milano 2005, str. 25.

3. ŽIVOT FULVIA TOMIZZY

Fulvio Tomizza se narodil roku 1935 ve vesnici Giurizziani (chorv. Juricani) ve farnosti Materada, jako syn Margheritty (chorvatského původu) a dobře prosperujícího obchodníka Ferdinanda Tomizzy. Jeho předchůdce a zakladatel rodu Tomizzů Zorzi Tomizza přišel z Dalmácie na Istrii již na počátku 17. století a pomohl zde stavbou malého kostela založit farnost Materada.

Poválečné období na Istrii a v celé Julské krajině je ve znamení prvních změn na úrovni ekonomické, politické i společenské. V předchozí kapitole jsme zmiňovali připojení Istrie ke Království Itálie na základě Rapallské dohody z roku 1920. Město Terst nadále zůstává, po menším Pisino (Pazin) a Capodistria (Koper), největším centrem celé oblasti, a to díky své rozloze a vysoké úrovni, kterou si ještě částečně uchovává z období svého vrcholu v pozici významného přístavu. Ke zmíněným změnám však skutečně dochází: v oblasti hrozí sílící etnické napětí, vyvolávané nacionalismy jak na straně jedné, představované italskou iredentou a na ní navazujícím fašistickým hnutím, tak na straně druhé, zastoupené slovanským (chorvatským a slovinským) obyvatelstvem v této zóně. Slovanský živel se zde formuje na základě nejednoznačně definovaného, ale přesto již delší dobu fungujícího „jihoslovanského národního obrození“ (založeného částečně na ideji chorvatského ilyrského hnutí z poloviny 19. století, částečně na myšlence sjednocení všech jihoslovanských národů). Také sám Terst nabírá v tomto období vývoj odlišný od své slavné minulosti:

„Quello fra le due guerre si presenta quindi come un ventennio di gravi incertezze economiche, che appaiono dipendere non tanto dalle politiche attuate dallo Stato italiano, quanto dal nuovo contesto in cui la realtà giuliana si trovò inserita dopo il 1918. Questo è particolarmente evidente in caso di Trieste, la cui funzione economica venne semplicemente annullata dal nuovo assetto del retroterra centro-europeo. Si trattava, per un'emporio adriatico, di un destino annunciato.“^{17xiv}

Za války je Tomizza chlapcem ani ne desetiletým. Také v jeho knihách je toto období zachycováno z dětské perspektivy. Ve svých osobních vzpomínkách mluví spisovatel o první veliké trhlině, která v období války vznikala v jeho dětském světě. Tento autobiografický prvek nám možná pomůže pochopit, o čem Tomizza psal a o čem ze svých válečných zkušeností spíše mlčel;

¹⁷ Tamtéž, str. 29.

jeho nejsilnějším tématem není válka, ale spíše to, co přišlo po ní. Tedy to, co mohl mladý Tomizza zpracovat na racionální rovině.

Fulvio Tomizza je za války jedním z mnoha dětí, které rodiče posílají do seminárních škol, aby je ušetřili válečné reality. Nejvýznamnější seminář v istrijsko-julské oblasti se nacházel v Kopru (*Capodistria* nebo latinské *Capris* v románě *L'albero dei sogni* jako jedno z míst mnoha Tomizzových příběhů). Právě sem následuje desetiletý Fulvio svého staršího bratra. Nejvíce zážitků ze seminárních studií vnesl Tomizza do zmíněného románu, ve kterém hrdina Stefano Markovich představuje autorovo alterego.

V koperském semináři se mladý Tomizza dostává poprvé do konfrontace s různými idejemi, které začínají zasahovat a rozdělovat i svět dětí; poprvé mu dává okolí pocítit jeho jinakost. V žádném případě není chlapcem z města; Teršťané jsou rozpoznatelní ne tolik podle mluvy (dialekt Tomizzovy Materady je terstskému dialektu dost podobný), jako spíš chováním a celkovým způsobem života. Fulvio Tomizza ovšem není ani „čistokrevným“ chorvatským nebo slovinským chlapcem z hlubšího istrijského vnitrozemí. Materada, Tomizzovo bydliště, se nachází ve vzdálenosti sedmi kilometrů od istrijského pobřeží a blízkého přímořského Umagu. Mladý Fulvio se tedy ocitá přesně „na rozhraní“, které ho bude od tohoto okamžiku provázet jako všudypřítomný pocit na všech jeho životních cestách. Poprvé se tedy objevuje dualita, která bude později tématem i dalších Tomizzových příběhů:

„Io ero esattamente a metà, sia per il dialetto più italiano da noi praticato, sia per un minore residuo di goffaggine che tuttavia non riusciva a liberarsi in spogliatezza.“^{18 xv}

Po válce pak náš autor pocítuje ve svém bezprostředním okolí rozpor na společenské úrovni, způsobený změnami poměrů, které nastoluje nově přichozí režimem. Ten do svého území připojuje Istrii s Dalmácií (jde zatím o provizorní řešení, v němž dochází k rozdělení sporných území na dvě části: oblast kolem Terstu (a Terst samotný) se 300 000 obyvateli, se stává takzvanou „zónou A“, která je podřízená správě Spojenců, zatímco takzvaná „zóna B“, s centrem v Kopru s celkem asi 70 000 obyvateli, přechází pod jugoslávskou správu). Dětství Fulvia Tomizzy prožité „v hadrech umazaných od červené istrijské země“ začíná pomalu ztrácet svou imunitu nejen s měnící se politicko-společenskou situací v zemi, ale také (a především) se započatou fází Tomizzova

¹⁸ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992, str. 27.

dospívání. Mladíčký Tomizza, v rozporu se společenskou pozicí své rodiny, vítá nový režim kvůli jeho hlásaným idejím bratrství a rovnostářství, se kterými se, i přes tradiční výchovu svého otce (nebo možná právě pro ni), ztotožňuje ve svém mladickém nadšení a v předtuše „lepší změny pro všechny“. Dostává se tak do vnitřního konfliktu s proitalsky smýšlejícím otcem, osobou váženou v celé farnosti pro jeho starousedlictví, vztah k zemi, poctivě vydělaný kapitál a především pro ochotu nezištně pomoci komukoli, kdo se ocitl v nouzi a tedy na žebříčku společenského úspěchu ve farnosti níže než on. Tomizza sám v rozhovoru s Riccardem Ferrantim vzpomíná na své pocity:

„Vedevo che mio padre e altre persone – tra le piu'note della parrocchia che andavano in chiesa, che stavano meglio, che avevano piu'campi – si schieravano d'un altra parte. E io ero in mezzo.“^{19 xvi}

Toto období se stane první Fulviovou fází osamocněního pátrání po vlastní identitě. Jeho „snaha příslušet někam“ je však zpočátku provázena spíše vnitřním bojem a neschopností (či spíše nemožností) postavit se výlučně na jednu ze zneprátených stran. Rodina Ferdinanda Tomizzy je kvůli svému „třídnímu původu“ a majetku ostrakizována ze strany těch, kteří se přidali k budování nového režimu. K vyhocení situace dochází, když je Fulviův otec odveden do vězení v Kopru, města synova studia (tentokrát na gymnáziu). Také tuto zkušenost zaznamenal Tomizza v jednom ze svých nejautobiografičtějších děl:

„Potevo forse associarmi alla protesta della classe perché i barcaioli del luogo si erano visti sequestrare l'interno pescato o per la recente istituzione di un'ora settimanale di lingua slovena nell'italianissimo istituto, quando mio padre giaceva da mesi nelle vicine carceri senza conoscerne il motivo e per saperlo ancora in vita mi recavo all'imbrunire sotto le sbarre ad attendere l'inconfondibile colpo di tosse? Avutane conferma, me ne andavo lentamente udendo i passi rintonare nelle calli della cittadina eternamente deserta, eternamente grigia, assaporando l'amarezza di una solitudine prosperante come erba selvatica in una terra di nessuno.“^{20xvii}

Následuje Tomizzovo studium v salesiánské koleji v Goricii, kde se sbližuje se slovinskými chlapci:

¹⁹ Tamtéž, str. 59.

²⁰ F. Tomizza: *L'albero dei sogni*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1969, str. 74.

„Era maggiormente gente di terra ed essere gente di terra per me voleva dire essere gente piu' slava. Io avevo un attaccamento straordinario a tutto cio' che significava campi, terra, boschi.“²¹ xviii .

Otec Fulvia Tomizzy je podruhé uvězněn jako nepřítel komunistického režimu. Na téměř dospělého chlapce je ale přesto po návratu na gymnázium v Capodistria pohlíženo jako na „mezza slavo“. Jeho politickou orientaci navíc prozrazovalo i působení v redakci levicově zaměřeného Radio Capodistria.

Po propuštění z vězení se Ferdinando Tomizza s rodinou rozhoduje následovat krok dalších 250 000 italsky se cítících Istrijců (uváděné statistiky istrijského exodu započaté již v roce 1943 se v odhadech liší i o statisíce), opustit zemi a hledat další životní příležitost v oblasti Terstu a Friuli (někteří se postupně dostávali i za hranice Itálie přes oceán). Mladý Tomizza rodinu nedoprovází; místo toho je připraven hledat umíněně dál na vlastní pěst své kořeny ztrácející se v mlze. Je rozhodnut najít zemi a domov, který by se ztotožňoval s jeho mladickými levicovými ideály. Bytostný rozkol Tomizzova nitra však neutichá, naopak si žádá stále více pozornosti, hlavně s postupným autorovým rozčarováním ve vnějším světě. Jeho samotné dilema je současně odrazem nabyté identity, která přetrvává v Tomizzově nitru v jednotě, pro vnější svět je však složena ze dvou nesmiřitelných komponent: jednou je sklon k religiozitě spíše venkovského charakteru se všemi rituály a katolickými zvyklostmi, a druhou složkou pak silné tíhnutí k humanismu a jisté zalíbení ve zrovnoprávnění nemajetných občanů, „třídy sloužících“, s ostatními společenskými skupinami (či spíše socialistická vize „beztřídní společnosti“).

V roce 1953, těsně před chlapcovou maturitou, umírá Ferdinando Tomizza. V doprovodu synů a ženy přijíždí z Terstu zemřít do rodné Materady (námět otcovy smrti se objeví v mnoha Tomizzových knihách). Ani tato traumatická zkušenost ztráty otce, ke kterému měl Fulvio Tomizza problematický vztah (Bellucci jej pojmenována „odio-amore“²²), nezviklá gymnazistovo přesvědčení o tom, že pohár hořkosti připravený okolnostmi poválečného světa je potřeba vypít do poslední kapky. Za svou novou vlast si tedy devatenáctiletý Fulvio vybírá Titovu Jugoslávii. Získává stipendium v Bělehradě, kde se jako milovník divadla přihlásí na studia na Divadelní akademii a na Fakultu románských jazyků a literatur na bělehradské univerzitě. I toto období se

²¹ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992, str. 51.

²² Maria Claudia Bellucci: *La produzione letteraria dei primi quindici anni di Fulvio Tomizza*, Tip. Arti Grafiche, Salò 2000, str. 47.

stane jednou z kapitol románu *L'albero dei sogni* a mimo toto dílo se bude Tomizza–spisovatel ke svému bělehradskému pobytu vracet v dílčích autobiografických povídkách.

„Più che una scelta, la mia era una ribellione, una sfida e insieme un atto di autolesionismo istigati da una serie di circostanze che sarebbe troppo lungo elencare. Dirò soltanto che, seppellito quest'estate mio padre che aveva saggiato il carcere del nuovo regime, e in sordo conflitto con gli stessi compagni di scuola per la mia origine contadina e in parte slava, intendevo punirmi e nel contempo farmi ancora più detestare ma anche compiangere. In realtà compivo la mia prima, vera trasgressione.“²³ xix

Po osamoceném pobytu v cizím státě a ve městě, jehož jazyk ovládal budoucí spisovatel dle vlastních slov jen nedostatečně, následuje ještě krátké lublaňské období, kdy se Tomizza (stále hledající sebe sama) účastnil natáčení filmu *Attimi decisivi* (ve slovins. originálu *Trenutki odločitve*) českého režiséra Františka Čápa²⁴. Tento snímek, na kterém se Fulvio Tomizza podílel jako pomocný režisér, byl pak v roce 1955 přestaven na festivalu v Benátkách.

Roku 1955, po definitivním přidělení zóny B k Jugoslávii (Londýnským memorandem z roku 1954), se Tomizza ocitá před definitivní volbou. Tentokrát se po dlouhém váhání rozhoduje pro Terst i on a následuje svou matku a bratra za hranice.

Ani v prostředí Terstu se však Tomizzovi, kterého učaroval svět filmu, nedostává okamžité úlevy, natož pak nějaké satisfakce. Také v novém domově zůstává kontroverzní postavou. Vzhledem ke slabému uplatnění v oblasti filmu, které Terst nabízel, se Tomizza zaměstnává jinak. Na živobytí si začíná vydělávat novinářinou. Dostává místo v terstské redakci RAI, žije se ale také psaním pro noviny. Nejprve pracuje pro *Il Gazzettino*, do kterého přispívá svými povídkami a zápisky z cest pro RAI, poté ho oslovuje *Il Giornale d'Italia* a vzápětí začíná psát pro *Il Messaggero*, pro který pracoval i Scipio Slataper. Na popud vedení redakce se také vydává do Mexika. Následuje návrat do *Il Gazzettino*. Spolupráce s RAI mezitím pokračuje, víkendy tráví Tomizza v Římě. Náplní jeho práce je výběr a čtení z kulturních rubrik novin. „Římské období“ Fulvia Tomizzy přináší autorovi mnoho nových stimulů i přátelství: zde se prostřednictvím Nicola

²³ F. Tomizza: *La asa col mandorlo*, Oscar Mondadori, Milano 2000, str. 9.

²⁴ František Čáp (1913 Cachovice – 1972 Piran), dětství prožil v jižních Čechách. Ve druhé polovině třicátých let se podílel na scénářích několika filmů (např. *Kvočna*, *Krok do tmy*, *Jarka a Věra*), za okupace adaptoval některá česká klasická literární díla (mezi nejznámější patří adaptace Němcové *Babičky*). Po osvobození natočil ještě čtyři snímky, nejznámějším z nich je okupační drama *Muž bez křídel*. Od roku 1949 až do své smrti působí v zahraničí (SRN, Jugoslávie). Jeho nejúspěšnějším zahraničním snímkem se stal jugoslávský film z roku 1955 *Trenutki odločitve* (Chvilé rozhodnutí).

Galla seznamuje s Bassanim, Cassolou, Dessim, Serenim a dalšími. Navštěvuje zde literární debaty a knižní prezentace v knihkupectvích. Když pak přijíždí Ungaretti do Terstu, stává se Tomizza jeho průvodcem na bývalých bitevních polích Krasu u Goricie. Jeho spolupráce s RAI pak pokračuje až do roku 1981.

V Terstu se ale obrací především k vlastní tvorbě. Začíná vznikat román *Materada*, kterým skládá první účet paměti prožité minulosti. Rukopis je svěřen na posouzení Eliu Vittorinimu, ten úlohu tutora Tomizzova debutu splní s doporučením román prohloubit. V roce 1960 tedy po přepracování vychází autorova nikterak zanedbatelná románová prvotina. Toto dílo se později stane prvním dílem románové trilogie *Trilogia Istriana*, vydané roku 1967. Spisovatel se v padesátých letech stává terčem přežívající nenávisti ze strany některých Istrijců, k nimž se cítí být vázán podobností osudu. To se do určité míry nezmění během celého Tomizzova života. V mnoha případech pro se své otevřené vystupování a pro tematiku minulosti ve své tvorbě stane nepohodlným lidem, kteří si z minulosti nesou nenávist.

Nadlouho je také zavržen jugoslávským státem. Po několik let je skutečně nucen o místě svého původu jen psát a snít. Není mu uděleno povolení ke vstupu do Jugoslávie ani poté, co začalo být vízum italským emigrantům běžně vydáváno. Jugoslávskými úřady je Fulvio Tomizza označen jako „indesiderato per motivi di ordine pubblico“²⁵. V tomto období je na Istrii, která se stala součástí nového státu, odmítán jako zrádce a hanitel poměrů v Jugoslávii. Jeho „ideologie“ však nepatří zcela ani jedné, ani druhé straně. Byl dokonce, jak jsme již zmínili, socialistou a sympatizantem nemajetných venkovanů. To ale komunistickému režimu, v němž vždy platilo „kdo nejde s námi, jde proti nám“, pochopitelně nestačilo. Svými přáteli komunisty je tedy odsuzován jako katolík (pro svůj pobyt v semináři a v salesiánské koleji), istrijskými Italy a světem uprchlíků, kteří si v sobě odnesli spoustu záští a nekompromisní pravicové (až fašistické) smýšlení, byl považován za komunistu. Možná to byla Tomizzova nestrannost, či spíše naprostá otevřenost, které provokovaly v jeho vystupování. Hledání příslušnosti a její nenalezení ho také utvrzuje v pozici osamělého běžce, který nemá zapotřebí dělat jakékoli názorové kompromisy. A i přes pocit solidárnosti s množstvím lidí odcházejících z oblastí jeho rodné Istrie, a vědom si nejistoty tohoto rozhodnutí (tématu istrijského exodu se bude citlivě věnovat ve svém díle), se s ideologií uprchlíků nemůže ztotožnit:

²⁵ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992, str. 62. („nežádoucí z důvodů veřejného pořádku“)

„Non mi sarei mai identificato coi profughi, su posizioni rigidamente revansciste, piu' o meno fasciste, e che non mi hanno mai riconosciuto un merito.“²⁶ xx

Za jeho slovy často proniká hořkost, která s léty nevymizela. Někomu by snad Tomizzovy výroky o sobě samém mohly připadat ješitné. To nám však nepřísluší soudit, neboť budeme autora sledovat největším dílem jako romanopisce. Ani pro spisovatelovu tvorbu – a zvláště v případě silné Tomizzovy autobiografičnosti – však nesmí být zcela irelevantním jeho životní postoj, který můžeme díky jeho otevřenosti v rozhovorech poměrně dobře sledovat.

Dva roky po *Materadě* vychází jedno z Tomizzových nečetných dramát s názvem *Vera Verk*. Jedná se o drama s jednoduchou fabulí z uzavřeného prostředí vesnice v istrijské části Krasu. Příběhem je osudovost a tragičnost vztahů jedné vesnické rodiny, kterou je však možné chápat jako zmenšený obraz vesnického světa obecně. Na pozadí hry dominuje ekonomická krize venkova zapříčiněná nevyhnutelným příchodem modernity (např. tradiční práce na poli v protikladu k novým příležitostem v továrně). Ve hře se daří podtrhnout téměř veristickou choralitu, tolik specifickou pro Tomizzův venkovský mikrosvět. Stejná choralita tvoří pozadí většiny autorových prozaických děl z venkovského prostředí. Tato „tragedia rusticana“ je také jedním z děl s ženskou hlavní postavou, o čemž detailně pojednáme v páté kapitole.

Představení mělo premiéru roku 1963 v terstkém Teatro Comunale Giuseppe Verdi. Nedlouho po své terstké premiéře následovalo také krátké turné v Jugoslávii: představení se hrálo v Záhřebu (Dramsko kazalištey) a v Lublani (Drama). Bylo tak prvním kulturním počinem, ve kterém se Terst přiblížil dvěma sousedním jugoslávským státům, Chorvatsku a Slovinsku.

V Terstu se přirozeně také začíná odvíjet Tomizzův osobní život. Bere si za ženu Lauru Levi (Miriam z románu *Dove tornare*), dceru muzikologa Vita Leviho (Sabova přítele), díky němuž se také dostává i do společnosti terstských intelektuálů. Alespoň v oblasti kultury a svobodného světa literární tvorby získává Tomizza beze zbytku nový domov, kde může čerpat klid a podporu při práci díky již existující tradici moderní terstské literární báze. Jsou tu přece jen stopy Svevovy, Slataperovy, Stuparichovy, Quarantotti Gambiniho, a i když se snad Tomizza nepovažuje za jejich přímé žáky, přesto ví, že se v tomto městě lze o co opřít, či alespoň ke komu se tematicky vztahovat. Tomizza tedy v Terstu nachází příznivé výchozí podmínky pro svou tvorbu:

²⁶ Tamtéž, str. 60.

„In questa atmosfera l'attività creativa di Tomizza, conclusa la fase della diaspora, apre il capitolo del nomadismo interiore tra le culture innestate alla radice della sua personalità, a far luce sulle sue incertezze, sulle ragioni di tutte le sue sofferenze.“^{27 xxi}

V osmdesátých letech dochází v Itálii ke změnám ve fungování knižního trhu a Tomizza zůstává mimo nové taktiky prezentace a propagace vlastních knih, mimo vznikající kulturní průmysl. Autor pomalu odchází do ústraní, jak v oblasti literární, tak společenské; navazuje na poloztracené mládí v Materadě, kde tráví stále více času. Zaznamenává úspěch v zahraničí, i ze strany kritiky, v Itálii však recenze na jeho knihy řídnu. Již od sedmdesátých let se postupně pro spisovatele uzavírá i dosavadní téma jeho knih, cítí potřebu obrátit svou vypravěčskou pozornost jiným směrem. Vznikají tedy první díla s historickou tematikou, která nejsou vázaná na prostředí Tomizzovy rodné Materady, ani na životní peripetie připomínající nebo vyloženě líčící jeho vlastní osud. Původní téma ale z Tomizzovy tvorby zcela nevymizí, což dokazují tituly jako *Dove tornare* (1974) a *La miglior vita* (považovaný kritikou za Tomizzovo vůbec nejzdařilejší dílo – 1977). Také romány s historickými náměty, na jejichž příbězích autor pracuje za pomoci historických archívů, nejsou ani v nejmenším nějakou zásadní odchylkou od autorova dosavadního psaní. Jedná se spíše o jeho plynulé pokračování. Tématem je totiž stále minulost, a ta, i když možná není tentokrát minulostí samotného spisovatele, stále zůstává specifickou „tomizzovskou“ minulostí se zájmem o konkrétní osudy jednotlivců, které nezávisle na svém společenském postavení nikterak nemohou uniknout neúprosnému ulpívání života, leckdy naplněného radostí, leckdy ale jen jako sled soukromých pohrom, bolesti a smutku. Mezi taková díla patří například již zmiňovaný román *L'ereditiera veneziana* z roku 1989 nebo titul *Il male viene dal Nord* (1984).

V pozdním období autorovy tvorby také vycházejí některé sbírky povídek, pro Tomizzu žánru sice minorního, ale velmi podstatného pro hlubší pochopení jeho psaní, záměrů a námětů v jeho větších dílech. Zpočátku vycházejí Tomizzovy povídky v novinách a časopisech (např. *Ragazzi istriani*, „Amica“, č.27, 1967 nebo *Un altro Carso*, „Il Gazzettino“, 1963). Mezi povídkovými sbírkami bychom pak měli na úvod zmínit například jakýsi román v zápiscích nebo spíš sbírku zápisků či povídek ze skutečnosti, plnou pikantních erotických vzpomínek na všechny

²⁷ Tamtéž, str. 29.

autorovy zálety s názvem *I rapporti colpevoli* (1992). Při rozboru Tomizzových témat se budeme těmito kratšími útvary ještě zabývat.

„Il mestiere di Tomizza era scrivere e credeva in quello che scriveva, anche quando alternava la realtà alla fantasia. Ha pulito, levigato lo stile, ha voluto essere sempre sincero, dire cose valevoli, raramente avvolte nella metafora. Per il suo compaesano Enzo Bettiza egli era un Istriano schietto, umano, schivo e che ... era già registrato nella famiglia degli scrittori, come un grande che ha partecipato alla storia contemporanea.“²⁸ xxii

Roku 1984 je Tomizzovi udělen terstskou univerzitou doktorát „Honoris causa“. Fulvio Tomizza umírá v Terstu v květnu 1999, krátce po vydání knihy povídek *Nel chiaro della notte* (Mondadori, Milano 1999). Je pohřben v Materadě.

3. 1. Dílo – stručná charakteristika

„Na počátku byla Materada“, mohli bychom parafrázovat slova Bible v případě Fulvia Tomizzy.

Materada (Milano, Mondadori 1960) je románový debut, kterým se Tomizza vrací do okamžiku, kdy se pro velkou většinu Istrijského poloostrova změnilo skoro vše. Kniha líčí poválečné události na istrijském venkově, ve farnosti Materada, kde se ve skutečnosti autor narodil a kde vyrůstal a kam se bude, alespoň ve větší části svého díla, neustále vracet. Přesto že ve srovnání s některými dalšími díly se v případě *Materady* nejedná o vysloveně autobiografický příběh, můžeme zde pozorovat Tomizzův dvojitý život v jednom, tedy postavu spisovatele a člověka v čase v jedné osobě. *Materada* je počátkem autorova literárního putování, jako je Materada počátkem životní pouti Fulvia Tomizzy. V románu poprvé narážíme na trhlinu v neporušeném světě Tomizzových protagonistů, provázenou rozpadem tradiční venkovské společnosti, rozvratem morálky a vztahů, i mezi příbuznými. A především dilema, které z životů Tomizzových hrdinů nezmizí ani v dalších knihách: Na kterou stranu se postavit?

²⁸ Gloria Rabac Condić: *Fulvio Tomizza dentro un microscopo sconvolto e lesa*, La Repubblica Letteraria Italiana, 5. 3. 2001.

Volným pokračováním a logicky navazujícím příběhem z Materady je román *La ragazza di Petrovia* (Mondadori, Milano 1963), odehrávající se po odchodu z domova v uprchlickém táboře u Terstu. Druhá paralelní linka se odvíjí zčásti také ještě „na druhé straně“, kde autor sleduje krátký osud opuštěné dívky, která odchází z vesnice Petrovia do Terstu jen na den a noc, a ze zcela jiných důvodů než všichni ostatní. Přichází najít svou ztracenou lásku a ztrácí se sama ve světě, do kterého nepatří, ve kterém jí nikdo nemůže pomoci.

Kritika nebyla vydání tohoto románu příliš nakloněna, byl považován za přehnaně autobiografický.

V témže roce je také vydáno Tomizzovo zdařilé dramatické dílo *Vera Verk*, (Sipario 18/7, 1963). Ačkoli byla tato hra kritikou zařazována trochu mimo autorovu stěžejní tvorbu, toto drama zcela odpovídá tematickému zájmu prvního období autorovy tvorby. Právě zde jsou velmi plasticky vystiženy dva aspekty tradiční atmosféry vnitrozemského venkova, tentokrát se jedná o vesnici v Krasu. Je to ztvárnění rustikálního prostředí, které jako by skutečně oživalo teprve v divadelních kulisách. Zmiňovaná choralita venkovských hlasů bude jakýmsi všudypřítomným pozadím i dalších děl z tohoto prostředí. Děj je situován do třicátých let 20. století a tematizuje nesmiřitelnost tradiční uzavřenosti vesnice vůči komukoli, kdo se svým chováním vymkne jejímu odvěkému řádu. O divadelních představeních tohoto dramatu jsme se zmínili v předchozí kapitole.

V roce 1965 vychází *La quinta stagione*, (Milano, Mondadori 1965). Tímto románem začíná sekce autobiografického cyklu děl, v němž se setkáváme s hrdinou Stefanem Markovichem, Tomizzovým alteregem. Děj se odehrává na konci druhé světové války, kdy se Markovich nachází teprve na prahu svého života. Dílo bylo vybráno v soutěži v Campiellu. O rok později se dočkáváme třetího dílu Tomizzova istrijského cyklu, díla *Il bosco di acacie* (Milano, Scheiwiller, 1966). Román podává obrázek návratu domů, přičemž domov, který uprchlíci hledají, již nenaleznou. Silným autobiografickým (a v díle se vracejícím) motivem je smrt otce odehrávající se na pozadí poklidného běhu přírody, jejíž je on jen jednou z částí a která již neslouží ničemu než dokonání svého vlastního odchodu. Země domova se stává místem jeho posledního vydechnutí, neboť provizorní prostředí uprchlického tábora mu nedovolovalo zemřít. Rozloučit se se životem může jedině v místě, které mu život dalo.

Následuje vydání Istrijské trilogie (*Trilogia Istriana*, Milano, Mondadori 1967) obsahující knihy *Materada*, *La ragazza di Petrovia*, *Il bosco di acacie*.

Dílem *L'albero dei sogni* (Milano, Mondadori 1969) pak pokračuje tetralogie o Stefanu Markovichovi, která tentokrát zachycuje dospívání Tomizzova literárního dvojníka. Autor se v něm

vydává po stopách svých existenciálních zkušeností a podrobuje své nedostatky nemilosrdné sebekritice. Velmi dobrého ohodnocení se tomuto románu dostává i od kritiky, která ho považuje za jeden z nejlepších ve druhé polovině dvacátého století.

„Si nota, infatti, l'evoluzione della linea che dal neoverismo conduce all'autobiografismo e allo psicologismo, ma anche un'applicazione stilistico-lessicale, in cui penetra la globale lezione della cultura triestina impregnata di mitteleuropeismo nella città che lo ha accolto e cresciuto.“^{29xxiii}

Tento román je až do vydání *La miglior vita* (1977) považován za vůbec nejlepší autorovo dílo. Také mu o kousek uniklo ocenění Strega, vyhrává ale cenu na soutěži ve Viareggiu (1969).

Roku 1971 vychází další román, *La torre capovolta* (Milano, Mondadori 1971), ve kterém se Tomizza zabývá snem (ten bude dále tématem souboru povídek *Nel chiaro della notte* (Milano, Mondadori 1999).

Tituly *La città di Miriam* (Milano, Mondadori 1971) a *Dove tornare* (Milano, Mondadori 1974) pokračují v autobiografickém cyklu pátrání po vlastních stopách, tentokrát z dospělého a manželského života.

Svým dalším dílem dovršuje Tomizza tetralogii o Stefanu Markovichovi. Název tohoto románu jasně prozrazuje, že vítr odvál v tomto případě autorovu pozornost opět kamsi k počátkům, že vnitřní rozpor domova se ve spisovatelově nitru nikdy nestmelil, že s ním naopak spolužije a objevuje se na všech vrstvách jeho psýché. Tato touha po domově je jako otevřená potřeba návratu či jako sen, který se vynořuje z podvědomí jako krajina, kterou prostě nelze z paměti vymazat. Nutí člověka stále se k ní vracet, ať už jen putováním mysli nebo fyzickým pohybem v časoprostoru.

Dove tornare (Milano, Mondadori 1974) je svým způsobem adresován Praze, a to na více rovinách. Prozradme zatím jednu z nich; kniha je v podstatě románem–zpovědí (či rozhovorem) s Tomizzovou pražskou přítelkyní, ke které se vypravěč (autor) obrací ve své rozkolísanosti jako k člověku pevně přesvědčenému o některých neotřesitelných životních hodnotách. Tomuto dílu se budeme více věnovat v kapitole o návratu.

„Perché tu hai speranza. Essa informa ogni tuo gesto, ogni passo, ogni sguardo. E' troppo palese, solleva rabbia, protesta, indignazione. C'è dell'altro: ami troppo la tua città.“^{30 xxiv}

²⁹ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante, Marietti*, Genova 1992, str. 26.

³⁰ F. Tomizza: *Dove tornare*, Milano, Mondadori, 1974, str. 37.

Po svém částečném návratu na Istrii píše Tomizza zmíněný *La miglior vita* (Milano, Mondadori 1977), „come una Materada più corposa e solenne“.^{31xxv} Roku 1977 vyhrává román cenu Strega a v roce 1979 za něj autor dostává Cenu Rakouska za evropskou literaturu³². *L'amicizia* (Milano, Rizzoli 1980) je románem o vlivu města Terstu na spisovatelovu duši a život. V roce 1981 se Tomizza noří do historické problematiky s tématy z dávné i nedávné minulosti.

„Trovavo nell'area veneta dei secoli passati la stessa gente di campagna e la stessa emarginazione. Un mondo che non si rassegna e ha una sua invenzione, escogita mille modi per uscire da questa condizione.“³³

xxvi

Téma hranice však nemizí ani v těchto dílech, je jen představeno jako součást širšího historicko-kulturního rámce. Patří sem díla *La finzione di Maria* (Milano, Rizzoli 1981), *Il male viene dal Nord* (Milano, Mondadori 1984), *Quando Dio uscì di chiesa* (Milano, Mondadori 1986), *L'ereditiera veneziana* (Milano, Bompiani 1989) a *Fughe incrociate* (Milano, Bompiani 1991). Tyto historické prózy nebyly oceněny žádnou literární cenou, autor se však o této části své literární produkce vyjadřuje takto:

„Trovavo quasi una verifica di tante cose che avevo sofferto e di cui avevo scritto, in vicende avvenute in un tempo anteriore. Esse davano valore alla tesi che la storia si ripete, che le vicende umane si ripropongono pressoché identiche...“^{34 xxvii}

V mezidobě vznikají další díla, ve kterých se na románově-dokumentární bázi věnuje Tomizza nedávné historii. Jedním z nich je román *Gli sposi di via Rossetti* (Milano, Mondadori 1986), rekonstrukce tragického osudu milostného slovinského páru v Terstu. S tímto dílem sklízí značné úspěchy na poli kritiky a literárních cen. Dostává za něj cenu v soutěži v Campiellu a také ocenění Asociace slovinských spisovatelů ve Vilenici a ocenění Spisovatelů Švýcarské Itálie, které bylo

³¹ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992, str. 90.

³² Cenu Rakouska za evropskou literaturu získal v roce 1968 také Václav Havel, dalšími oceněnými byli v minulosti například Eugène Ionesco, Italo Calvino a Simone de Beauvoir.

³³ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992, str. 92.

³⁴ Tamtéž, str. 91.

v roce 1987 vyhrazeno literatuře hranice. V devadesátých letech, tedy v poslední fázi života, se Tomizza v několika dílech zcela obrací introspektivnímu psaní, jehož výsledkem je několik knih vzpomínkových povídek či fragmentálních románů. Dílem s takovou fragmentální strukturou je také román *I rapporti colpevoli* (Milano, Bompiani, 1992).

„Ora Tomizza, scrittore delle eclettiche capacità narrative, ritorna, in maniera più profonda e tormentata, all'autobiografia, spingendo la sua esplorazione ai livelli più profondi del proprio Io.“³⁵ xxviii

Tento román vyhrál v roce 1994 cenu Giovanni Boccaccio. V roce 1992 vychází *Il destino di frontiera* (Genova, Marietti 1992), dlouhý rozhovor s Riccardem Ferrantim o historii a současnosti Istrie a o Tomizzově životě. Fulvio Tomizza vydává později také knihu esejů s názvem *Alle spalle di Trieste* (Milano, Bompiani, 1995). V roce 1996 mu vychází kniha *Dal luogo del sequestro* (Milano, Mondadori 1996), ve které se vrací k typu epistolárního románu (také zmiňovaný *Dove tornare* je v podstatě formou dopisu). Dvěma posledními díly, která vyšla ještě za Tomizzova života, jsou román *Franziska* (ve kterém se ještě jednou věnuje tématu hranice) a soubor povídek *Nel chiaro della notte* (Milano, Mondadori 1999).

Jeho posmrtně vydané knihy jsou *La visitatrice* (Milano, Mondadori 2000), *La casa col mandorlo* (2000) nebo *Il sogno dalmata* (2001).

Fulvio Tomizza byl přeložen do němčiny, slovinštiny, chorvatštiny, španělštiny a ruštiny (např. *Materada*, *La miglior vita*, *Il sogno dalmata*, *Quando Dio uscì di chiesa*, *Gli sposi di via Rossetti*, *La quinta stagione*, *Visitarice*, *Il male viene dal Nord*). Kritikou nejvíce ceněný román *La miglior vita* byl přeložen i do norštiny, švédštiny, maďarštiny, rumunštiny a polštiny. U nás se v nakladatelství Odeon a Práce o překadech na konci osmdesátých letech také uvažovalo, pro vydání románu byly v roce 1987 napsány i dva kladné lektorské posudky. K realizaci překladu ale nakonec nedošlo, zřejmě pro změnu fungování nakladatelství po revoluci 1989, kdy se už možná nápad vydání Tomizzova románu nezdál dostatečně atraktivním.

³⁵ Carmelo Aliberti: *Fulvio Tomizza e frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 75-76.

4. TÉMA ZEMĚ V *ISTRIJSKÉ TRILOGII*

„L'amore per una terra – che poi deriva da fatto che questa terra è cambiata, è perduta, e quindi è amore rafforzato e raddoppito – come tutti gli amori è una fusione tra i due esseri.“³⁶ xxx

Prvním tématem, které se před námi při čtení Tomizzova debutu *Materada* doslova otevírá jako krajina při pohledu z nějakého vrcholku, je téma země. Náš autor staví zemi do středu svého literárního zájmu a uděluje jí tak roli, která světu istrijského vnitrozemí zcela patří, alespoň do definitivní proměny světa, jež nastala po druhé světové válce. Tomizzova země je středem všeho životního dění, elementem umožňujícím zrození. Námáhu, kterou do ní člověk vkládá, mu odplácí obživou, spoluúčastní se také na lidské radosti a utrpení. Je mlčícím svědkem lidského života a smrti. Zde člověk jednoho dne naposledy spočine, až se uzavře kruh jeho putování a on se vrátí zpět do lůna země.

Venkov, a neřku-li ten Tomizzův, je pak ztělesněnou zemí.

„Dal mare veniva su un po' di tramontana e portava con sé il profumo della terra appena arrata: profumo di terra rossa, che non se ne trova un altro eguale.“³⁷ xxx

Země představuje také pro Tomizzu–spisovatele prvotní materiál k tvorbě. Je hlínou, modelínou, stavebním kamenem, ale i mechem, místem odpočinku a útěku před realitou každodennosti. Tomizza volil instinktivně, srdcem, vybíral svůj materiál veden tvůrčí nutností, a proto se nemohl splést při volbě svého klíčového tématu, který se stane alfou a omegou jeho díla, nosnou metaforou a zároveň zcela konkrétním protagonistou jeho knih.

Půjdeme po stopách, které Tomizza opisuje na kružnici své trilogie: je to právě motiv země, který tato tři díla stmeluje v celek jednoho putování, jedné cesty korunované nehonosným, ale zmoudřelým návratem.

³⁶ *Destino di frontiera. Dialogo con Riccardo Ferrante*. Marietti, Milano 1992, str. 23.

³⁷ F. Tomizza: *Materada*, Milano, Bompiani 2000, str. 136.

4.1. Země – matérie, kořeny: *Materada*

Románový debut Fulvia Tomizzy je počátkem nejen autorovy spisovatelské pouti, ale zároveň také počátkem jeho samotného života. Materada je místo, odkud se bude dále vše odvíjet, ať už na fiktivní rovině prozaického vyprávění nebo na rovině autorovy skutečnosti. Tato vesnice poblíž pobřežního Umagu zůstane zdrojem Tomizzovy literární inspirace, která má kořen v autentické realitě autora. Materada, místo na mapě i hlavní hrdina, prostředí Tomizzova prvního románu, se stane předznamenáním celého Tomizzova díla. Kromě zmiňované inspirace jako touhy po něčem nenaplněném, opuštěném, nedořečeném, bude Materada průnikem literární fikce opakovaně se dotýkající skutečných vzpomínek a prolínající se s autobiografií.

Materada je ale zároveň metaforou jiného počátku; počátku jako archaického symbolu první země, pra-domova, protože ten pravý domov Tomizzova světa je jen jeden, ten, který je neoddělitelně spjat se zemí. Země je prvním prostorem života, v jehož rámci si Tomizzovi hrdinové uvědomují sami sebe, je to místo, které svými atributy formuje identitu svých obyvatel.

„Nella sua opera la campagna, con i suoi miti, le sue convinzioni, i suoi problemi, i suoi dolori, è presente come un profumo. Quello fra lo scrittore e la terra è un legame viscerale, impossibile da allentare..”³⁸ xxxi

Materada v sobě kromě jiného obsahuje pro autora právě vzpomínku na první trhlinu v celistvosti světa, moment odtržení od země, ke které člověk bytostně patří. Je s ní spjat pokoleními a každodenním obstaráváním. Román *Materada* vypráví právě tento příběh: země se stane příčinou roztržky mezi příbuznými, důvodem nemožnosti naplnění života bez možnosti být se svou zemí, obdělávat ji a užívat jejích plodů. Jednou z hlavních postav a zároveň vypravěč románu *Materada*, situovaného do poválečného období, je Francesco Kozlović (v jehož jméně můžeme zaznamenat právě osudnou istrijskou nacionální bipolaritu). Jeho země nebo alespoň ta část, na kterou má podle spravedlnosti nárok, se nachází ve dvojím ohrožení. Je tu znázorněna svévole tradičních hospodářů, vlastníků země, kteří bezmezně disponují silami kolónů (námeznicích sil pracujících na polích v oblasti Istrie a Dalmácie). Francesco není kolónem, nýbrž synovcem barby Tia, hospodáře. Spolu s bratrem Bertem usiluje o získání části polí, na kterých po celý život pracoval. Barba Tio však

³⁸ Marco Nierotti: *Invito alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str. 152.

s bratry Kozlovičovými zachází od smrti jejich otce jako s kolóny a rozhodne se odkázat veškerý majetek svému synovi, který žije v Terstu, a přivést tak na mizinu oba synovce i s jejich rodinami.

Druhou překážkou k získání toho, co bratrům patří (neboť jen oni skutečně zasévali a sklízeli úrodu pro strýce), je nově nastolený Titův režim, který tak či onak vytváří ze soukromých hospodářství družstva a urychleně provádí nacionalizaci. Na pole barby Tia se také vztahuje vyvlastnění. Právě tuto část majetku odkazuje svým synovcům.

„La terra è quindi la massima aspirazione, tutto ruota intorno ad essa: il suo possesso non è visto come un accumulo di capitale ma solo come ricompensa per averla lavorata, quasi venisse guadagnata un po' ad ogni colpo di zappa.“^{39xxxii}

Oddělení od země–lůna bude pro ty, kterých se týká, nežádoucí zkušeností, nechtěnou a tmou zahalenou iniciací, a to právě proto, že se jedná o oddělení nucené, nikoli dobrovolné.

Hospodáři a jejich kolóni, řemeslníci a pastevci mohou zůstat jen za podmínky, že přijmou bez výhrad nová pravidla hry, která s nimi však ve skutečnosti nepočítá. Tito hrdinové, stejně jako jejich skutečné vzory z poválečných let, by se přizpůsobením těmto novým pravidlům stali cizinci ve vlastním domově, a to jak na rovině sociální (související s rapidní nacionalizací soukromých hospodářství a hlubokými, náhlými proměnami na poli práce), tak na úrovni etnické (stali by se národnostní menšinou v cizím státě). Již samotný název soustátí Jugoslávie prozrazuje, že v jeho zájmu pravděpodobně nebude nikterak udržovat či dokonce podporovat tradice a kontinuitu neslovanských národů v jeho rámci.

Další překážkou, které tedy musí Tomizzovi hrdinové čelit, je nově se utvářející vztah země ve smyslu přeneseného, příbuzenského vztahu k jejím obyvatelům, vztah národ–stát či obyvatelstvo–domov. Etnická dvojíakost byla palčivým bodem Istrie snad od počátků jejího osidlování. Nikdy se však nestala zdrojem takové separace a etnické nenávisti jako právě na prahu druhé poloviny 20. století. Právě v té době dochází ke snahám o úplné zrušení této podvojnosti a etnické pestrosti, a tím i ke zpretrhání kořenů staletých tradic. Nekompromisní rozdělení Evropy studenou válkou bude skutečným „úspěchem“ tohoto radikálního řešení etnické situace na istrijském poloostrově.

³⁹ M. C. Bellucci: *La produzione letteraria dei primi quindici anni di Fulvio Tomizza*, Bortolotti Arti Grafiche, Salò 2000, str. 34.

„Quello che doveva essere il sogno dell'Europa delle nazioni, il coronamento della grande utopia dei risorgimenti ottocenteschi, il rovesciamento del Congresso di Vienna e la fonte della pace perpetua, divenne la realtà delle „minoranze nazionali“, ritrovatesi improvvisamente da quella che - con terribile espressione - cominciava ad essere chiamata „parte sbagliata della frontiera“. Qui dunque le „minoranze“ venivano percepite come un limite, un ostacolo alla piena realizzazione della maggioranza nazionale che aveva costruito lo Stato a propria misura, e destinate pertanto a divenire oggetto di politiche volte a rimuovere quel fastidioso inciampo, seguendo la via dell'assimilazione, della discriminazione o, nei casi limite, dell'espulsione.“⁴⁰ xxxiii

Vše si žádá hrdinovo postavení se na jednu stranu. V románě můžeme dobře zaznamenat jeho vnitřní dilema a monolog s určitým vývojem. Zpočátku přívrženec Jugoslávie, partyzánů a komunismu přinášejícího „sociální smír“ se záhy přikloní spíše na stranu italskou; a to ne toliko z důvodů etnických či nacionálních (o nich bude nucen přemýšlet až následně), ale z důvodů čistě praktických. Nemůže být prostě zajedno s režimem, který je připravuje o to, co může náležet jedině jim samotným: o půdu pod nohama, o pevný bod v jejich dosavadním vesmíru, o domov. Bratrům Kozlovičovým nezbývá tedy než zvolit odchod z místa, který pro ně přestal být domovem. Nezbývá než najít jiné místo k pokračování života. Nakonec se tedy oba bratři vzdávají svých nároků a rozhodují se emigrovat spolu s dalšími:

„La terra non è tutto, Berto. Se fosse tutto, noi avremmo fatto veramente di tutto per riaverla. Invece a un certo punto ci siamo fermati. ... Abbiamo da pensare ai nostri figli, a noi due, e loro che istruzione hanno da avere rimanendo o entrando in qualche skupčina o che so io? Ha ragione barba Nin: noi non siamo per questo regime. Forse ci vuole un altro fegato.“⁴¹ xxxiv

Nastává tedy fáze loučení. Ve veselí, které naplnilo domy, ulice i pole, s nadějí v nový začátek, je ale skryta hořkost, smutek, strach z neznáma a hlavně již navždy zakořeněný pocit křivdy. Země, kterou je třeba opustit, obsahuje celý život svých lidí, nese jejich vzpomínky na dětství a mládí, je nasáklá bolestí, námahavou prací na polích, která se kdysi mísila s radostí z obdělávání půdy, na každém kroku emanuje každý prožitý okamžik radosti i smutku. Vše, co život obsahoval, bylo pochopitelné a přijatelné, i pokud šlo o bolest, dřinu nebo smrt. Všechno bylo známé, neboť se to

⁴⁰ Fulvio Tomizza, *Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992 str. 54.

⁴¹ F. Tomizza: *Materada*, Bompiani, Milano 2000, str. 135.

odehrávalo tady, doma. První Tomizzův hrdina si je vědom toho, co vše opouští svým odchodem, co vše je již nenávratně ztraceno; především dětství a mládí, které mu nebude moci žádné jiné místo na každém kroku připomínat (zde můžeme zpozorovat prvky autobiografičnosti). Materada je pro již ženatého Francesca také místem první lásky, a tuhle jedinečnou vzpomínku nebude moci nahradit žádná jiná.

“E sentivo anch’io di lasciare per sempre da queste parti la mia giovinezza ormai trascorsa, sparsa e consumata un po’ qua e un po’ là, in una siepe, dietro un pagliaio, nell’aria, ai piedi di uno dei tanti muriccioli che dividono le nostre campagne. E guardai Femia.”^{42 xxxv}

4.2. Země opuštěná: *La ragazza di Petrovia*

Drouhou fází putování směrem z domova, tuto nucenou iniciaci, pojmenovává Claudia Maria Bellucci nebo Carmelo Aliberti jako *vykořenění* (*lo sradicamento*).

„Il dolore di un popolo, privato della „terra d’anima”, costituirà un fardello onoroso che determinerà una costante e silente condizione di angoscia, trasparente nel timore che i contadini istriani si porteranno sempre nei rapporti con gli altri.”^{43 xxxvi}

V této práci však budeme vztahovat téma vykořenění k tématu země, k němuž ostatně patří. A to právě země ve stavu, kdy je opuštěna lidmi, bez nichž ztrácí svůj veškerý smysl, kdy je doslova ponechána ladem a může být tak nanejvýš obrazem nějaké vzpomínky. Takovou zemi jen tušíme (neboť je již z větší části nepřítomná, ponechaná za zády) v druhé části prvního Tomizzova cyklu s názvem *La ragazza di Petrovia*. Ztělesněním opuštěné země je chudá dívka Giustina, která je svědkem odchodu většiny obyvatelstva její vesnice. V tom tkví ovšem největší dramatická surovost tohoto osamocení na citové úrovni; dívku opouští především chlapec, do kterého je zamilovaná a se kterým přišla do jiného stavu. V této situaci se vydává „na druhou stranu“ za ním. Děj knihy se ale odehrává těsně před uzavřením hranic Jugoslávie s Itálií a dívka má na svou

⁴² F. Tomizza: *Materada*, Bompiani, Milano 2000, str. 161-162.

⁴³ C. Aliberti: *Fulvio Tomizza e frontiera dell’anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 115.

návštěvu jen den a noc. Čeká ji však svět, na který není vůbec připravena; nehostinné provizorium uprchlického tábora, kde má v úmyslu najít barák s chlapcovou rodinou. Ocítá se tedy kdesi mimo prostor. Pociťuje provizornost řešení tábora ještě dvakrát tolik, nepatří totiž najednou ani sem, ani do Petrovie, kterou, byť nakrátko, opouští i ona. A čas, který má k dispozici před svým návratem, než se definitivně zavře hranice, nemilosrdně ubíhá. Stává se naprosto dezorientovanou, jak v prostoru, tak v čase. Také vyprávění samo se rozostřuje, styl se stává neklidným, vypravěčova perspektiva kamery jako by najednou ztratila pevný bod záběru. Pro dívku jsou jedinými světlými okamžiky krátká setkání se spoluvesničany, pro které ale její návštěva neznamena nic jiného než nenadálé připomenutí domova. Ona sama zde může mít funkci nějakého média, zpravodaje, nemůže však být plně sama sebou. A kým by vlastně byla, když je bytostí stejně opuštěnou jak tady, v táboře, tak v rodné vesnici, kde na ni možná čeká jen opilý otec? Dívka se vlastně nemá kam vrátit, její svět zmizel s iluzí lásky.

Je tedy domovem místo, které utváří společnost lidí kolem nás, našich bližních? Možná jsou více doma uprchlíci v táboře. Oni si alespoň odnesli vzájemné vzpomínky a mohou připomínat domov druhým svou přítomností. Oni mohou vzájemně sdílet svůj osud. Giustina však nemá nikoho, s kým by se o svou minulost dělila.

„Le lacrime continuano a solcare il viso. Per quanto le è possibile cerca di beverle, sono calde e salate, sono il liquido con cui potrebbe impastare la farina e far del pane – un pane tutto per lei, da sgranocchiare in un cantuccio, silenziosamente.“⁴⁴ xxxvii

Příběh ztracené a zoufalé dívky je ale jen jednou ze dvou narativních linií románu. Druhý příběh je snímán vnitřním zrakem Valda Stepanchiche, jednoho z obyvatel tábora, který odešel z Istrie spolu s bratrem (i zde jakoby navazovalo vyprávění z Materady) a jejich rodinami. Valdo je zároveň vypravěčem nové reality uprchlického tábora, není tolik dezorientován jako Giustina, také on se ale ocítá v jakémsi meziprostoru, v němž jeho existence postrádá jakýkoli smysl. Několikrát se s Giustinou mívá, ale neurčitou otázku po důvodu dívčiny přítomnosti zde okamžitě překrývají další pozorované události. Když však mezi místními dělníky a novými istrijskými uchazeči o práci vznikne potyčka, ve které je málem zabit Valdův syn, oba příběhy se najednou jakoby protínají jedním nelidským výkřikem bolesti.

⁴⁴ F. Tomizza: *La ragazza di Petrovia*, Bompiani, Bologna 2000, str. 75.

“Credetti di sentire una lepre ferita lamentarsi dietro il muro di quel viottolo mentre passavo per la strada con il figlio in braccio che appoggiava sul mio petto la fronte segnata di sangue e tutt’intorno udivo fischiare sassi, uno dei quali strisciò rotolando sull’asfalto e se ne venne a morire tra i miei piedi come una serpe avvelenata dal suo stesso veleno.”⁴⁵ xxxviii

V této části trilogie se země (domov), tedy Petrovia, vznáší nad táborem uprchlíků jako temný mrak obtěžkaný vzpomínkami. Vnímání světa hlavních postav tedy odpovídá tomu, co je nad nimi. Cítíme zde snovost, bezcílnost existence, která ztratila svůj řád každodennosti a práce udávající rytmus dnům života. Takový je i způsob narace. Díváme se na popisovaný svět skrze nitro a prožívání postav, jejich způsob nahlížení je výsledkem uzavření se do sebe, vypravěč je tedy jakýmsi vnitřním pozorovatelem. Valdo Stepanchich, jako vědomější z obou postav, je sám tichým vypravěčem v první osobě, zatímco postava Giustiny je natolik pohroužena do svého nitra, že se svým prožíváním naprosto ztotožňuje a ztrácí tak objektivní pozorovací schopnost. Pokud má dívka jednat, působí kolikrát téměř autistickým dojmem; její zmatenost a naprostá nedůvěra v okolí jí často zabraňují vyslovit jediné slovo, a to i v momentech, které jsou pro ni rozhodující. Není schopná uvědomit si reálnou situaci, která vznikla ve vnějším světě. Nezajistí si ani povolení k opětovnému přechodu hranic a místo toho odchází do lesů za zdmi tábora, zřejmě s cílem vydat se zpátky domů. Její pout’ zpět není však již ničím jiným než blouzněním a hranice se mezitím nadobro uzavírají. Giustina je pak zastřelena jugoslávskými strážemi v meziprostoru, na pomezí dvou světů.

“Fu infatti un largo sole quello che la accecò improvvisamente dopo ch’ebbe udito la stessa intimazione a fermarsi – stòj, stòj – ripetuta due volte dietro a un lontano cespuglio...e che per lei suonò nell’aria assordata dalle cicale come un caldo invito a proseguire, espresso in una lingua non sua ma ora ancora più familiare della sua.”⁴⁶ xxxix

⁴⁵ Tamtéž, *La ragazza di Petrovia*, Bompiani, Bologna 2000, str. 188.

⁴⁶ Tamtéž, str. 193.

4.3. Země posledního rozloučení – *Il bosco di acacie*

„L'unica mia poesiola, scritta a diciotto anni quando alla morte di mio padre avevo terminato il liceo, parlava di una terrarossa e di una fossa, dove il padre giace e dove anch'io avrei trovato pace.”⁴⁷ xli

Neutěšená realita exodu a ztráty domova jako by nabývala dalšího rozměru se třetím, volným pokračováním *Istrijské trilogie*. Toto je román částečného návratu (i když jemu věnujeme samostatnou kapitolu), částečného smíření se s osudem, které provází moudrost přicházejícího konce. Akt smíření je ale především smířením se se zemí. Kniha podává příběh rodiny uprchlíků, kteří se vracejí do svého původního venkovského prostředí. Nejedná se sice o celistvý návrat ke kořenům rodné vesnice, je tu však element země, který člověku pocit domova nahrazuje, ať je kdekoli. Jedna ze dvou jednoduchých dějových linií je navíc autobiografickou vzpomínkou z autorova života. Jde o smrt otce, který se navrácí zemi, jež ho zplodila a vychovala, a tento návrat lze zcela bezpečně chápat jako metaforu návratu zemi přechodem života ve smrt. Proto není zcela od věci hovořit o usmíření či o (byť částečném) naplnění. Dochází zde k uzavření kruhu putování, které je předpokladem k tomu, aby duše mohla odejít v pokoji. Toto téma se objeví jako autobiografický motiv i v dalších Tomizzových textech. K těm nejdůležitějším se vrátíme v dalších kapitolách.

Proč hovořit o částečném naplnění, o částečném smíření? Nejde ani tak o to, že se rodina uprchlíků z Istrie nevrací do svého, jako spíš o celkový charakter země, která se změnila.

„Somiglia ma non è. Non è quello di prima, non lo sarà mai. Mi pare una terra d'altri, che non sarà mai mia, è come se essa lavorasse me. Non si ha più amore.”⁴⁸ xlii

Stejně jako v ostatních románech se zemi jako hlavním protagonistou je také zde země líčena jako bytost, jako živý organismus. Stejně jako její obyvatelé je i ona přenechána svojí bezbrannosti a zároveň působí jako zrcadlo lidských osudů; plná trní a neprostupných křovin s bodlácím, divokých lesíků plných zkroucených dubů a ostružiní. Cítíme zesílenou fyzičnost této krajiny. Není to nekomplikované, malebné prostředí, stejně jako není jednoduchý život v něm. Krajina Krasu (stejně

⁴⁷ F. Tomizza: *Il sogno dalmata*, Oscar Mondadori, Milano 2001, str. 14.

⁴⁸ F. Tomizza: *Il bosco di acacie*, in: *Trilogia Istriana*, Mondadori, Milano 1967, str. 364.

jako s ní sousedící krajina istrijská) nic nepředstírá, nekráslí se, nelichotí lidskému pohledu. Je svá a jediným přirozeným přístupem je přijmout ji právě takovou a neplakat nad tíží osudu.

Druhou linii v tomto narativně jednoduchém textu představuje scéna rození telete, kterému je často věnována větší pozornost než umírajícímu starci.

„...è una lotta, uno sforzo teso a strappare alla natura ciò che essa ha promesso e fatto sperare. È la lotta per una sopravvivenza psicologica prima che fisica. L'uomo istriano assiste al rituale del parto, spettatore attonito ma cosciente di due opposte cerimonie, la morte e la nascita, la fine e la continuazione.“⁴⁹ xlii

Porod zvířete nabývá minimálně stejného, ne-li většího významu než je smrt člověka; stařec odchází a završuje přirozeným koncem svůj pobyt na zemi. U telete, které má na svět teprve přijít, je nutno o jeho život pracně bojovat. Během četby jako by nás vtahoval rytmus přírody, tep země; všechny události v životě se cyklicky střídají a plynou jako voda. Uzavíráním jednoho kruhu života se okamžitě otevírá kruh další. Smrt je podmínkou zrození, zrození je podmíněno osudem konce.

„...il vitello stava per nascere, la mamma non sapeva cosa fare, se mandare qualcuno dal veterinario ma era già venuta altra gente per il morto.“⁵⁰ xliii

Když pak konečně nastane konec obou dramat, zůstane tu přesto malá skulinka rozčarování nad změnou stavu věcí, nad tím, že se země již nepodobá té, kterou kdysi tito lidé opustili při odchodu z domova za svobodou. Ta malá skulinka je kapkou hořkosti, poslední nezodpovězenou otázkou i v nitru samotného autora, je to jakýsi neklid, věčné „hledání ztraceného času“, které bude zdrojem další Tomizzovy kreativity, dalšího zkoumání vyjadřovaného prostřednictvím jeho příběhů. Tak se na pohřbu svého otce cítí mladý potomek naprostým cizincem:

„“Grazie per essere venuti“ e nemmeno la sua voce in mezzo a loro gli suonava familiare.“⁵¹ xliv

⁴⁹ M. Nierotti: *Invito alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str. 65.

⁵⁰ F. Tomizza: *Il bosco di acacie*, in: *Trilogia Istriana*, Mondadori, Milano 1967, str. 404.

⁵¹ Tamtéž, str 431.

5. MINULOST

Dalším klíčovým tématem prostupujícím Tomizzova díla je minulost. Přesněji řečeno, minulost zde je i není klasickým románovým tématem, v případě Tomizzovy minulosti se totiž často jedná o něco víc. Jako téma země, představuje i minulost pro Tomizzu jakýsi nosný pilíř vyprávění a často, i pokud není explicitně tematizována, tvoří stejně jako ona pozadí Tomizzových příběhů, je jejich bytostnou součástí, jejich esencí. V případě našeho autora je minulost synonymem životnosti, a tím i jejich dějovosti či příběhovosti. Bez nutnosti rozvádět myšlenku o tom, že každé vyprávění je svým způsobem příběh (a to dvojnásob, neboť se odehrává v čase), je přesto minulost u Tomizzy nejen literárním tématem či jednotlivým fenoménem, ale také rámcem jeho příběhů a zároveň jejich hnací silou.

Tomizzovo dílo vzbuzuje zcela konkrétní dojem, že jít po stopách všeho, co bylo a co je reflektováno přítomností, lze pouze ponořením se do minulosti nebo do paměti života, který se také odehrává pouze na pásce minulosti. Autor sám takto konstruuje svoje příběhy; ty, které skutečně považuje za součást svojí vlastní minulosti a které za pomoci magie vyprávění znovu oživuje, podobné, ale přestavěné, připomínající minulost, se kterou ale přesto nejsou jako „uplynulé s časem“ identické.

V díle Fulvia Tomizzy je tedy minulost všudypřítomným jevem, objevuje se skutečně ve všech jeho knihách. A samozřejmě i to, co je s minulostí spojeno: pocit nostalgie, viny, neustálá snaha dobrat se nějakého jasného bodu přebíráním minulého. Toto vnitřní, psychologické zpracování minulosti bude charakteristické pro všechny typy Tomizzových quasiautobiografických děl, ale (a především) také tam, kde sám autor připisuje dílu jistou míru skutečné autobiografičnosti. K takovým knihám můžeme zcela určitě zařadit Tomizzovy první tituly, ba celou *Istrijskou trilogii*, dále pak cyklus o Tomizzově alteregu Stefanu Markovichovi. Silný moment vnitřního vyrovnávání se s minulostí je bezpochyby také nedílnou součástí autorových menších děl, jeho vzpomínkovopovídkové tvorby, která zároveň vykazuje větší míru autobiografičnosti (například tituly *I rapporti colpevoli* nebo *La casa col mandorlo*).

Dalším pojetím minulosti, které se také většinou s výše zmiňovaným prolíná nebo ho doplňuje, je explicitní historická rovina Tomizzových románů. Ať už se v jeho příbězích vracíme do nedávné, dávné nebo pradávné minulosti, je doba, do které jsou tyto příběhy situovány, ve vztahu k nim vždy (více či méně) relevantní a závažná pro jejich vývoj. Historické okolnosti hrají tedy svou úlohu také

v románech *La miglior vita*, *Gli sposi di via Rossetti* nebo v dílech, kde se přívlastek „historický“ vyskytuje v samotné definici literárního žánru (*L'ereditiera veneziana*).

Tam, kde se pak minulost jako historie stává samostatným tématem a kdy je tedy téměř personifikována jako jeden z aktérů příběhu (mohli bychom také říci, že jde o příběhy „o historii“), přichází na scénu ještě další aspekt: dokumentárnost, reálné pátrání spisovatele v archívech „obsahujících“ historii a přístup k literární rekonstrukci skutečných historických událostí.

Jedním z takových děl je mimo jiné i nejslavnější román Tomizzovy tvůrčí zralosti, *La miglior vita*. V tomto díle je celková časová perspektiva zachycena velmi zajímavým způsobem. Ač román o minulosti, nese v názvu příslib „lepší budoucnosti“, byť na úrovni metafory. Hrdina tohoto románu, venkovský kastelán Martin, se vrací do minulosti své farnosti listováním v její kronice, vrací se tedy do její historie. I v ní je ovšem živá minulost nenávratně pryč. Nejdůležitějšími zápisy kroniky jsou záznamy o smrti jednotlivých osob „è passato alla miglior vita“ („odešel do lepšího života“), tedy těch, kteří již nebyli mezi živými ve chvíli existence jediného záznamu o jejich životě a smrti. Příběhy mrtvých jsou minulostí místa a psané slovo jako svědectví života je tedy vždy zpětně vztahováno jen k nastávšímu, nevyhnutelnému konci. To platí i v případě slovinského páru Vuk v románu *Gli sposi di via Rossetti*, přičemž jediným důkazem o životě této dvojice v Terstu jsou jejich milostné dopisy, na jejichž základě vypravěč znovu zpřítomňuje dávno mrtvou minulost. Vyřčené a napsané slovo jako by bylo druhem nějakého stále se potvrzujícího epitafu.

„Velká minulost“ převratných historických momentů jako by tedy v Tomizzových románech stála na pozadí „malých minulostí“ prožívaných lidských dramát a soukromých příběhů. Jako by byla pro Tomizzu minulost jednotlivců právě tím, co tvoří mozaiku historie. Tento aspekt lze zcela určitě označit za jeden z charakteristických prvků „poetiky minulosti“ našeho autora. Platí totiž téměř asbolutně a napříč celým Tomizzovým narativním dílem; spisovatel se zde drží zásady nesměšovat příběh a skutečnost chladné faktografie, jako by dobře cítil, že lidský život a jeho prožívání je fenoménem tak komplexním, že jej nelze analogicky přiřazovat k jednotlivým politickým systémům nebo ideologiím a jejich svévoli. V tom tkví opravdovost Tomizzy jako spisovatele, jenž se dokázal držet neutrality vlastní pravému fabulovanému příběhu. Ještě více je to s podivem, podíváme-li se na jeho vlastní život, v němž byl Tomizza–člověk právě nejvíce zkoušen rozporem mezi „vnitřním“ a „vnějším“ světem. Tento rozpor mu zavalil nespočet důvodů k zášti či pocitu křivdy, který mohl Tomizza–autor eventuálně „pomstít“ ve svém díle.

Touto úvahou nechceme říci, že se „velká minulost“ v Tomizzově díle neobjevuje. Opak je pravdou: historie je součástí Tomizzových příběhů, stejně jako je součástí každého života, který se odehrává na pozadí nějakého historického kontextu. Tento kontext ovšem není středem Tomizzovy pozornosti. V centru jeho zájmu stojí ale všechna lidská dramata a utrpení, všechny osudy, které konkrétní historický kontext navždy poznamenává. A přesto že se Tomizza (jak jsme již zmínili) vydává za svým vyprávěním do různých historických epoch, kontextem dominujícím v jeho díle zůstane téma exodu (hlavně toho istrijského z roku 1954, jehož byl svědkem i účastníkem) a vykořenění. A bude to právě tento nikdy nemizející pocit, „lo sradicamento“, které nejvíce zasáhne jednotlivé lidské příběhy v jejich samotném základě a předurčí existenciální východisko konkrétních jedinců s podobnou zkušeností. Pocit vykořenění se stane neúnavným vnitřním pátráním po zprerhané kontinuitě vlastní identity neoddělitelné od minulosti a identity předků.

„Nonostante le attiguità ambientali, letterarie, stilistiche, e anche talvolta di motivi, di cui se ne sono individuati già alcuni, in effetti Tomizza, per l'unicità della sua esperienza di unico cantatore delle vicende storico-politiche che lo videro spettatore e interprete sofferente, non solo della storia di un popolo, ma anche della storia della sua anima, la sua opera è risultato di un percorso reale, non raccontato soltanto nelle sue evoluzioni esterne, ma dolorosamente vissuto con profonde e sanguinanti ferite del cuore, scaturito da un simbiotico dolore con la traumatizzante esperienza storica ed ideologico-civile del suo popolo.“⁵² xlv

5.1. Rekonstrukce minulosti: cyklus o Stefanu Markovichovi

V cyklu čtyř románů, jejichž hrdinou je autorovo alterego Stefano Markovich, se Tomizza věnuje minulosti od počátku jeho osobní paměti. V každém z děl potom volným způsobem navazuje na předchozí etapu hrdinova života a v každém z nich tedy klade důraz na jiný aspekt jeho existence.

La quinta stagione nás přivádí do finální fáze druhé světové války. Tomizza zde zůstává věrný svému venkovskému milieu, jeho umístění naopak ještě konkretizuje. Máme tedy pocit, že co do výčtu událostí a shodujících se dokumentárních údajů, se jedná o jakousi vyfabulovanou autobiografii. Stejně tomu bude i v nejdůležitější knize tohoto cyklu, v románu *L'albero dei sogni*,

⁵² C. Aliberti: *Fulvio Tomizza e frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 119.

kde nám může totožnost Markovichova a Tomizzova příběhu připadat nezpochybnitelná. Následující citace nás však donutí zamyslet se nad tím, proč by pouhá shoda vnějších kulis autora a hrdinova života měla zavdávat důvod k hodnocení daného díla jako autobiografie:

„In realtà poco o nulla di me avevo dato in quei tre primi libri, se si eccettua il punto di vista che per altri magari è tutto. Era stata una specie di prova o prestito di voce, un assaggio delle proprie possibilità e insieme il sondaggio di una materia di stretta anche se meno conturbante parentela, in attesa che dentro si sciogliessero i nodi di una vicenda ancora più complessa e questa volta vissuta con incredulità e con spasimo fino all'ultima goccia...“⁵³ xlvì

Sledujeme-li vývoj vyprávění tohoto cyklu, může nám naopak připadat, že čím více se autor vzdaluje svému osobnímu tématu (z hlediska vnější perspektivy) a čím více se přibližuje přítomnosti, tím jako by se zároveň přibližoval sám sobě ve smyslu bytí „tady a teď“. Je také důležité podtrhnout to, co sám Tomizza zmiňuje ve výše uvedené citaci; totiž že i ostatní díla tohoto cyklu slouží autorovi (kromě realizace tvůrčí aktivity) k osvětlení některých nejasných momentů z jeho osobní historie. V románu pak k tomuto náhledu dochází přirozeně prostřednictvím fabule.

Druhý román tohoto cyklu, *L'albero dei sogni* z roku 1969, mapuje klíčové období hrdinovy životní iniciace. Zde se totiž chlapec Stefano dostává poprvé mimo rodné hnízdo a nastává jeho první konfrontace s vnějším světem, prohloubená právě historickým kontextem poválečného období.

Už počínaje názvem jsou ve hře elementy protikladů (odchod ve dvanácti letech z domova do koperského semináře, první rozdělení dětského světa na prostor „uvnitř“ – svět rodné vesnice a „vně“ – tedy to, co se otevírá za horizontem známého prostředí), ozývá se podvědomí, například v protipólu ženskosti a mužskosti v osobě hrdinových rodičů.

„Nel figlio, rimasto abbagliato nella sua urgenza di vita dalle massicce e colorite manifestazioni di piazza del periodo stalinista, reo di avere incessantemente favorito un'impossibile riconciliazione tra la mentalità paterna e il nuovo ambiente circostante (più affine all'indole materno), il naturale senso di colpa assume via via le proporzioni di un complesso di parricidio...“⁵⁴ xlvii.

⁵³ Bellucci: Maria Claudia: *La produzione letteraria dei primi quindici anni di Fulvio Tomizza*, str. 44.

⁵⁴ F. Tomizza: *L'albero dei sogni*, Oscar Mondadori, Milano 1977, předmluva „Fulvio Tomizza spiega se stesso“, str. 131.

Autor zde pracuje na bázi příběhu i s archetypy nevědomí (elementy **země** a **ohně** jsou nosnými symboly i dalších děl, viz kapitola interpretace země v *Istrijské trilogii* nebo symbol ohně v *Dove tornare*.) Vnímáme zde hru triád, v nichž každá monáda jako by byla zaměnitelná s dalšími dvěma: dochází zde k přibližování a prolínání na linii život-minulost-sen, minulost-sen-smrt, o nichž pojednáme v následující kapitole.

Vraťme se však k původnímu tvrzení o iniciaci, která je alfou a omegou Stefanova života v tomto románě. Kniha se skládá ze čtyř částí, z nichž poslední, „Frammenti del diario“, je nejvíce snivou. První část je věnována, jak už jsme naznačili, hrdinovu prvnímu vykročení za hranice jistého světa domova a dětství při odchodu do semináře do Kopru (Capris, jak město latinsky nazývá Stefano Markovich, it. Capodistria). Zde se poprvé dostává do konfrontace s druhými, poprvé mu dává okolí pocítit jeho jinakost (původ „z venkova“, „z vnitrozemí“ – „dell’ interno“). Také on sám začíná odhalovat nuance v chování chlapců z města (z Terstu) a venkovských kluků. První z dualit, mezi nimiž se nebude hrdina moci nikdy definitivně rozhodnout, je opozice město-venkov. S tímto související konfrontace pak probíhá na úrovni hledání svého místa na světě, v nějakém společenském kruhu. V tomto období prvního odloučení od známého prostředí domova sleduje malý hrdina pomalu svými dětskýma očima pouta mezi ostatními chlapci v semináři, ale také vztahy mezi seminaristy a jejich představenými. Začíná objevovat hodnotu přátelství a s ním získává i první ideály, které bude projektovat do hledání skutečného přítele, blízké duše. Tato čistá cesta dětského srdce však bude v rozporu se situací v Materadě po návratu na prázdniny, kdy přichází první rozčarování, první deziluze dětských snů o životě a přátelství.

Společenské a politické změny po druhé světové válce se přímo promítají do mezilidských vztahů a poměry mezi vesničany (byť sousedy či příbuznými) se začínají vyostřovat. Tak se i Stefanova rodina, od nepaměti vzor starých pořádků a kdykoli ochotná pomoci méně šťastným sousedům v nouzi, ocitá náhle na „druhé straně“, stává se téměř přes noc nepřítelem nového režimu a všech, kteří se snaží o jeho rychlé budování, neboť s jeho úspěchem budou i oni, možná poprvé v historii svých rodů, konečně těmi „nahore“. Mladý Stefano stojí poprvé mezi dvěma mlýnskými kameny a tohoto tíživého pocitu, který začíná ze dvou stran svírat jeho svobodnou a bezstarostnou existenci, se nikdy nezbaví. Jedním bodem rozporu je dědictví otcovy tradice a konzervatismu spojeného s „kastou“, ke které Markovichovi po generace připadají: jsou vlastníky půdy a mají, nebo spíše až do konce války měli, své kolóny, kteří na jejich polích pracovali. Kromě toho si Stefanův otec dokázal také vybudovat pozici obchodníka a tedy vlivného muže ve vesnici. Je to

tedy Stefanova rodina a otcovo následnictví, ke kterému ho sám rodič zavazuje a ke kterému se i on sám cítí zavázán skrze lásku, vrozenou i vštípenou úctu ke svým předkům. Mladý hrdina však začíná samostatně přemýšlet a staví naisky vah zděděnou otcovu tradici a nově přicházející systém „svobody pro všechny“, který svými tezemi o spravedlnosti budí v mladém hrdinově srdci sympatie. Zároveň je tu ještě třetí moment, který se možná týká nejhlubšího hrdinova nitra a poskytuje mu jakousi alternativu útěku od nevyřešitelného dilematu. Tímto ideálním východiskem je hrdinova silná víra v církev, která ho vychovává, a jeho upřímná touha sloužit Bohu, který, zdá se, na rozdíl od ostatních bytostí neumí klamat (i tento pocit se s ubíhajícím časem a s postupující iniciací mladého hrdiny promění). V salesiánském semináři v Goricii se mladý student Stefano jednoho dne rozhoduje stát se knězem a se svým rozhodnutím se svěří nadřízenému, který neváhá a pozve do Goricie na návštěvu Stefanova otce:

„Prese allora a informarmi della nuova situazione al paese: la proprietà passata ai coloni, i nuovi “comitati” che lo sottoponevano a continui interrogatori e a pubbliche accuse istigandogli contro gli ultimi fittavoli rimasti fedeli. All'improvviso, subito ricordando, interrompe il discorso e mi partecipò la morte di Eustachio..Solo allora trovai sfogo nelle lacrime, non per l'inattesa scomparsa del buon servo che non bisognava troppo avvicinare, ma per l'intatta umanità di chi mi stava di fronte, per una capacità di partecipazione all'altri dolore e di attaccamento ai nostri destini che in me sentivo quasi perduta”.⁵⁵xlvi

Celá první část knihy je vyprávěním hrdinova pobytu na školách, který, jak jsme již naznačili, ve Stefanově formování zdaleka přesahoval rámec pouhého vzdělávání se, ale byl především jeho samostatným vstupem do života. Prožité dětství a nabyté zkušenosti z rodiny se v tomto období začínají prolínat s individuálním a niterným rozvojem hrdiny, pro kterého představuje škola nejen knihy, ale skutečně i jakousi školu života. Čas strávený v seminářích je tedy určitým druhem zasvěcení, stejně jako budou jeho další fáze zkušenosti milostného rázu. Toto první Stefanovo sólové období je iniciací ve smyslu samoty, kterou zakouší, a také jako nutnost vstřebat to málo, co zná, spolu s množstvím toho, co se právě v jeho světě děje, ať už na obecně společenské úrovni nebo jen v okruhu semináře. Zasvěcením je síla odhodlání dělat kroky, i když většinou chybné. Hrdina se v iniciaci ubírá neznámo kam, důležitým prvkem je však absence strachu, resp. jeho neustálé překračování, které vede zasvěcovaného životem kupředu.

⁵⁵ F. Tomizza: *L'albero dei sogni*, Oscar Mondadori, Milano 1977, str. 51.

„Qualcosa si rompe dentro di me, qualche cosa doveva essere accaduto nel mondo di fuori. Corsi allo specchio e stentai a riconoscere il mio viso nell'immagine riflessa: i baffi cresciuti, qualche pelo lungo sul mento e soprattutto la presenza ferma e asciutta di due aculei feroci negli occhi sfuggenti che per la prima volta mi giudicavano.“^{56 xlix}

Stefano bývá při svých návratech domů svědkem stále pokročilejšího rozkladu světa, který si pamatuje z dětství. Znovu se objevuje téma země, místa návratu. Země se však za hrdinovy nepřítomnosti proměnila a sama sebe připomíná jen ozvěnami své podoby v přírodě:

„A casa ero tornato con nell'orecchio sinuosi esametri tibulliani e già in corriera dopo il bivio Tramòn, quando rossa di colpo mi si spiegava davanti la terra ondulante in basse colline, un doppio tiro di bovi bianchissimi che si lasciavano alle spalle il fresco solco aperto dal vomere, una quercia isolata tra le stoppie, le case di Materada..., mi richiamavano a immagini di una vita esistita solo nella memoria di ragazzo e nei libri di scuola.“^{57 l}

Zatímco je otec uvězněn v Kopru (mladý hrdina byl svědkem jeho zatčení během svátečního oběda), nachází mladý Markovich při jednom ze svých příjezdů domů samotnou matku bezmocně přihlížející postupnému, ale nezvratitelnému existenčnímu pádu rodiny. Ideály o neposkvrněném chlapeckém kamarádství, získané již v raném dětství, se hrouť v první nezapomenutelné deziluzi: právě na základě udání Stefanova nejlepšího kamaráda Valda dochází k zatčení otce Markoviche. Malý Stefano je otřesen, kamarádi se k němu obracejí zády, nedočká se od nich ani pozdravení. Je jednou provždy označen za syna reakcionáře.

Jeho vnitřní iniciace, odehrávající se především na koperském gymnáziu, pokračuje v duchu nových myšlenek, bez ohledu na rodinnou situaci: zde je Stefano přívržencem nového státu, přívržencem Jugoslávie a jejího systému, ve kterém si budou “všichni rovni”. Pociťuje tedy rozpolcenost v situaci, ve které se opět nemůže postavit ani na jednu ze stran, které se tiše, ale násilně podbízejí jeho duši. Ani tentokát se neztotožňuje s projevy silného “italství” svých kolegů na gymnáziu, protestujících proti ustavení zóny B, do níž spadal i Koper a která připadla pod

⁵⁶ Tamtéž, str. 52.

⁵⁷ Tamtéž, str. 57.

jugoslávskou správu. Stejně tak ale nemůže přilnout k metodám hojně praktikovaným aparátu Titova režimu, jehož první z obětí byl jeho vlastní otec.

Ve druhé části románu se vypráví o Stefanově pokračující iniciaci mimo školní lavice: rodina Markovichů se po otcově propuštění a po konfiskaci veškerého majetku stěhuje do Terstu, kde si Stefanovi rodiče otevírají bar, ve kterém on pomáhá. Mladý protagonista-vypravěč se zde spolčuje s mladými komunisty, kterými Terst oplývá; netají se svým levicovým přesvědčením. V důsledku neustálých konfrontací s otcem a se sebou samým poprvé ztrácí síly a chce spáchat sebevraždu. Je však dostižen a zachráněn právě svým největším “nepřítelem”, stínem svého života, otcem. Na téma sebevraždy či myšlenek na ni narazíme i v dalších Tomizzových textech. Tímto námětem je protkán i memoárový román *I rapporti colpevoli*, kde období mezi jednou a druhou myšlenkou na sebevraždu jakoby rytmičky rozdělovala románový text, a tedy i samotný život hrdiny.

I další téma, často vyvstávající ze tmy minulosti, smrt otce, se objevuje zde, stejně jako ve třetím díle *Istrijské trilogie*, v románu nazvaném *Il bosco di acacie*. Líčení této epizody, která zůstane i po svém završení ústředním tématem autorovy prožitkové i snové reality, je pak v románu *L'albero dei sogni* podáno se syrovou sugestivitou. Útrapy provázející otcovo umírání, přesun celé rodiny do rodné vesnice Giurizzani, kde by mohl hrdinův otec naposledy vydechnout ve své vlastní posteli. V této epizodě dochází také k vygradování zamlčované intenzity vztahu postav otce a syna, kdy si syn ve svém mlčení představuje smrt otce jinak. Oplácí mu jeho upřímnost naivním a zároveň krutým výrokem, který svým obsahem dosahuje hranice oběti člověka a synovské lásky:

“Mi dispiace che tu muoia nella menzogna, papà. Dio non esiste, non è mai esistito, né mai esisterà. Se ci fosse veramente, sarebbe qui a fulminare me, non ad assistere al proprio crollo definitivo. Io solo posso ancora per un istante fare qualcosa di vivo per te, e allora stringiamo il patto dentro di noi: fra un attimo io non esisterò più, sarai tu a continuare a vivere in quello di noi che riuscirà a farcela.”⁵⁸ li

Autor pak dodržuje slova svého hrdiny a proměňuje na další dva odstavce Stefanovu promluvu ve vnitřní monolog, v pozorování umírajícího otce. Smrt otce se pro mladého Stefana rovná smrti Boha:

⁵⁸ Tamtéž, str. 180.

“Tra una cosa e l’altra passai nell’altro edificio; Dio era veramente morto. Portavano mastelli per lavarlo, un’operosità lungo le scale e i corridi che non si ripeteva dai giorni della guerra.”⁵⁹ lii

5.2. Minulost a sen: *L'albero dei sogni*

Čím blíže vrcholu románu, tím se začíná hrdinova realita více komplikovat, je pro něj čím dál těžší zorientovat se v životě, v tom, co je skutečné a co ne, co je třeba přijmout jako fakt a co se od otcovy smrti stane nedílnou součástí Stefanova nitra: zmatek, nejasnost a mlha. Jako by došlo k vyvrcholení krize, k zatemnění zdravého rozumu. Nad minulostí se vznáší mrak, vše se odehrálo tak rychle jako sen jedné noci. Když se člověk probudí, svět už není takový jako předtím. V předposlední části románu se tedy vypravěč-protagonista začíná ztrácet ve snovém světě, který mu zpřítomňuje zaniklou minulost, a který ho v poslední části zcela pohltí. Stefanův svět přichází se ztrátou otce definitivně o svůj pevný bod, který, i když vždy jinde než on sám, byl pro něj po celý život „punto di riferimento“, ať už v pozitivním či v negativním smyslu slova.

“Per due anni sognai di lui con una frequenza di due o più volte ogni ventiquattro ore se si considerano le rare sieste pomeridiane e soprattutto le riapparizioni nel corso di una sola notte.”⁶⁰ liii

Dokud otec žil, stále se vůči němu vymezoval, ale vždy šlo o vztah, kde se i ta nejradikálnější opozice mohla proměnit v blízkost a okamžik nenávisti se mohl v dalším momentu prosvětlit nekonečnou láskou. Teď ovšem zůstává hrdina sám se svými sny. Ani bratr, který již žije spolu s matkou v Terstu, pro něj prozatím nepředstavuje blízkou duši, natož jakoukoli autoritu. Vědom si své samoty, činí z ní zároveň i svoji volbu: nenásleduje matku a bratra zpět do Terstu, nemůže už vydržet po boku své koperské družky Marcelly a odchází nejdále, jak je to možné, na studia do Bělehradu. Zde nastupuje Stefano další fázi iniciace a vykračuje bezhlavě vstříc své vnitřní smrti,

⁵⁹ Tamtéž, str. 182.

⁶⁰ Tamtéž, str. 185.

nemůže zastavit vlak samoty a sebedestrukce, do kterého nastoupil. V cizím městě, jehož jazyk sotva ovládá, se pouští do lecjakých dobrodružství, nejčastěji jde však o svět pijáctví a ulice; dokonce se i přidává k partě drobných zlodějíčků, protože nemá prostředky na obživu. Trn z paty mu na nějaký čas vytrhne poukázka na peníze, kterou mu posílá z Materady sestra jeho zesnulého otce. Jeho uspokojení však utne matka, když ho dopisem zavazuje k okamžitému vrácení peněz, které měly být výplatou z pozůstalosti po otci Markovichovi. Pocit deziluze, který se v něm zrodil už při prvním zklamání v poválečné Materadě, vrcholí zkušeností krachující existence bez jakéhokoli záchranného bodu v nedávno vzniklém státě, který příliš brzy pohřbil minulost svých jednotlivých částí. Teď už není zbylí, hra skončila, je třeba přijmout skutečnost, která začala žít svým vlastním životem. Také dopisy od bratra Alfreda ho pomalu přivádějí k myšlence, že pokud někde ještě existuje člověk, kterému na něm záleží, pak je to jedině jeho bratr.

Další Stefanovou digresí je odchod do Lublaně, kde získává práci pomocného režiséra u filmu. Po hořké zkušenosti ve filmovém štábu, kde je považován za komunistického špióna, a po milostném románu s jednou z režisérových asistentek, se konečně rozhoduje následovat matku a bratra do Terstu.

Poslední části knihy jsou v podstatě zápisky ze snů a snad i deníkové poznámky. Skutečně prožité se v těchto útržkovitých pasážích ve formě deníku ovšem natolik mísí se snovou realitou, že je jedno od druhého nemožné rozeznat. Sny však příliš dominují a stávají se nepřekročitelnou přítomností hrdinova vnitřního světa. Také vypravěč sám se natolik přibližuje svému alteregu, že se distinkce mezi nimi ztrácí a rozdělení na hrdinu a vypravěče se stává nefunkčním.

„Per stabilire le necessarie distanze da un groviglio di problemi, da una „materia“ che lo tocca da vicino, Tomizza ... ha ripercorso l'adolescenza e la giovinezza di Stefano in una realtà continuamente confrontata con il sogno: ma il suo sogno è (per usare la frase famosa, dettata all'origine della letteratura moderna) “un sogno fatto alla presenza della ragione.”⁶¹ liv

Jeden ze snů, který se bude Stefanovi zdát (v poslední části splývají také vypravěč s autorem), je otcova smrt. Postava otce se vynořuje z minulosti tu za života, tu po smrti, sny o něm se často podobají spíše jakémusi blouznění na pomezí bdění a snu. Tak jako se Fulvio Tomizza dostává ve směru své tvůrčí přítomnosti blíže k sobě samému ve smyslu autobiografie, přibližuje se zároveň i

⁶¹ Tamtéž, úvod od Maria Petruccianiho.

svému otci, s jehož postavou jako by byl někdy zcela totožný. Můžeme zde tedy vysledovat z tvůrčího hlediska zajímavou paralelu mezi entitou autora-vypravěče na jedné a otce-syna na druhé straně.

„Faccio anche sogni che non riguardano propriamente lui, pur coinvolgendolo ugualmente. Che cosa potrei scrivere io, e in questa nuda stanza, che non riguardasse più o meno lui?“⁶² ^{lv}

Tématika nebo metoda snu se vyskytuje hojně i v dalších Tomizzových dílech, a to především v těch menších. Také například poslední část díla *I rapporti colpevoli* nás provádí cestou krátkých autorových vzkazů, ať už se jedná o deníkové zápisky, zaznamenané sny nebo obojí zároveň. Tato menší díla jsou, ač byly Tomizzovou nejsilnější stránkou romány, pro hlubší pochopení autorova díla naprosto nezbytná. Kromě toho jsou autorovy snové zápisky živou literaturou, ve které lze také dohledat Tomizzova větší témata, které pak vyprávějí jeho romány. Sen je také prostor, v němž lze zřetelně zachytit to, co podvědomí nestačilo z minulosti zpracovat, nebo co nabývá s postupem času a vzdálenosti od konkrétní události svého vlastního, svébytného významu, který má možná pramálo společného se skutečnou událostí patřící minulosti. Sen je ovšem nejen dominantou podprahového pokračování minulosti, ale představuje celý svět podvědomí, který se utvářel během života. Tomizza se ve snových zápiscích dostává za hranice zpovědi a autobiografie, obnažuje své sny, „neznámo“ sebe sama. Jedním z takových opravdových a šokujících úryvků je záznam snu, ve kterém autor usiluje o to, aby byl sám zneškodněn svojí dominantní matkou, symbolem moci nad ním:

„Il primo sogno fulminante che non ho annotato, era il più grave e non occorreva, no, fissarlo sulla carta. Ti spingevo per le spalle giù, giù in terra, per non colpirti, ma riversando nella pressione tutta la mia forza e il furore. Però già con l'averti stesa inerme e indenne su polvere e erba, il misfatto era compiuto e io ero trasformato in un altro. E allora afferrai un coltello..., e te lo porgevo, ormai rialzata, offrendolo dalla parte dell'impugnatura perché non equivocassi nemmeno un istante nel vedere la lama rivolta contro di te. Ti dissi ovvio, persuasivo, anche se le parole partivano dai denti: „Tu mi hai fatto e tu uccidimi. Finiamola una volta per tutte.““⁶³ ^{lvi}

⁶² Tamtéž, str. 273.

⁶³ Tamtéž, str. 244.

⁶⁴ F. Tomizza: *La casa col mandorlo*, Oscar Mondadori, Milano 2000, str. 21.

5.3 Vzpomínání a příběh: *La casa col mandorlo*

Podvědomí zpracovalo minulost tak, jak ji dnes vidíme, když se ve snech či v myšlenkách vracíme zpět. Dlouhodobé životní pocity a náhlé reakce jsou výsledkem tohoto vidění mysli směrem do minulosti, kterou vědomí v minulé přítomnosti neuneslo nebo odmítlo přijmout. Jediný způsob, jak minulost opět nahlédnout, je utvořit z ní příběh. Příběh skládající se z mnoha menších epizod. To platí jak pro Tomizzu v roli romanopisce, tak pro Tomizzu povídkáře. Ve sbírce povídek (vydané posmrtně, připravené však ještě za autorova života) *La casa col mandorlo*, se autor ještě jednou vrací do místa a času své nejsilnější inspirace, do období svého mládí na Istrii, do Bělehradu, a následně do Terstu. Samotné rozdělení jednotlivých povídek do souborů napovídá o záměru autorova sdělení: jsou to epizody z jeho vlastního života, které tentokrát přicházejí na světlo ve formě memoárových povídek. Autor zde nebuduje komplexní narativní prostor velkého příběhu, ale vytváří menší kousky z látky své vlastní paměti.

První soubor nese název *Personaggi e memorie*. Úvodní povídkou *Inverno iniziato* se autor vrací znovu na počátek iniciační cesty, zpřítomňuje dobu svého nejsilnějšího vnitřního boje. Téma, se kterým jsme se již seznámili v jiných dílech (např. v *L'albero dei sogni*), smrt otce a následná osamocená pouť do Bělehradu, jsou zde ještě více zvnitřněny s patrným zaměřením na psychologii hrdiny. Jsou to tedy rezidua podvědomí a paměti, která představují v případě těchto menších textů jádro příběhu.

Kniha se tedy více podobá jakémusi ucelenému deníku (jehož jednotlivé části mají formu povídek). Kromě vypravěčova vnitřního světa emocí se tentokrát dozvídáme i mnohem více také o jeho bitvách na „frontách intelektu“, o dilematech prožívaných při střetu idejí, jehož byl autor-vypravěč-hrdina aktivním účastníkem.

„Gli ideali umani, partigianamente propagati dal nuovo regime e che su di me avevano fatto misteriosa presa forse perché ancora più radicati in mio padre ma contrapposti alla sua effettiva posizione pubblica e all'indirizzo politico che gli si sarebbe fatto assumere, estendevano la mia rivolta anche ai pregiudizi che generalmente si coltivavano per la malattia infamante penetrata da ultimo nella mia casa.“⁶⁴ lvii

V první části se setkáváme s epizodami z přelomového období na Istrii, s konkrétními postavami z Tomizzovy Materady i s těmi, kteří se stali součástí příběhu samotného autora. V povídce *Tradite nell'amore* se dostáváme do intimního autorova světa (o něm pak jako o literárním motivu bude řeč v další kapitole), povídka *Postino e sagrestano* je věnováno osobě barby Tia, jehož jméno přidal Tomizza jedné z centrálních postav svého prvního románu:

„Lo chiamavano barba Tio e, vegliardo ai miei occhi già allora, trent'anni fa m'impossessai del suo nome per trasmetterlo a un personaggio centrale del mio esordio letterario: un proprietario terriero sordo ai diritti di nipoti, il quale rivelava dunque una natura opposta alla sua.“⁶⁵ lviii

Stejně jako při líčení svých vlastních příběhů dokáže Tomizza zaujmout vyprávěním o druhých. Ve vnitřní účasti na cizích osudech, v síle soucitu a schopnosti přijímat cizí utrpení za své, tkví možná jeho největší potenciál. Příběhy všech postav, které přitahují jeho vzpomínky, jako by byly tak trochu i součástí jeho vlastního osudu. To platí dvojnásob u postav, které se vynořují na stránkách jeho knih z času dětství a dospívání: postavy sousedů, venkovanů, prostých lidí, s nimiž se cítil být po celý život svázán téměř archaickým poutem. Povídka *La casa col mandorlo*, která dala název celé sbírce, je pohledem do osudu Tomizzových sousedů z Materady, rodiny Sferco.

„Erano i nostri vicini e sempre continueranno a esserlo nel mio pensiero, come sempre desiderò tornare ad abitare nella casa rossa accanto alla loro, gialla. Alzate di un piano quasi per emulazione un anno prima della guerra, la casa del commerciante e quella del carabiniere sovrastavano le altre del villaggio.“⁶⁶ lix

Autor píše o těžkých zkouškách, které život rodině sousedů udělil, a také o pokoře a silné venkovské víře, kterou si její členové udrželi jako rodinné kontinuum jak po vystěhování do terstského utečeneckého tábora, tak i po jeho opuštění.

⁶⁵ Tamtéž, str. 31.

⁶⁶ Tamtéž, str. 45.

„Le tre volte che mi ci sono recato ho penato per trovargli. Erano visite di condoglianze, essendosi la malasorte accanita contro di loro. Nel giro di un anno erano stati stroncati da infarto i due figli maggiori, poi morì la moglie del primogenito, infine venne meno la madre Filomena, da anni immobilizzata, consumata e priva della parola.“⁶⁷ lx

Nejmladší syn nachází štěstí ve sňatku s friulskou ženou jménem Pia a díky svým schopnostem si otevírá malé centrum agroturismu, kde prodává pouze vlastní vypěstované výrobky, zeleninu, víno... Rodinu tedy potkává štěstí v neštěstí. K samotnému titulu povídky (a celé sbírky) se ale autor vrací na samém jejím konci. Mandlovník, dovezený z rodné Istrie a přesazený do friulské země, je svědkem osamocení „přesazeného člověka“.

Po smrti Filomeny, která byla slovy autora „tra le più fiorenti e loquaci donne del nostro paese“⁶⁸ lxi, navštěvuje vypravěč své bývalé sousedy ještě jednou. Tentokrát si ho ale starý Nini, Filomenin muž, splete s jeho dávno mrtvým otcem.

“Il suo ultimo sguardo si poserà sulla chioma del madorlo che, trapiantato qua senza un compagno, a ogni primavera fiorisce ma non ha mai dato frutto.“⁶⁹ lxii

Také povídka *Mito dell'innesto* je svědectvím ze života uprchlíků a jejich akulturace v novém prostředí. Albino a Anita Bevengù, autorovi vrstevníci z Materady, zůstávají i po svém odchodu zemědělci. Proměňují se ale plodiny, které pěstují: víno a olivy jsou nahrazeny ovocnými stromy. K materadským domácím světcům Marii Sněžné a svatému Valentýnu se přidává svatý Marco. Nakolik se ale Bevengù skutečně změnili a nakolik zůstali týmiž?

I ve vnějškovosti popisů a v hladkosti Tomizzova stylu cítíme něco vřít mezi řádky. Čím je tento zvláštní, sotva zachytitelný neklid, který jako by zpoza textu podrýval klidné plynutí každodennosti?

„Qualcosa li trattiene, un preciso richiamo li vuole anche altrove, col pensiero, col sentimento, con la parlata, con la tradizione soprattutto culinaria.“⁷⁰ lxiii

⁶⁷ Tamtéž, str. 45.

⁶⁸ Tamtéž, str. 47.

⁶⁹ Tamtéž, str. 48.

⁷⁰ Tamtéž, str. 55.

Je někdo schopen říci, co se vlastně stalo, jakému mýtu se poddala Tomizzova dvojice Benvengù spolu s ostatními, kteří si nepřejí víc, než pokračovat, jít dál a smazat za sebou svoje stopy? Jde tu snad o mýtus zaslíbené země, kterému uprchlíci uvěřili?

„Non saprei dare altro nome al loro mito se non ricorrendo alla similitudine dell'innesto riuscito. Ma libero, spontaneo, perfino inconsapevole.“⁷¹ lxiv

I další vzpomínky věnuje Tomizza postavám z rodné Materady a jejich příběhům. Tyto osoby tak nacházíme v digresivním pohledu na autorova větší díla, v nichž se hridinové tu více, tu méně podobají svým skutečným vzorům.

Druhá část sbírky nese název *Incontri*. Ve třetí, poslední části, se pak Tomizza opět věnuje svým vlastním zkušenostem a zážitkům. Tato poslední část sbírky má také příznačný název pro autobiografický rys spojený s určitým obdobím Tomizzova života: *Camere d'affitto*. V těchto vzpomínkách na sebe autor prozrazuje leccos, nevybírám ze své minulosti jenom to příkladné a morální, ale předkládá nám obraz sebe sama, jakým skutečně (alespoň soudě podle jeho chování) byl. I v této sbírce povídek můžeme sledovat dvojí perspektivu Tomizzovy narativity. Paralelní existence skutečného a snového v jeho díle je zde snad i zřejmější, neboť obě z perspektiv se střídají v jednotlivých povídkách, jako by tvořily dvě polokoule Tomizzova vypravěčského světa.

„In tale contesto, sul piano strutturale, è possibile individuare due posizioni prospettiche di lettura della sua narrativa: il piano realistico (dispiegantesi sul piano storico memorialistico) nel quale straripa la cultura schiacciante di una gente, e quello interpretativo-onirico, che diventa spontaneo strumento liberatorio di strazianti tensioni interne.“⁷² lxv

⁷¹ Tamtéž, str. 56.

⁷² C. Aliberti: *Fulvio Tomizza e la frontiera dell'anima*, Bastogi, Foggia.

6. LÁSKA

Ve všech Tomizzových příbězích nacházíme zdůrazněnou vztahovost. Může nám ovšem připadat, že převládajícím modelem vztahování se jsou autorova pouta k entitám přírody (vypravěč se jednotlivě vztahuje k jejím částem), krajiny jako lůna, jako jednoznačně determinujícího prvku pro člověka. Je to v první řadě země, kterou Tomizza, jak jsme již viděli v předchozích kapitolách, doslova zlidšťuje, a která někdy nabývá až rozměrů jakési vyšší bytosti. Lidské vztahy (jak jsme se mohli přesvědčit na příkladu vztahu otec-syn) jsou pro našeho autora stejně důležité jako příroda, jsou koneckonců její součástí. Podíl „přirozené přírody“ v lidském životě také přímo ovlivňuje a proměňuje vztahy lidí.

Vztah ženy a muže, kterému se budeme věnovat v této kapitole, není na první pohled v Tomizzově díle nijak dominující, autor ho vůči ostatním tématům nestaví výrazně do popředí svého tvůrčího zájmu. Při bližším pohledu na Tomizzovu tvorbu ale zjistíme, že se přítomnost ženy či vztahu k ní objevuje v každém autorově vyprávění. Není možná pro Tomizzu vztah ženy a muže něco jako malé tabu, které (obzvláště v konzervativním vesnickém prostředí) nepodléhá otevřené verbalizaci, zároveň je ale všudypřítomné, protože je tou nejpřirozenější věcí, která spolu s narozením a smrtí může člověka v životě potkat?

Láska je v Tomizzově díle demonstrována v široké stupnici odstínů a podob, od syrové venkovské tělesnosti, přes uvedení do „kultivovanějšího“ světa erotičnosti a prvních pretenzí ve vztahu muže a ženy, rychle se střídající vztahy se všemožnými ženami, až po skutečnou lekci lásky v manželském svazku.

6.1. Postava ženy: žena-subjekt, žena-objekt

„La sposa di Villanova aspettò il suo sposo all’altare per tutto lo svolgersi della messa, e alla comunione prese l’ostia da sola per volare con essa in Paradiso. Il giorno dopo i funerali ricomparve a casa di sera, ancora vestita di bianco. Nella cucina illuminata a giorno i genitori impiettrirono sulla sedia. Lei anche parlava e si sedette, era soltanto troppo pallida. Che cosa si può offrire a un visitatore che si sa più che ammalato?”⁷³ lxvi

S ženskými hrdinkami se v Tomizzových knihách setkáváme často. V některých textech mají dokonce úlohu hlavních postav, jsou tedy ženami-subjekty. Jedním z děl s nejsilnější přítomností ženského elementu je již zmiňované drama *Vera Verk*. Také tento příběh (jako další Tomizzovy příběhy) vznikl na základě autorovy inspirace reálnou událostí, předávanou ústní tradicí.

Vyprávění se začíná odvíjet dvacet let poté, co se Vera Verk, již provdaná za starého muže, oddá svému švagrovi Svaldovi. Následně porodí dcerku Rosu, kterou celá vesnice považuje za manželského potomka. Vera Verk pak ještě nechtíc způsobuje smrt neznámého mladíka, který se o ni pokoušel a ona mu, ve strachu, aby nespáchala další přestupek nevěry, způsobila smrtelné zranění. Za pomoci služky Niny pak v převleku opouští vesnici. O dvacet let později, jak již vypráví samotné drama, se chystají Rosiny vdavky s Armandem, Svaldovým synem, kterého všichni, včetně Rosy, považují za jejího bratrance. Francesca Sardok, Rosina babička a matka klanu Sardoků, svatbu zamilovaného páru všemi silami podporuje, ačkoli ví jako jediná (kromě služky Niny) o jejich sourozenectví. Čest rodiny stojí však nad všemi pravidly a zákonitostmi, i nad těmi přírodními. Svatební plány ale zhatí neznámá cizinka, která se objeví ve vesnici. Odhalí Svaldovi svou pravou identitu Very Verk ve snaze přesvědčit ho, aby tajemství o Rose a Armandovi prozradil a zabránil tak plánované svatbě. Švagrovi však zbabělost nedovolí projevít pravdu. Vera Verk se tedy ještě pokouší přimět dceru, aby s ní odešla z vesnice. Rosa však matce odmítá uvěřit. Drama má tedy doslova antické vyústění v oběti: Vera se vrhá do studny, aby důkazem svojí identity zachránila dceřinu budoucnost.

Postava Very Verk aktualizuje téma morálky, ne té vnější, určené pravidly nějakého společenství, ale morálky osobní, se skutečnými kořeny, která roste zevnitř. S ní je spojena odpovědnost za osud druhých jako transcendence života pro sebe, jako vykročení z uzavřené

⁷³ F. Tomizza: *La casa col mandorlo*, Mondadori, Milano 2000, str. 17.

společnosti „nemocné krve“. Ženiným posláním v dramatu života je zcela eliminovat sebe sama pro dobro druhých.

Na některých místech je cítit silné zaujetí pro ženskou věc, například když se Vera při setkání se švagrem snaží ospravedlnit svoje minulé činy:

VERA: „Quando mi alzai per chetare la bambina e tornai al focolare, era tutto slacciato davanti e fingeva ancora di dormire. Lui approfittò del fatto che io mi accorsi solo più tardi che fingeva e intanto lo avevo più volte guardato. E lentamente diventava un altro: un uomo schifoso come voi tutti, incapaci a decidervi, a sputare chiaramente in faccia sia pure un desiderio di male. Gridavo che se ne andasse, si vestisse. E lui fingeva ancora di dormire in maniera idiota come fanno i bambini.“⁷⁴ lxvii

Vera Verk zde ovšem není jedinou ženskou hrdinkou, dalo by se dokonce říci, že skutečnou hlavní postavou dramatu je její dcera Rosa. Také ona se zamiluje; do Armanda, Svaldova syna, jejího bratra a budoucího ženicha. Rosa ještě věří ve vlastní štěstí, ačkoli její osud je již dávno zpečetěn.

ROSA: „Sono io ora qui, con te, e lo sarò domani, e lo sarò sempre. Io non vedo nessuno, credimi, del resto non ho nessuno: tu sei il mio fratello e il mio sposo...“⁷⁵ lxviii

Další silnou ženskou postavou je matka rodu Sardoků Francesca. Tato žena jde v obraně rodinné cti do krajnosti a zároveň se snaží obejít prokletí, které uvízlo na ženské linii rodu.

FRANCESCA: „Non cercare, non sforzati a sapere. Ora mi rendo conto che è meglio tu non lo sappia mai. Mi sento soffocare. Abbi un po' di compassione per la tua nonna che contava i giorni che la separavano da questo sul cerchio dela botte. Lascia passare ancora queste poche ore e domani ti sveglieranno le campane.“⁷⁶ lxix

Expresivní neoveristické podání příběhu zcela koresponduje s rytmem krajiny istrijského Krasu, kam je děj na počátku třicátých let situován. Jazyk je zde jediným „zprostředkovatelem“ informace, slouží jako zbraň, která může osudově ublížit nebo být použita pro dobro druhých. Pravidelnými

⁷⁴ F. Tomizza : *Vera Verk*, IBISKOS EDITRICE, Empoli 2006, str. 90.

⁷⁵ Tamtéž, str. 72.

⁷⁶ Tamtéž, str. 43.

rytmickými intermezzy je nemilosrdný chór vesnických žen, který nám nedovoluje vzdálit se pozorností z místa děje. Tento chór má díky svojí archaičnosti ohromnou sílu připomínající destruktivní moc ženských božstev. Rozpoznají-li ale ženy pravdu, jejich krutost se promění v nezlomitelný meč spravedlnosti.

Je potřeba zmínit ještě jeden důležitý prvek, který se bude opakovat i u dalších (nejen ženských) Tomizzových protagonistů: pocit viny, zde ještě zesílen prvkem klasického dramatu viny dědičné, která se přenáší z pokolení na pokolení. Také Rosa přijímá svůj osud a odchází z vesnice:

ROSA: „Ogni pianta si abbatte sulla propria radice, ogni seme torna alla terra. ... Madre infelice e figlia infelice, divenuta donna in un grido. Date anche a me uno scialle nero, che i capelli incanutiscono presto. .. Di proprio restano le origini, che è destino un giorno ritrovare. Davanti a me si è aperta una strada, ad ogni passo il piede ricalca un'orma esata.”⁷⁷ lxx

Ženou-subjektem je i Giustina z druhého Tomizzova románu *La ragazza di Petrovia* (viz kapitola 4.2.), i když zde v některých pasážích (a někdy i pro samý charakter postavy) nabývá role ženy-objektu.

Klíčový motiv pocitu viny, kterým bychom mohli myšlenkově navázat na předchozí interpretaci, je zde ještě zesílen pocitem studu.

„Un po' di vergogna, veramente una grande vergogna, l'aveva sentita l'ultima volta, che era stata anche la prima con lui; e questa volta più durante che dopo, dopo solo di riflesso e in conseguenza dell'inattesa vergogna che l'aveva colta nel sentirsi un po' sciogliere dalla sua timida indifferenza...”⁷⁸lxxi

Dívka, doposud jen využívaná chlapci z vesnice, pocítí sama náhle “něco víc”, něco, co bychom v syrových podmínkách venkova mohli nazvat láskou v zárodku. A zárodek této lásky tu také je; dívka ho nese ve svém lůně jako důsledek “trochy potěšení”:

“Ma è proprio per quel po' di piacere, per il fatto che le prime volte si sentiva solo lei utile e basta, mentre quell'ultima volta aveva sentito che anche l'altro cominciava a essere neccessario, che ora avverte come una presenza estranea dentro di sé che in qualche modo le impedisce di essere del tutto libera con i

⁷⁷ Tamtéž, str. 113.

⁷⁸ F. Tomizza : *La ragazza di Petrovia*, Bompiani, Milano 2000, str. 36.

propri pensieri? È per quel po' di piacere che sente dentro di sé crescere il segno, la conseguenza di quella vergogna? Per quel po' di piacere considerato subito un lusso, per lei, più che una colpa (e quindi di nuovo una colpa) che gli "altri" erano riusciti a spuntarla con i loro principi di vergogna di male di colpa nei confronti di un atto per il quale lei prima non aveva sentito vergogna, né male, né colpa?"⁷⁹ lxxii

Čtenářům povídky *Tradite nell'amore* ze sbírky *La casa col mandorlo* může tento příběh připomínat atmosféru vykreslenou v románu o dívce z Petrovie; možná i u zrodu obou textů stály společné vzpomínky na život na vesnici a na to, co autor ve svém dětství slýchal vypravovat. O „zrazených dívkách“ podobných románové Giustině mluví na začátku zmíněné povídky i sám vypravěč:

„Le ragazze di campagna „tradite nell'amore“, come insiste una canzoncina d'altri tempi da cantare in coro...Sono donne per sempre fuori dall'ordinario circuito, facili a darsi con l'unico intento di farsi male accostandosi alla soglia di una stagione bruciata, lasciandovi trascinare un corpo che agisce in funzione della memoria; e perciò come celebrando un rito simbolico.“⁸⁰ lxxiii

Příběhy „zrazených dívek“ nekončí zradou samotnou, ale pokračují propadením iluzi nenaplněné lásky, které se pro ně stává osudovým. Na všechny čeká definitivní konec, jako by ony samy zemřely na nemoc neopětovaného citu. Giustina se vydává za hranice a při bludné cestě zpět je zastřelena, dívka Elisa z povídky *Un bacio* zmizela a autor-vypravěč se o ní dozvídá, až když se po dlouhých letech vrací do rodné vesnice. Přesněji řečeno, dozvídá se o její smrti.

„Le resi un involontario e assai astratto, forse discutibile omaggio, inserendola nel mio secondo romanzo.“⁸¹ lxxiv

Ženou-subjektem je také hlavní hrdinka románu z historie *L'ereditiera veneziana*. Paolina, jedna z mnoha dcer bohaté benátské rodiny, se ve svých dvaceti letech, po ztrátě obou rodičů a postupných úmrtích všech sourozenců (kromě jedné mladší sestry), stane zámožnou dědičkou. Na jejím životě lpějí ovšem jako znamení mnohá rodinná neštěstí. I v tomto románě vyjádřil autor,

⁷⁹ Tamtéž, str. 37.

⁸⁰ F. Tomizza: *La casa col mandorlo*, Mondadori, Milano 2000, str. 16.

⁸¹ Tamtéž, str. 26.

v čem podle něj spočívá síla historie: v jednotlivých lidských osudech, malých, ale dramatických příbězích, které jsou sami o sobě krátkými historiemi se vším, co k historii patří. Období míru, kdy člověk vyrůstá v okruhu svých bližních v harmonii, jsou střídána obdobími bojů, kdy se člověk potýká s nepřízní osudu v podobě nemoci či ztráty někoho blízkého. V tomto románě Tomizza zcela opouští prostředí venkova a prostých lidí a přesouvá děj do města, dokonce do několika měst v Benátsku a Lombardii. Životní peripetie mladé, silné a zámožné Paoliny jsou, stejně jako vyprávění z prostředí vensnice, příběhem osobního putování životem. Mladá šlechtična bojuje sama o ochranu majetku a dokáže se, stejně jako další Tomizzovy ženské hrdinky, sebezapřít, aby obhájila rodinné dědictví a čest svých předků. Toto blaho je její prioritou až do poslední minuty života. Osobní a intimní dimenze je u Paoliny zcela upozaděna (kromě nezbytných námluv v krátkém předsvatebním období). Příběh je vlastně převyprávěním (a upravením) knihy, kterou po Paolinině smrti sepsal k její cti manžel Gianrinaldo Carli, postava, která sehrála ke konci hraběnčina života ambiavalentní úlohu, jak vyplývá z komentářů vypravěče vůči jeho osobě. Hrabě Carli nicméně posloužil historii na svou dobu jedinečným dokumentem:

„Molto opportunamente l'autore s'interroga all'inizio che razza di opera stia egli per comporre. ...Degne di entrare in un libro gli risultava essere state fino ad allora persone celebri, potenti, o tipiche nella loro peculiarità. Ma che vi figurasse una donna completa senza essere straordinaria, presa "fra le domestiche cose, en robe de chambre, come dicono i Francesi", non gli pareva fosse ancora avvenuto. E subito dopo torna a domandarsi se siano da considerarsi più utili quelle storie giudicate universali o non piuttosto queste private in cui tutti possono riflettersi.“⁸² lxxv

Postava ženy se objevuje v Tomizzových dílech i při posunu perspektivy směrem ven, tedy jako žena–objekt zájmu protagonisty (vypravěče). Už v románě *Materada* nacházíme takové ženy dvě: ženu hlavního hrdiny a jeho první lásku Femii. Právě poslední setkání s Femií vyplňuje několik intenzivních a působivých stránek této knihy, jako by se najednou, při posledním zpřítomnění prvního velkého citu, dostaly všechny ostatní události do pozadí, jako by se hrdina teprve teď skutečně vyburcoval a stal se až v tento okamžik na chvíli, možná úplně naposledy, sám sebou.

⁸² Tomizza, F.: *L'ereditiera veneziana*, Bompiani, Milano 2000, str. 15.

„Da allora ballai solo con mia moglie perché non avesse a insospettirsi. Ma Femia non capì; e dopo una lunga oretta, credendo che io mi ero offeso o avevo deciso di lasciarla in disparte, mi toccò di sotto il tavolo e poi mi puntò il ginocchio e si adossò tutta a me con la coscia, parlando forte e ridendo con gli altri. Allora le risposi anch'io e dissi forte che sentivo un gran caldo; e lei rise.“⁸³ lxxvi

Probíhá poslední tancovačka před odchodem za hranice; zdejší existence a s ní spojené materiální zázemí byly prohrány, v hloubi srdce se však ozývá silná touha po posledním rozloučení, po splacení posledního dluhu lásce. Staré vzpomínky a v nitru zapomenuté emoce mohou být naposledy odhaleny. I zde je stále přítomno mezi řádky nosné téma všech Tomizzových vyprávění: minulost. Také láska je s ní úzce spojena, i ona patří již světu minulosti, jen jako vzpomínka.

„E così, mi presi quella sera, di nuovo e per sempre, quel poco che in lei restava ancora di mio; e le diedi quel poco che in me restava ancora di suo.“⁸⁴ lxxvii

Vztahy s dalšími ženami-objekty budou mít dále jiný charakter, budou také spojeny s jiným prostředím. Pro jeho pojmenování bychom si mohli vypůjčit název jedné Tomizzovy delší povídky, *Camere d'affitto*.

Prvními láskami „z podnájmů“ jsou v románu *L'albero dei sogni* rozvedená herečka Marcella v Kopru nebo příležitostná noční společnice, dcera Stefanovy bytné v Bělehradě. Dalším podobným vztahem bude ještě v témže románě Daniza, asistentka režiséra při natáčení filmu v Lublani. Tyto známosti jako by byly zploštělými zkušenostmi skutečného citu, prchlavé a proměnlivé chiméry procházející hrdinovým životem. Stefano Markovich na prahu života, otřesený zkušenostmi z dospívání a bez pevné půdy pod nohama, může těžko usilovat o stálý cit nebo dokonce nabízet nějaké jistoty ve vtazích; i jeho role v nich bude zas a znovu bořit a unikat. Před čím? Před sebou samým, jak o sobě vypravěč mnohokrát prozrazuje.

Manželství není pro Tomizzovy hrdiny (nebo spíše jednoho hrdinu, vracejícího se v různých románech pod různými jmény, čtenář však jako by počítal s tím, že se jedná stále o tutéž postavu) žádnou překážkou v pokračování donjuanského života s příchutí věčného neuspokojení jednou ženou. Ve zmiňované autobiografické povídce *Camere d'affitto* navštěvuje mladého novomanžela v jeho pronajatém pokoji milenka Roberta. Zvláště strukturovaným románem *I rapporti colpevoli*

⁸³ F. Tomizza: *Materada*, Bompiani, Milano 2000, str.162.

⁸⁴ Tamtéž, str.167.

doslova defilují řady krátkých či méně krátkých známostí, žen, které hrdina potkává v nejrůznějších evropských městech na svých cestách.

„Quasi tutte le donne che avevo amato brevemente, o in maniera incompiuta, tendevano poi a buttarsi via. Il fatto che non avevano da me pretesto una mercede non basta ad attestare una mia totale cecità in proposito; insinuerebbe piuttosto che il caso mi aveva trasmesso autorità di redimerle o di precipitarle.“⁸⁵lxxviii

V posledním, posmrtně vydaném románu *Il sogno dalmata* nabývá žena–objekt dvojnásobné důležitosti. Mladá zadarská studentka Milena by měla zestárlého hrdinu svou přítomností po jeho boku nejen omladit, ale také ho definitivně propojit s jeho dávnými kořeny v Dalmácii. I zde symbolizuje hrdinova manželka jakýsi „přístav klidu“, který se však on chystá ve své stařecké poblázněnosti opustit.

„Era una trepidazione che mi rimetteva in conflitto con me stesso. Se Milena mi avesse accolto con la gentilezza premurosa dovuta all'ospite, mostrando così che nulla dentro di lei era cresciuto nei miei confronti, sarei rimasto deluso senza rimedio, con una gran fretta di andarmene e mettere fine ad ogni legame con la Dalmazia.“⁸⁶ lxxix

Pošetilst protagonistova záměru koresponduje s následnou deziluzí, která přivádí hrdinu zpět na zem. Minulost nelze vrátit, nelze beze zbytku najít ztracené kořeny, neboť ty nové už byly zapuštěny jinde. Stejně tak nelze ani překlenout ohromný věkový rozdíl mezi mužem a dívkou, časový úsek, který nesmiřitelně rozděluje jejich světy. Uplynulé mládí je nenávratně pryč v čase.

6. 2. Rodina

Mluvíme-li o vztazích, lásce a ženách, nemůžeme nezmínit dílo důležité pro pochopení Tomizzova vnitřního světa, *I rapporti colpevoli*. Autor se zde skrývá za vypravěčskou osobu svého bratra, jehož zápisků se v románě ujímá po jeho sebevraždě, aby je vydal. Román má zvláštní stavbu, je rozdělen na kapitoly, které by měly odpovídat úsekům či různým prostorům vypravěčova

⁸⁵ F. Tomizza: *I rapporti colpevoli*, Bompiani, Milano 2000, str. 35.

⁸⁶ F. Tomizza: *Il sogno dalmata*, Mondadori, Milano 2001, str. 106.

osobního světa. V tomto díle odhaluje bratr vypravěče (autorovo alterego) vztahy nepřikrášlené v jejich syrovosti, nenacházíme tu minimální literární operace (kromě vyprávění samotného). Můžeme se cítit znechuceni či dokonce pobouřeni hrdinovými city a jakousi nemotorností ve vztazích v rodině, můžeme hodnotit jeho neustálé útoky do jiných vztahů, které mu dovolují vytržení nebo snad dočasné zapomenutí na sebe sama. Můžeme soudit morálku našeho vypravěče anebo ho prostě přijmout a přijmout také onu syrovost, upřímnost, autobiografičnost a „neliterárnost“ stylu, která představuje osobitý znak jeho vyprávění-zpovědi.

„E’ un libro complesso, un viaggio nella psicologia dei rapporti che ribalta completamente gli approcci ai temi del passato. Se allora emergeva l’influenza degli eventi, delle persone, dei luoghi sul protagonista, qui accade l’inverso, lo specchio è rovesciato: ecco il protagonista che manipola eventi, personaggi, luoghi.“^{87lxxx}

Ženám v životě protagonisty tohoto románu je věnováno mnoho prostoru, a ten zároveň odpovídá míře jejich důležitosti v hrdinově životě. Kromě vztahů k milenkám, kterých se knihou prolne bezpočet, je zde možná i zajímavější sledovat vypravěčova rodinná pouta. Názvy dvou posledních kapitol první části prozrazují svůj obsah: *Madre moglie figlia* a *La donna del destino*. „Le mie tre donne“, jak hovoří vypravěč o své ženské trojici, která tvoří jádro jeho vztahů a osu jeho pobývání ve světě. Připadá nám, jako by jejich světy nikdy zcela nepronikly jeden do druhého, jako by „ženské“ a „mužské“ spolužilo bok po boku oddělené clonou odlišnosti. Toto oddělení má ovšem jako jediné moc vracet hrdinu do přítomnosti, k jeho zájmu a zvědavosti o své bližní, o ženské protějšky. Jedině rodina dokáže vyvážit touhu vypravěče uchylvat se opakovaně do minulosti a do neklidného hledání kořenů. Rodinné vztahy nejsou jen náhražkou hrdinova ztraceného domova, ale také jeho přirozenou kontinuitou. Hrdina si je tohoto vědom: žena, které nebyl nikdy věrný, pro něj přesto (nebo snad právě proto?) představuje tichou, ale nepopíratelnou autoritu jeho současné existence.

K autobiografickým prvkům není těžké najít klíč. Ženino jméno Ester připomíná židovský původ Tomizzovy ženy Laury Levi.

⁸⁷ M. Nierotti: *Invio alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str. 143.

“Questa contorta fedeltà spirituale alla moglie si riflette allo stesso modo nella fedeltà alla terra d’origine, a uno strampalato parentado, così come alla nuova famiglia triestina, quella del suocero ebreo.”⁸⁸ lxxxix

Ačkoli i v tomto případě představují vztahy pro hrdinu určitý druh boje, jeho bližní jsou vykreslováni s velkorysou něžností a úctou, umocněnou právě onou clonou odlišnosti, za kterou protagonista nemůže proniknout.

“Per cui il mio grado di adesione e di rifiuto verso le tre esemplari è in stretto rapporto con l’aspirazione, talvolta l’illusione, di risultare estraneo alla loro sfera.”⁸⁹ lxxxii

Rodina pro něj znamená především lekci lásky, která je mu nabízena zcela bezděčně, aniž by se sám považoval za lásky hodného. Z textu je cítit jakýsi středověký odstup od neproniknutelného světa žen a jejich schopnosti citu, obdiv něčeho, co přesahuje vypravěčovy obzory. Tomizzovy ženy obklopuje aura tajemství. Mají ovšem i druhou stránku, tu, která náleží spíše přísnému a krutému antickému světu.

“In comune le mie tre donne hanno quanto è di norma comprendere sotto il segno positivo: autosufficienza, illibatezza, costanza (soprattutto o soltanto nel loro diverso specifico), frugalità. Sono incapaci di addossarsi una colpa perché tutte le doti predette le preservano d’averla. Ma siccome non esiste mortale privo di colpe, le scatricano disinvoltamente sugli altri.”⁹⁰ lxxxiii

Postava ženy-manželky je pro Tomizzu jednou z klíčových bytostí celého jeho díla. Také v cyklu o Stefanu Markovichovi, který vrcholí autobiografickým románem *Dove tornare*, jí Tomizza věnuje hlavní roli. Stefanova žena Miriam (viz také román *La città di Miriam*) nabývá v tomto díle po boku vypravěče ještě dalšího rozměru: ve vyspělém manželském svazku je vyličena jako přítel a společník, jako skutečný soupeřník protagonistova života. Vztah Stefana a Miriam se ve dvou posledních knihách Markovichova cyklu proměňuje.

⁸⁸ M. Nierotti: *Invio alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str. 144.

⁸⁹ F. Tomizza: *I rapporti colpevoli*, Bompiano, Milano 2000, str. 71.

⁹⁰ Tamtéž, str. 70-71.

“...non è più la trasfigurazione letteraria di Laura levi, moglie dello scrittore, non è più un personaggio, ma il ritratto di una persona reale. .. Ne risulta quindi mutato il rapporto che unisce Stefano alla sua donna: non è più l’amore allegro e spensierato della sua giovinezza, ma un sentimento più maturo, più consapevole ed inteso. E’ un sentimento fatto di comprensione, di dedizione completa e soprattutto di gratitudine.”⁹¹ lxxxiv

Také v posmrtně vydaném Tomizzově díle *Il sogno dalmata*, o kterém jsme již mluvili, hrají ženské hrdinky důležitou úlohu. V předešlé kapitole jsme se také zmiňovali o Mileně, protagonistově potenciální milence. Stejně důležitou roli má ovšem v tomto románu hrdinova manželka Eleonora, která je i zde, ještě jednou, na čas odvržena kvůli jeho poslednímu putování za hledáním vlastních kořenů. Hrdina se opakovaně utvrzuje v názoru, že jeho městská žena není stvořena pro drsný venkovský svět, se kterým má on potřebu se identifikovat, a který jemu připadá vlastní a tolik známý. Také zde, ještě naposledy, je hrdina nevěrný, tentokrát je dokonce připraven pro svůj vysněný ideál ženu zcela opustit a promyšleně připravuje odchod od rodiny. V tomto románě však postranní úmysly zestárlého hrdiny vyznívají spíše jako probouzení mužovy druhé mízy a jako zoufalé pokusy o návrat ztraceného času za každou cenu. Vedle zralé ženy a matky dospělé dcery tu vystupuje dvacetiletá studentka, příčina hrdinova poblouznění. Na relaci Zadar-Terst žije protagonista dvojí život, jeden skutečný, přítomný, a druhý zcela iluzorní, založený na fantaziích vykonstruované ideální minulosti. Eleonora, stejně jako Ester nebo Miriam, se nadále vyznačuje svojí stálostí a jistotou ve vztahu. Dokáže číst dilema v mužově mysli.

„Mi irritavo con mia figlia senza appartenente ragione, eccetto il suo atteggiamento critico che, a differenze della madre, lei si permetteva con me e rendeva legittima la mia ultima possibilità di sfogo. Mia moglie un giorno disse: Non pensavi di tornare in Dalmazia? Qui cosa c’hai da fare? Responsi il suggerimento con una scrollata di spalle. Del soggiorno laggù emergevano soltanto i lati spiacevoli, dalla fatica del viaggio alla mia perdita di misura e di decoro, soprattutto.”⁹² lxxxv

Láska a vztahy v rodině představují pro Tomizzu jednu z mnoha jeho ambivalentních poloh. Potřeba unikát, jakmile se cítí příliš lapen v domácím prostředí, je střídána touhou po návratu, po

⁹¹ M. C. Bellucci: *La produzione letteraria dei ultimi anni di Fulvio Tomizza*, Tip. Bortolotti Arti grafiche, Salò 2000, str. 56.

⁹² F. Tomizza: *Il sogno dalmata*, Mondadori, Milano 2001, str. 104.

zakotvení v racionální přítomnosti, kterou mu nabízejí ženy jeho života: babička, matka, žena a dcera.

6.3. Tělesnost a prostor

Téma lásky a vztahů s ženami, probrané v předchozích kapitolách, rezonuje v Tomizzově díle ještě na hlubší, intimnější rovině. Autor se nevyhýbá tělesnosti a erotice, které k lásce patří, i když scény tohoto druhu určitě nejsou Tomizzovou doménou. Zajímavé je ale sledovat, jak se tyto aspekty mění v závislosti na prostředí, v nichž se postavy nacházejí. A prostředí jako determinační prvek modů lidského chování je pro Tomizzu jedním z největších témat.

Budeme-li se opět pohybovat po časově-lineární ose, dotkneme se nezbytně již zmiňovaných děl, neboť téma tělesnosti a prostoru je nejen podtématem lásky, ale i jakýmsi rámcem celého autorova narativního opusu.

Klíčovým prostorem napříč Tomizzovým dílem je **venkov**. Detailní popisy istrijské přírody nejsou jen kulisou děje, ale skutečně žitým prostorem. Banální tvrzení, totiž že život na venkově je životem odkrytým, že se odehrává více „vně“ než „uvnitř“, platí nejen ve smyslu prostorového uspořádání, ale i ve smyslu sociálním. Věc jednoho je věcí všech, alespoň na ještě tradičním a neproměněném venkově.

„Questo mondo contadino passa attraverso un momento di massima discordia e uno di massima solidarietà.“⁹³ lxxxvi

Vůči venkovskému prostoru stojí **město**. Tuto dualitu Tomizza explicitně vyjadřuje na stránkách svých knih, když staví do kontrastu obyvatele města a venkova na Istrii. Město obecně má však vůči venkovu ještě další vymezení: je anonymější a uzavřenější. A venkovská tělesnost ve smyslu vztahu ženy a muže jako by ve městě mizela, ukrývala se dovnitř a kultivovala se. Typickým prostředím milostných scén na venkově je u Tomizzy pastvina nebo les, zatímco ve městě se láska odehrává

⁹³ M.C. Bellucci: *La produzione letteraria dei primi quindici anni di Fulvio Tomizza*, Tip. Bortolotti Arti Grafiche, Salò, 2000, str.37.

v hotelech nebo v „pronajatých pokojích“. Milostný románec na venkově s sebou nese aspekty živočišnosti a bolesti, ale také vůni dobrodružství (*La ragazza di Petrovia, Materada*), vztahy ve městech jsou sofistikovanější a citovější (*L'albero dei sogni, I rapporti colpevoli*). Město zajišťuje milostné dvojici soukromí, venkovská avantura je nevázanější ve smyslu nezávislosti na vnitřním prostoru. V *Materadě* je popis posledního rozloučení s první láskou Femiou jednou z nejpůsobivějších scén v celém románu:

„E lei lentamente si lasciò andare su quei due sacchi di lana bagnati, e da donna esperta mise sopra gli asciutti che avevo io tra le mani. E con un po' di luna che entrava nel suo tinello la vidi in posa che a lei era forse naturale ma che io da sempre avevo considerato soltanto nostra.“⁹⁴ lxxxvii

Výjimečně eroticky laděná je již zmíněná vzpomínková povídka *Il bacio* ze sbírky *La casa col mandorlo*. Autor–vypravěč a protagonista zároveň naváže před svým odjezdem do emigrace vztah s dívkou Elisou, o které se ve vesnici traduje, že trpí souchotinami. Protagonista se přesto zcela oddává náhlé zamilovanosti, neboť jde o vztah jedinečný, „privo di un ieri e di un domani“ („neohlížející se na včerejšek ani na zítřek“), je živěn pouze přítomností a tu je potřeba prožít beze zbytku, dokud trvá.

„Avrei potuto fermarmi e far l'amore ovunque ci trovassimo poiché, il sole ormai calato, tutto quello che percorrevamo era un luogo d'amore: il riparo sotto i roveri che accompagnavano il cammino, i corridoi tra i cespugli bassi degli arbusti ancora teneri, lo stesso ciglio erboso di quella stradina deserta; e in seguito i varchi ai campi, lo spazzio a capo delle vigne, il frumento presto maturo, i covoni del fieno, i muriccioli a secco che introducevano al suo villaggio.“⁹⁵ lxxxviii

⁹⁴ F. Tomizza: *Materada*, Bompiani, Milano 2000, str. 167.

⁹⁵ F. Tomizza: *La casa col mandorlo*, Mondadori, Milano 2000, str. 22.

7. NÁVRAT

Návrat je téma, kterého jsme se již několikrát dotkli v předchozích kapitolách, neboť přirozeně souvisí s ostatními většími tématy u Tomizzy: se zemí jako místem návratu, s hledáním opuštěného domova, s dětstvím a mládím, ke kterým se sám autor pravidelně vrací jako k něčemu krásnému a celistvému.

Toto téma se tedy v Tomizzově tvorbě objevuje na několika rovinách:

1) návrat ve smyslu konkrétního prostoru, tedy Istrie (celá *Istrijská trilogie*, cyklus o Stefanu Markovichovi, *Vera Verk*)

2) návrat na časové rovině, která mnohdy koresponduje s rovinou prostoru (dětství a jeho celistvost je synonymem pro Materadu a naopak).

3) návrat k sobě samému, který je někdy průnikem předchozích dvou typů. Sem bychom mohli zařadit například knihy - mimo díla již zmiňovaná pod bodem 1) a 2) - *I rapporti colpevoli*, *Nel chiaro della notte*, *La casa col mandorlo*, *Il sogno dalmata*.

7.1. Návrat k sobě samému - *I rapporti colpevoli*

I ritorni (Návraty) je také název poslední části románu *I rapporti colpevoli*. Vypravěč zde vzpomíná na první léta manželství, s nímž se náhle ocitl v nových sociálních rolích a zahrnut přízní rodičů ženy Ester. Toto ideální období plné tvůrčí energie, prvních ocenění a rodinné harmonie jako by ale narušoval neklid pramenící z nemožnosti úplného citového návratu k sobě samému.

„L'unica ragione di disturbo e poi di progressiva riduzione della mia serenità procedeva dall'impossibilità pratica di rendere compiuto il ritorno alla campagna, di mantenere intatta un'armonia raggiunta soltanto dentro me stesso.”⁹⁶ lxxxix

V tomto díle se snad Tomizza nejintenzivněji věnoval autoanalýze vypravěče-protagonisty (autorova alterega). Pocit viny, se kterým jsme se setkali už u dospívajícího hrdiny, je stále silnější a znásoben pocitem nedostatečnosti a omezenosti.

⁹⁶ F. Tomizza: *I rapporti colpevoli*, Bompiani, Milano 2000, str. 174.

„Lo strano, l'ovvio, è che nessuno può soffrirla. Niente si teme e si disprezza maggiormente della meschinità–gretezza. I delitti più efferati hanno da tempo finito di distruggere chi li compie, e sempre meno lo macchiano; la meschinità, tanto più estesa e frequente, lo squalifica. ... Della meschinità io ho naturale rispetto perché la combatto da cinquant'anni perlopiù in silenzio, senza sdegno né spirito di crociata.”^{97 xc}

Pocit vlastní nedostatečnosti a neúplnosti života je důvodem vypravěčova konstantního uvažování o sebevraždě. Tato myšlenka se stane jakousi jeho intimní obsesí; neustále zvažuje pro a proti svého záměru a přemýšlí o nejvhodnějších způsobech a místech pro jeho vykonání. Pokud je tedy pravda, že vypravěč nakonec sebevraždu skutečně spáchal (nasvědčuje tomu předmluva jeho bratra i poslední románová scéna), pak je tento román deníkem sebevraha.

Poslední pasáž je scénou docela poklidného života po uskutečnění vytouženého návratu na venkov. Je zde cítit naděje na nový život, na usmíření se sebou samým. Poslední vypravěčova slova vyznívají ale spíše jako epitaf:

“Ero da anni non più in una malattia mortale ma in un'agonia intermittente. Ne uscivo a tratti, con la sola certezza di ritornarvi. Mi trovavo come sempre in una terra di nessuno, adesso allargata a entrambi i territori ricomposti dentro di me e ugualmente non invitanti. Il mio nuovo confine era collocato in verticale e una fitta nebbia ne nascondeva il valico.”^{98 xci}

Román *I rapporti colpevoli* v nás probouzí domněnky o jeho autobiografickém podkladu. V tomto případě se jedná již o zcela zvnitřnělé autorovy prožitky. Podle toho, co se dočítáme v článku *Così ho sfiorato e vinto il suicidio* (článek byl zprávou z televizního rozhovoru s Fuviem Tomizzou), můžeme považovat prožívání protagonisty a autora za téměř identické.

“Non si è trattato di uno sfogo improvviso. E' stato necessario e ragionato. Da tempo, soprattutto negli ultimi quattro anni, mi sono trovato a vivere un rapporto difficile con me stesso. Avevo poca voglia di vivere e il dialogo con la morte era continuo: ogni volta che mi trovavo in un luogo dove fosse possibile togliersi la vita pensavo di farlo.”^{99 xcii}

⁹⁷ Tamtéž, str. 199-200.

⁹⁸ Tamtéž, str. 233.

⁹⁹ Rozhovor s Fuviem Tomizzou v Corriere della Sera, 23.10.1993, *Così ho sfiorato e vinto il suicidio*.

V článku se dále dozvídáme to, co jsme již vytužili během četby: pro Tomizzu je psaní určitou formou autoterapie, v případě *I rapporti colpevoli* se pak jedná o terapii velmi zásadní:

“Il romanzo mi ha salvato. Mi sono servito di un espediente letterario, quello del manoscritto ritrovato. Nella finzione, mio fratello mi trova esanime accasciato sulla scrivania con accanto il libro. Così ho potuto parlare di me fuori di me e ho trovato anche la forza di fare dell’ironia.”^{100 xciii}

7.2. *Dove tornare*

Tato kniha, poslední z cyklu románů o Stefanu Markovichovi, je, jak jsme již naznačili, románem v dopise, adresovaným vypravěčově pražské přítelkyni. První ze čtyř částí díla je nazvána *La guida di Praga*. Z procházek historickým centrem je vypravěč, doprovázený ženou Miriam, asi nejvíce zaujat Židovským hřbitovem (Miriam je Židovka, stejně jako Tomizzova žena Laura). Kulisy města mají však pro Stefana silnou pachut’ panující politicko-společenské situace. Na architektonickém pozadí Prahy se objevují strážníci, tramvaje, policejní stanice a také příslušníci STB. Jedním z nich je právě i Stefanův uctivě a skromně působící průvodce, asistent “Jaslo” z Filozofické fakulty.

“Il terrore era adesso di cadere a terra, interamente straniero ai propri dolori...”^{101 xciv}.

Vzpomínky na Prahu ho přivádějí ke vzpomínkám na Budapešť, jde o jakousi formu aluzivního vzpomínání (bodem spojení dvou vzpomínek je Miriam, která ho doprovázela na obou cestách).

Vypravěčova perspektiva je v tomto díle otočena směrem ven, vyprávění se odvíjí na základě pozorování. Nově viděné a prožité pak dává vypravěč do souvislosti se svou vnitřní zkušeností a vnímáním:

“Nello stesso tempo la tua città percorsa più che penetrata, intravista meglio che osservata, mi si levava a muto rimprovero mettendo a nudo la mia scarsa curiosità intellettuale e l’incostanza sentimentale.”^{102 xcv}

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ F. Tomizza: *Dove tornare*, Mondadori, Milano 1974, str. 22.

¹⁰² Tamtéž, str. 40.

Druhá část knihy se odehrává opět v Itálii a na první pohled nemá s úvodní částí mnoho společného. Je to ale právě ona linie aluzivního vzpomínání, která stmeluje všechny čtyři části románu. V podstatě se jedná jen o jednu jedinou zkušenost.

Po příjezdu k přátelům do Říma (římským přítelem je pravděpodobně Niccolò Gallo¹⁰³, který byl pro Tomizzu jakousi náhradou za otce) na něj čeká telegram o narození syna. Stefano sedá okamžitě na vlak směrem zpět do Terstu, po svém návratu se ale dozvídá o chlapcově smrti. V tomto okamžiku nabývají většího významu zmínky o Palachovi a “ztrátě syna” z první části.

Nejsugestivnějším je ale třetí díl románu, nazvaný *La piccola pietà*. Zkušenost ztráty syna projektuje vypravěč do dalších událostí, bolest ze ztráty nemizí, ale zraje, jako by se transformovala do pocitu solidarity a soucitu s cizím utrpením. Stefano se v této části knihy stává asistentem umírajícího “terstského Palacha”, slovinského chlapce Ottavia, který se upálil. Při svých každodenních návštěvách v nemocnici je Stefano, stejně jako v románu *L'albero dei sogni*, jakýmsi průvodcem cizího umírání.

“Quel suicidio è maturato in una situazione particolare, ha alle spalle ragioni e concatenazioni di cause che soltanto Stefano può cogliere a fondo. .. Stefano conosce l'origine e natura di quel gesto tragico e simbolico nato sulla sconfitta di ideali giovanili, ma anche da una contorta, inspiegabile situazione personale, che solo il ragazzo dell'Albero dei sogni può penetrare in modo profondo.”¹⁰⁴ xcvi

Ztráta otce a ztráta syna jsou tedy paralelními zkušenostmi, které přetrvávají v jeho podvědomí. Další důležitou epizodou v této části díla je cesta Stefana a Miriam do Izraele. Izrael je také „zemí zaslíbenou“, alespoň pro Stefanovu ženu. I toto putování lze tedy chápat jako určitý druh návratu. Stefano na cestě znovu přemítá o vztahu k otci a k Miriam.

Po návratu do Terstu umírá Ottavio, který čekal na Stefanův příjezd. Teprve s Ottaviovou smrtí je Stefano schopen identifikovat podvědomý uzel vztahů a citových projekcí.

„Nel pianto che si liberò alto ed ora con me legittimo e pieno, lessi tutti gli anni che erano trascorsi quasi senza accorgermene e come per lui, per loro due giovani là dentro, ero stato nient'altro che il padre, e lui

¹⁰³ Italský literární kritik vydavatelství Mondadori mezi léty 1958-1971.

¹⁰⁴ M. Nierotti: *Invio alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str.105.

forse per me era stato il figlio, nato e venuto meno in una stanza d'ospedale, che non avevo fatto a tempo a vedere.^{105 xcvi}

Poslední část románu, *La casa in campagna*, je věnována návratu na Istrii.

„Dove altrove potevo andare e dove soprattutto tornare? Decidemmo per l'Istria.“^{106 xcvi}

Stefano a Miriam se přesouvají do Materady a začínají opravovat Stefanův rodný dům. Je třeba přebírat se starými věcmi, vše vyčistit, spálit. Právě oheň (tematizovaný již v předchozí části ve smyslu autodafné) bude prostředkem katarze, očistění a transformace. Stefano zamýšlí spálit úplně vše, mají zůstat jen holé zdi. Oheň je symbol smrti, ale i dalšího života, proměny.

„Feci scivolare tutto in un sacco e andai a deporlo sul falò come un povero animaletto morto. La fiammata fu dapprima fumosa e nera, poi chiara e alta fino a superare le chiome degli ulivi. Vi assistevo con una punta di rimorso soppiantato via via da un senso di liberazione che mi incoraggiava a procedere con risolutezza.“^{107 xcix}

7.3. Poetika přírody

Tato práce by postrádala něco zásadního, kdybychom se nezmínili o přírodě, jejíž popisy jsou v Tomizzově díle snad stejně důležité jako vyprávění samotné. Příroda u Tomizzy je mimo jiné zajímavá také proto, že byla jedním z témat, kterému se alespoň námi uvedení autorovi biografové vyhnuli nebo ho přiřadili k nějakému jinému tématu. Maria Claudia Bellucci řadí poetiku přírody pod témata *La terra* a *L'ambiente contadino*¹⁰⁸. Její práce se však týká pouze prvních patnácti let Tomizzovy tvorby, nezahrnuje tedy další (především pozdní) autorova díla, v nichž se s tématem přírody opět setkáváme. Carmelo Aliberti se tématu přírody (přírody jako země) dotýká v kapitole

¹⁰⁵ F. Tomizza: *Dove tornare*, Mondadori, Milano 1974, str. 131.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 138.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 147.

¹⁰⁸ M. C. Bellucci: *La produzione letteraria dei primi quindici anni di Fulvio Tomizza*, Tip. Bortolotti Arti Grafiche, Salò 2000, str. 33-38.

*Lo sradicamento*¹⁰⁹, zvlášť se jím ale nezabývá. Ani práce Marca Nierottiho nemá mezi svými *Temì e motivi*¹¹⁰ přírodu.

Přesto se domníváme, že přírodě patří v Tomizzově poetice významné místo. Ve třetí kapitole jsme se mu již částečně věnovali, když jsme hovořili o třech různých podobách země v Tomizzově literárním světě. Země je pro Tomizzu bezpochyby nejdůležitější složkou přírody a autor ji, jak jsme již uvedli, personifikuje. Jeho hrdinové mají k zemi vztah jako k živé bytosti. Kromě země–metafory se však při četbě Tomizzových děl musíme někdy doslova “prodírat houštím” pasáží líčících istrijské lesíky plné nejrůznějších typů houštin, křovin a trní. Tomizza a jeho “uomo di Materada” (materadský člověk) ale také dýchají mořský vzduch. Moře je nedaleko, je součástí okolní krajiny. Můžeme ho zahlédnout na obzoru, když je jasno, jindy zase zcela splývá s barvou oblohy. Jeden z mnoha plastických popisů přírody nacházíme v *Dove tornare*, kde na počátku knihy–dopisu zpřítomňuje vypravěč své pražské přítelkyni okolí Terstu:

„Sopra a Trieste, come sai, si stende il Carso: una terra arida, bosco, sasso, macchia, che pure esercita la sua suggestione, specie sui triestini che vi si identificano considerandolo prolungamento spontaneo o contrapposizione ideale della loro città, in cui il lembo ripido coincide con le falde scoscese, in cui un mescolamento di villini da periferia e case in nuda pietra, di pergole e di rovi, dure rocce bianche e lastre sgretolate di arenaria. Per loro forse corrisponde anche al mare forte e aperto o, per un fantastico accavallamento ottico, ne è il più vivo e agevole fondo.“¹¹¹ e

K tématu přírody se Tomizza vrací i ve svém posledním románu *Il sogno damata*. Zde je dokonce příroda jakýmsi prologem díla, kterým musíme projít, abychom se plynuleji přenesli do autorova románového světa. Vypravěč zde rozlišuje 4 složky istrijské krajiny. Každá z nich má svou hlásku (podle zvuku, kterou mu jednotlivé složky připomínají) a barvu (kterou evokuje vyslovení hlásek či slov).

První složku, zemi, vystihuje nejlépe hláska „z“:

¹⁰⁹ C. Aliberti: *Fulvio Tomizza e la frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 115-116.

¹¹⁰ M. Nierotti: *Invito alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str. 149-160.

¹¹¹ F. Tomizza: *Dove tornare*. Mondadori, Milano 1974, str. 135.

„Il suo equivalente di rozzezza e zoticità in campo sonoro lo trovo nella lettera zeta, della quale del resto qui si fa largo uso convertendovi quasi tutte le „ci“ dolci, e io ben due „z“ porto nel mio cognome: predestinazione? Se dovessi scegliere un simbolo per i miei luoghi indicherei la zolla, che noi chiamiamo zzòpa.“¹¹² ci

Barva istrijské země, alespoň v oblasti Materady, je „červená“, popř. „rezavá“. Na druhé místo staví vypravěč kámen. Hovoří o jeskyních, „grotte“, které představuje hláska „r“ a „barva popele“. Jako třetí přicházejí na řadu „fialové“ ostny („spine“) a hláska „p“. Čtvrté je moře, podmínka existence zdejší červené země:

„La terrarossa non esisterebbe se in prossimità o in sua vista non ci fosse il mare, tant'è vero che a pochi chilometri alle mie spalle il terreno può permettersi di scegliersi un diverso colore e una differente sostanza.“¹¹³ ci

Krajiny si vypravěč–protagonista všímá také na svých cestách po Dalmácii a Bosně. Pozoruje, jak se mění, jak se v různých prostředích obohacuje o nové prvky nebo jí naopak některé chybějí. Jako by ale v přírodě neexistovaly skutečné hranice, jen dynamické přelévání se tvarů, barev a vůní. Všude na svých cestách od Goricie až po Sarajevo nachází v přírodě něco, co připomíná krajinu v okolí Materady nebo je zaměnitelné s některými jejími prvky. Nebo je snad možné chápat Materadu jako předobraz krajiny vůbec?

8. TOMIZZA ESEJISTA – *Alle spalle di Trieste*

“Mi piace Trieste proprio per i suoi contrasti: per la sua aria compassata e disinibita, il suo cosmopolitismo inconsapevole e trepidamente familiare, la sapienza congenita e insicura della sua gente, la mutabilità del suo cielo e dei venti che la premono da ogni lato, ora investendola di una cruda e astratta e mistica luce artica, ora riconsegnandola al calore aromatico delle altre città di mare del Mediterraneo.”¹¹⁴ ciii

¹¹² F. Tomizza: *Il sogno dalmata*, Mondadori, Milano 2002, str. 12.

¹¹³ Tamtéž, str. 13.

¹¹⁴ F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano 1995, str. 38.

Sbírka esejů s názvem *Alle spalle di Trieste* obsahuje čtyřicet novinových článků, konferenčních řečí a dalších textů, které vznikaly v rozmezí let 1979 a 1994. Mohli bychom ji snad označit za jakési volné pokračování knihy *Destino di frontiera* Riccarda Ferrantiho.¹¹⁵ Autorem *Alle spalle di Trieste* je sice sám Tomizza, témata, o kterých píše, jsou však podobná nejen tématům Ferrantiho rozhovoru s autorem, ale i problémům, kterým se Tomizza věnuje v celé své literární tvorbě. Nedožvíme se o něm nic převratného, nebudeme možná příliš překvapeni jeho názory. Přesto však budeme číst s chutí a zvědavostí.

S *Alle spalle di Trieste* totiž dostáváme do rukou doplnění mozaiky Tomizzových kulturně-politických názorů a můžeme zde najít odpovědi na spoustu nejasností. To, co Tomizza ve svých dílech nezmiňuje nebo o čem mlčí jen zdánlivě, nám zde najednou předkládá v celé šíři a hloubce. I Tomizzův život, který jsme více či méně rekonstruovali na základě některých jeho románů, převypráví autor v esejích ještě jednou. Přesto však nemáme pocit, že by se opakoval. Marco Nierotti označuje tuto knihu za „un saggio sull’universo che ha generato Tomizza, scritto da Tomizza medesimo.”¹¹⁶ civ

Autor zde propojuje historii a kulturu Terstu, Istrie, Střední Evropy a Balkánu. Znovu také potvrzuje nejen silné spojení svého díla a života, ale také úzkou souvislost svého vlastního osudu s osudem ostatních Istrijců a jejich nelehkou historií. Historie Istrie a jejích obyvatel je, jak už jsme naznačili, i „jeho věcí“. Například v esejí *Il popolo troncato* vystává obrázek Tomizzy jako člověka se silnými sklony k humanismu a mezilidské solidaritě. Jakoby průřezem několika autorových románů tu znovu procházíme dějinami osidlování Istrijského poloostrova od samého příchodu Tomizzových předků. Hrdinou jeho díla jako celku je „uomo di Materada“. Komunita „materadských lidí“ je svébytná, nezaměnitelná s jakoukoli jinou komunitou nebo národem, a jako taková má právo na existenci. Odlišuje se svou historií, kuchyní a způsobem mluvy.

„Per una frugalità avveduta e dignitosa, il mio uomo di Materada la domenica mangia all’austriaca, sui bordi del campo all’italiana, nelle sere d’inverno alla slovena.”¹¹⁷ cv

„...usano ancora non la lingua del sì, né del da, né del ja, né dello šta, né del ča, ma dell’esclusivo materadese zza che, va un po‘ a pensarlo, si accosta al boemo e polacco zzo.”¹¹⁸ cvi

¹¹⁵ *Destino di frontiera. Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Milano 1992.

¹¹⁶ M. Nierotti: *Invito alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979, str. 128.

¹¹⁷ F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano 1995, str. 138.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 139.

Když se vrací ke svým vzpomínkám, otevřeně přiznává autobiografický podklad některých svých děl, dokonce přímo uvádí konkrétní analogie vlastních zkušeností s literárními epizodami:

„Aprendo un romanzo palesamente autobiografico, L'albero dei sogni, ecco come qualche anno prima del passaggio definitivo del mio protagonista di Materada, io, alla vigilia dell'esame di maturità attraversavo la frontiera in senso opposto, dentro un'autoambulanza che da Trieste portava mio padre a morire nel suo letto.“^{119cvii}

Tomizza–intelektuál se vyjadřuje i k politické a kulturní situaci doby, která ho ovlivnila. Podle něj ztratil Terst v Istrii „il proprio retroterra immediato e sentimentale“.^{120 cviii} Tomu, že byl Terst do značné míry součástí Istrie (a to jak historicky - obě oblasti měly společný osud v rámci Habsburské monarchie - tak i kulturně), ostatně nasvědčovalo i pojmenování zóny B (Istrie) jako „Svobodného teritoria Terstu.“ Autor se však zároveň nemůže ztotožnit s extrémními iredentistickými pozicemi, které ignorovaly národnostní složení Istrie.

Město Terst je tedy hned „druhým“ Tomizzovým tématem. Na pozadí tohoto města se také odehrává celé drama Istrie a Tomizzova života. Najdeme zde v hojné míře i názory na etnika žijící v oblasti Terstu a okolí. Cítíme autorovu potřebu neustálého vymezování se vůči slovanskému živlu, který Terst obklopuje a nepřestává do něj pronikat, a jehož krev koneckonců koluje i v Tomizzových žilách. A toto sebeurčování nepřestává být ambivalentní. Tomizzův názor na jugoslávské sousedy se často jeví jako jednoznačně negativní až předsudečný. Zároveň se ale autor cítí být Jugoslávií přitahován a fascinován, proto se i vydává na cesty do Dalmácie, do Bosny... Vnímá příchod Orientu a tato atmosféra mu nějak připomíná sebe sama.

“Prendere la nuova autostrada per Vienna o infilarsi nella rete viaria che da Lubiana sale a Graz o volge in direzione di Varaždin, significa inoltrarsi in un paesaggio ricco di sorprese ma pieno anche di richiami.“^{121cix}

¹¹⁹ Tamtéž, str. 142.

¹²⁰ Tamtéž, str. 7.

¹²¹ Tamtéž, str. 54.

V takových pasážích se negativita minulosti a osobní zášť opět transformuje do pocitu humánnosti a sounáležitosti.

Tomizza kritizuje i Terš'any (je ovšem pravda, že jde o jinou kritiku, jakoby odlehčenou a s nádechem sympatie). Z obyvatel Jugoslávie jde ale na Tomizzu nepojmenovaný strach. Strach z neznáma? Strach ze vzpomínek na minulost?

Spisovatel není vyhraněným příznivcem politické levice nebo pravice. Entusiasmus poválečného socialismu, který v mládí nakazil i jeho, se postupně přeměnil v realistický náhled na levicový a totalitární model společnosti. Autor po celý život zůstává silně věřícím, konzervativním člověkem a vypravěčem tradičního venkovského prostředí.

„Non ho mai avuto una tessera. Ho espresso le mie preferenze votando, scrivendo, da progressista, da laico, con delle nostalgie anche per la religione, ma per una religione molto contadina, pagana, comunitaria, legata alla vita dei campi, al ciclo stagionale, ai grandi anniversari, ai legami concreti con la chiesa...”¹²² ex

S konzumním typem společnosti, která se na západní straně hranice stává progresivní, se ale ztotožnit nedokáže. Je patrný jeho humanismus, který se však rok po pádu Berlínské zdi směřuje s deziluzí dalšího směřování společnosti. Tomizza odsuzuje režim, který dal největší úder rozpadu jeho světa a který pak dál po desetiletí sužoval i další národy Evropy. Ve směřování tržního západu však také nevidí žádné skutečné východisko pro současnou společnost, která podle něj postrádá lidskost a autenticitu.

“Del settore di società italiana, dal quale cerco di stare lontano ma a cui volente o non volente appartengo ciò che maggiormente mi scoraggia è (e sembra un paradosso) la mancanza di senso **vero** di giustizia, di sete **autentica** di libertà e di verità, di **effettivo** rispetto per sé e per gli altri.”¹²³ cxi

Poprvé se také bez „literárního obalu” dozvídáme i o negativních aspektech historie, které provázely osudy Istriie (zóny B) během druhé světové války a po ní. Jsou to především foiby (jámy) a další násilí páchané nejen na ideologických nepřátelích, ale mnohdy i na civilním obyvatelstvu. O

¹²² *Destino di frontiera. Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Milano 1992, str. 63.

¹²³ F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano 1995, str. 82.

foibách jsme se zmiňovali v historickém úvodu. Tomizza ve svých románech o těchto zločinech mlčí, pravděpodobně proto, že mu autorská upřímnost nedovolila psát o něčem, co nebylo bezprostřední součástí jeho zkušenosti. Přes všechno prožité utrpení je cílem Tomizzy-spisovatele spojovat, ne přilévat olej do ohně záště. V eseji *La catena delle minoranze* se ale o foibách zmiňuje, když hovoří o řetězci utrpení způsobovaném tu jedněmi, tu druhými:

„Le camicie nere che la notte di Natale irruperono nella chiesetta di Podgora, fuori Gorizia, per far cessare il canto sloveno e poi ridurre in fin di vita l'organista Bartuž, non erano per nulla differenti dagli agenti in capotto di cuoio che venti anni dopo picchiarono a sangue il vicario vescovile di Capodistria per impedirgli di somministrare la cresima forse anche ai loro figli. Analogamente le migliaia di persone finite nelle cavità carsiche di Trieste e dell'Istria...”¹²⁴ cxii

Vraťme se však po autorově vzoru ještě jednou k Istrii samotné. Stejně jako protagonisté jeho románů, má také Tomizza k Istrii silný citový vztah, jedná se o pouto na celý život, o „richiamo“, které se znovu a znovu ozývá ve spisovatelově nitru. V eseji *Perché amo vivere e scrivere ritratto nella mia Istria* podává autor jakousi definici toho, co pro něj Istrie znamená na osobní rovině:

“A tutti cerco di far capire che quel cantuccio di terra rossa, cinto da siepi e da un boschetto di roveri, sta diventando il solo ambiente in cui mi riesce di sentirmi vivo, integro, relativamente sereno. E' l'habitat precario ma insostituibile di uomo non entusiasta della vita.”¹²⁵ cxiii

Terst'an s istrijským původem, Livio Prodan, je jedním z Tomizzových přátel, kteří Istrii vnímají stejně jako on. Prodan se stal také jednou z hlavních postav posledního Tomizzova románu *Il sogno d'alameda* (Radin, lektor italštiny na zaderské filozofické fakultě), do něhož autor mimo jiné přenesl i společné cestování s Prodanem po Dalmácii. Prodan zase v článku Radenka Vadanjela z novin *Glas Istre* vzpomíná na Tomizzu takto:

„Rekao mi je da jedino u Materadi može stvarati jer u Trstu nema inspiracije za pisanje. Imao je jednu kuću na osami u selu Juricani u župi Materada. Na prvom katu nalazila se mala soba koja je više sličila

¹²⁴Tamtéž, str. 123.

¹²⁵Tamtéž, str. 75.

samostanskoj čeliji nego spavačoj sobi. U sobi je bio samo jedan prozor, stol i stolica. Tamo je napisao većinu svojih djela. Kad se umorio pisati, nešto bi kopao ili obrađivao vinograd. ¹²⁶ cxiv

9. TOMIZZŮV LITERÁRNĚ-KULTURNÍ KONTEXT

Fulvio Tomizza patří mezi současné italské spisovatele. První fáze jeho tvorby reflektuje především zkušenost istrijského exodu po druhé světové válce, v pozdějším období se ale autor věnuje i starší historii. Mnoha jeho díly prolíná jeho vlastní zkušenost, mohli bychom snad i rozlišit stupně autobiografičnosti v jednotlivých knihách. Jedním z nejsilnějších motivů jeho románů je vykořenění zapříčiněné doslova „ztrátou půdy pod nohama“ a následované určitým hledáním sebe sama.

Tomizza napsal kolem třiceti titulů; většina z nich (počínaje autorovým debutem) se stala předmětem živé kritiky a zájmu nejen italského publika. Některá díla ovšem ještě nebyla podrobena kritické analýze. Sem patří například část historicko-dokumentárních románů (o ty zatím kritika nejevila přílišný zájem s tvrzením, že nepřinášejí nic nového¹²⁷), nebo autorova posmrtně vydaná díla, s nimiž jsme se alespoň částečně seznámili v této práci. V této kapitole budeme zčásti vycházet ze sborníku studií *L' eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera*¹²⁸.

Nejprve se zastavíme u Tomizzzy jako spisovatele, který strávil velkou část svého života v Terstu. Nebudeme se pouštět do úvah o „terstské literatuře“, protože se domníváme, že Tomizza ani ke skupině „terstských autorů“, jak se ji na základě Pancraziho definice pokusil definovat také Jan Kubišta ve své diplomové práci, nepatří.¹²⁹ I kdybychom chtěli Tomizzu napasovat do škatulky „terstské literatury“ na základě jeho literární poetiky, přesto by nám unikla skutečnost pro Tomizzu rozhodující: doba, ve které žil a tvořil. Tomizzova výchozí zkušenost je zásadně odlišná od pětice

¹²⁶ In: Glas Istre, 14.2. 2008, článek Radenka Vadanjela „Iz Trsta u Prodane za sat vremena”.

¹²⁷ Živko Nižić ve svém příspěvku do *L' eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera* (Fiume, maggio 2000-maggio 2001, Atti del convegno nazionale, str. 48) : „Da questo impegno riescono i romanzi storico-documentari Il male viene dal Nord, Gli sposi di via Rossetti e Quando Dio uscì di chiesa. La produzione successiva fino al Dal luogo del sequestro non offre nuovi atteggiamenti cioè nuove poetiche.” („Z této aktivity vznikají historicko-dokumentární romány Il male viene dal Nord, Gli sposi di via Rossetti a Quando Dio uscì di chiesa. Následující produkce až do románu Dal luogo del sequestro nenabízí nové přístupy nebo poetiky”).

¹²⁸ *L' eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera*, Fiume, maggio 2001 – maggio 2002, Atti del convegno internazinale.

¹²⁹ Jan Kubišta: *Italká próza v Terstu 1890 – 1950*, FFUK, str. 7: *Terstskou literaturou rozumíme skupinu autorů..., kteří tvořili přibližně ve stejném období, psali italsky..., a jejichž díla jsou v jistých ohledech příbuzná – vyznačují se psychologismem, autobiografismem, sklony k antiliterátsví, zkoumáním vědomí a svědomí, pochopením určité patologické tendence v lidském jednání, neurotickými hlavními postavami.*“.

autorů, kteří podle Kubišty tvoří reprezentativní vzorek „terstské literatury“. Quarantotti Gambini, Stuparich, Slataper, Saba a Svevo žili a psali především na základě zkušenosti z první světové války a na základě tehdejších problémů a tendencí s válkou spojených. Fulvio Tomizza, jak už jsme řekli, vychází ve větší části svého díla z událostí po druhé světové válce. Sám pak vyjadřuje další odlišnost od zmiňované skupiny autorů:

„Passato anch'io a Trieste, mi trovai in un ambiente letterario che aveva dato frutti persino eccezionali e, inoltre parecchio vicini al mio modo di sentire. Ma la mia esperienza era alquanto diversa dalla loro, era per certi aspetti inedita e addirittura contraria, perché provenivo da una campagna umiliata, che gli autori triestini conoscevano poco o superficialmente.“^{130 cxv}

S jednotlivými postavami svých terstských předchůdců bývá přesto Tomizza často spojován a sám je také zmiňuje, když se vyjadřuje o Terstu, o pozici spisovatele v tomto městě, ale i o jeho vlastních literárních a přátelských vazbách. P.A. Quarantotti Gambini byl, stejně jako Tomizza, Istrijec (pocházel z Pisina – dnešní Pazin) a oba autoři navštěvovali stejné gymnázium v tehdejším Capodistria (dnešní Koper). V souvislosti s Terstem pak autor často zmiňuje Scipia Slatapera, k jehož básnickému cítění má sám jako spisovatel „dvojí identity“ blízko.

Tomizza si uvědomuje, že být spisovatelem v Terstu představuje určitý druh výzvy. V této souvislosti vzpomíná na Joyce jako jediného „Terst'ana“, který mohl na tuto výzvu odpovědět „con esuberante e fin sleale provocazione“.^{131 cxvi}

Terst bylo pro Tomizzu městem, které svou atmosférou umožnilo symbiózu prožité zkušenosti s jejím dalším zpracováním jak na intimní, tak na literární úrovni.

„Stavo in realtà cambiando al contatto con una città per altri superata e per me ancora da conquistare, immerso in un'aria nella quale respirava Saba e Svevo e Joyce e, prima ancora e magari gugacemene, il giovane Freud che avrebbe poi dovuto ulteriormente assottigiarla e il cui insegnamento cadde anche dentro di me – sessanta anni dopo – come crudo balsamo e virile condanna.“^{132 cxvii}

Další možné zařazení je definice Fulvia Tomizzy jako „středoevropského autora“. Tato definice je příliš široká, než abychom se mohli v této práci podrobně věnovat její výpovědní

¹³⁰ C. Aliberti: *Fulvio Tomizza e frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 7- 8.

¹³¹ F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano 1995, str. 14.

¹³² Tamtéž, str. 16.

hodnotě pro našeho autora. Některé skutečnosti ovšem toto zařazení usnadňují. První z nich je určitě již zmiňovaná zkušenost habsburské nadvlády na Istrii a v Terstu. Zatímco na Istrii byla tato skutečnost každodenní žitou realitou s praktickými projevy jako je směšování etnik, dialektů a “kuchyní”, v Terstu byla navíc zpětně reflektována i na úrovni intelektuální. Svůj vztah k Terstu jako k centru určitého typu smíšené středoevropské kultury vyjadřuje Tomizza s odlehčením:

„Anche il mito di Trieste sembra dunque finito, o al massimo può venire rivissuto in una superiore ironia..Trieste era se stessa e quindi vitale quando non sapeva di essere Trieste.“¹³³ cxviii

V *Alle spalle di Trieste* věnuje Tomizza kromě kratších připomenutí na jiných místech dvě celé kapitoly postavě svého přítele a staršho kolegy, básníka Biagia Marina.¹³⁴ Prostřednictvím jeho příkladu také vyjadřuje názor, že „středoevropskost“ není pouze výsadou městské kultury:

“Una controprova che la cosiddetta Mitteleuropa non è monopolio cittadino mi viene offerta nell’ambito delle stesse lettere triestine, da uno scrittore periferico come me ma che più compiutamente oggi le rappresenta: il poeta Biagio Marin che in città al bivio come Gorizia e Trieste ha conciliato la bellezza angusta della sua laguna gradese con i fermenti della Vienna abbordata in giovinezza.”¹³⁵ cxix

Pro Tomizzu jsou hranice regionů, nebo spíše fakt, že spolu určité regiony sousedí, mnohdy důležitější než sousedství „národních států“. Hranice států přesahují vazby spojující jednotlivé regiony. Tato pouta jsou jako duchovní bratrství, které je tvořeno společnou historií, kulturou, podobností jazyka. Sousedství regionů, jejich prolínání se v místech, kde jedna oblast přechází do druhé, je tedy přirozenějším jevem než uměle vytvořené státní hranice.

Fulvio Tomizza rozhodně není habsburským nostalgikem, jeho názor na příbuznost sousedících regionů jako by se ale přibližoval pojetí Střední Evropy jako celku, který kdysi odpovídal prostoru bývalé mnohonárodnostní monarchie. V tomto vymezení vnímá v eseji *Anche le regioni si cercano* také „středoevropskou literaturu“:

¹³³ Tamtéž, str. 20.

¹³⁴ Marin, Biagio, 1891 Grado (Gorizia) – 1985 tamtéž. Studoval v Goricii, ve Vídni, ve Florencii a v Římě. Působil ve florentském kruhu *La voce*. Po návratu z války se učil pedagogiku v Terstu a Goricii. Celý svůj básnický opus napsal v dialektu svého rodného města. Mezi jeho četné sbírky patří například *Elegie istriane* (1963) a *El mar l’eterno* (1967).

¹³⁵ F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano 1995, str. 18.

„Necessità di studi rigorosi, gusto esigente, originalità di pensiero, ricerca dell'intima ragione del nostro esistere portata all'estremo, puntualizzavano una cultura e un'arte che da Vienna s'irradiavano nei capoluoghi delle province più remote per affratellare personalità geniali mai venute forse in contatto, Kafka e Lukács, Svevo e Krleža, Cankar a Musil e Rilke, e illuminavano di riflesso i rispettivi mondi di cui erano gli altissimi portavoce.”¹³⁶ cxx

Ve své eseji *Naratori italiani del Nord Est* parafrázuje Tomizza Biagia Marina a jeho tvrzení o tom, že středoevropským spisovatelem se člověk rodí (*austriacus nascitur*). Sám sebe pak řadí mezi výjimky, tedy mezi spisovatele, kteří se jako “středoevropští” nenarodili, ale stali se jimi. Mezi dalšími kolegy italského severovýchodu uvádí Tomizza například Paola Barbara¹³⁷ a jeho román *Una sola terra*¹³⁸. Tématem tohoto románu je osud uprchlíků z Tomizzovi dobře známých Bují (it. Buie).

Už od Tomizzova debutu začalo také jeho vymezování v rámci italské literatury. Právě pro svůj první román začal být autor přirovnáván k Vergovi a označován za jakéhosi “neoveristu”. Také Carmelo Aliberti považuje za opodstatnělou paralelu debutujícího Tomizzy s Vergou:

„Qualche più consistente coincidenza può, invece, riscontrarsi con i “vinti” di Verga de I Malavoglia, dove, se diverse sono le analisi dell'ambiente, sono presenti, invece, sostanziali convergenze, particolarmente nella mitologia della “roba” e dei valori della civiltà contadina, ma anche nel sentimento della sconfitta, imposta dall'inesorabilità del destino.”¹³⁹ cxxi

Domníváme se však, že Tomizzův verismus má s Vergou samotným společné jen některé vnější atributy obecně platné pro literaturu z prostředí venkova. V pozadí Tomizzova příběhu stojí konkrétní politické síly, zatímco Verga se zajímal spíše o celkovou proměnu venkova ve smyslu společensko-ekonomickém. V tomto ohledu bychom mohli za “veristické” označit spíše drama *Vera Verk*. Nemůžeme však souhlasit ani s připodobněním hrdinů Vergových *Malavogliů* a Tomizzovy *Materady*. Bratři Kozlovičové jsou sice v podobné existenciální situaci jako Vergovi Malavogliové, jejich vnitřní boj s danou situací je ovšem jiného druhu; je aktivnější, vědomější a snad i méně

¹³⁶ Tamtéž, str. 52.

¹³⁷ Viz. diplomová práce Kateřiny Slavíkové *Benátky jako duše moderního člověka – Literární tvorba Paola Barba, FFUK 2007.*

¹³⁸ Paolo Barbaro, *Una sola terra*, Marsilio, Venezia 1990.

¹³⁹ A. Carmelo: *Fulvio Tomizza e frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 36.

naivní. Jediný skutečný styčný bod mezi dvěma autory sledujeme v elementu chórovosti. Tento prvek je podle našeho mínění také jedním z nejautentičtějších prostředků vyobrazení vesnického světa.

Vedle Vergy byl Tomizza přiřazován i k Tozzimu. Přidáváme autorův vlastní komentář k tomuto přirovnání:

„Che cosa dunque è avvenuto da quando spostandomi dalla mia Istria contadina avevo iniziato i miei primi passi di scrittore, subito accostato a Verga e a Tozzi, il primo conosciuto poco e male, il secondo del tutto ignorato?”^{140 cxxii}

Označení *Materady* jako realistického románu je rovněž nejednoznačné:

“Se di realismo si può parlare a proposito di questo primo libro, si tratta di un realismo di tipo nuovo.”^{141 cxxiii}

Tomizzův debut není také možné přirovnávat k poetice italského neorealismu, jak vysvětluje ve své stati Elvio Guagnini, když si bere za příklad pasáž, ve které bratři Kozlovičové vzpurně sklízejí pole, které na ně lakomý strýc odmítl přepsat:

“E’ una pagina che ci fa toccare con mano la distanza di Tomizza rispetto ai neorealisti, e dove l’ottica del privato...fa meglio percepire ingranaggi e leggi della grande storia, senza moralismi e ideologie.”^{142 cxxiv}

Vztahu Fulvia Tomizy k rodné Istrii jsme se více věnovali v předchozí kapitole. Pietro Zovatto mu v názvu svojí studie uděluje přívlastek “istrijský spisovatel”¹⁴³. Toto označení možná vystihuje lépe autorův profil, on sám se však neztotožňuje ani s ním. Faktem ale zůstává, že Istrie byla jeho inspirací jak imaginární, tak reálnou. Na koncept ideového “istrijství” navazuje také

¹⁴⁰ F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano 1995, str. 36.

¹⁴¹ Elvio Guagnini, *Materada*, in: *L’eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera*, Fiume, maggio 2001 – maggio 2002, Atti del convegno internazionale, str. 12.

¹⁴² Tamtéž, str. 14.

¹⁴³ Piero Zovatto: *Fulvio Tomizza – scrittore istriano (1935-1999)*, in: “Atti e memorie” della società istriana di archeologia e storia patria, Trieste 2001.

tvrzení Ulderica Bernardiho o Tomizzovi jako spisovateli „dvou kultur”.¹⁴⁴ Tímto se také dostáváme k označení, které bylo v souvislosti s Tomizzou asi nejčastější: „spisovatel hranice”.

„A dir la verità non è un termine che mi piaccia molto. Tuttavia, mi riconosco in esso. D'altronde, non posso definirmi “scrittore istriano”, in quanto sono stato vent'anni via dall'Istria e vivo a Trieste da quaranta. A Trieste poi mi dicono triestino perché di origine istriana. E' una condizione che tiene conto anche del passato storico dell'Istria, che è appartenuta per cinquant'anni all'Austria, e di Trieste che invece è appartenuta per lo stesso numero d'anni a Venezia. Allora vengo riconosciuto come scrittore di frontiera, in quanto ho vissuto sul confine di questo territorio istriano tanto diviso.”¹⁴⁵ cxxv

Hranice, spíše než bezprostředně tematizována, existuje v Tomizzových dílech v podobě konkrétní geografické meze nebo jako všudypřítomná entita duše, intimního i společenského života, a má přímo co do činění s vnitřní i vnější svobodou člověka. Každá oblast má svým způsobem charakter hranice a kraje, které skutečně i historicky leží „na hranici“, jako by byly kvintesencí toho, co hranice jako taková obsahuje.

“La frontiera è qualcosa di immanente che persiste, che non ha termine dopo una guerra, anzi che si accentua. La frontiera porta con sé ideologia, tendenze, poteri, occupazioni militari e di confini e quindi divide forzatamente le popolazioni a esclusivo vantaggio di un certo potere politico e militare.”¹⁴⁶ cxxvi

Hranice, jak už jsme několikrát naznačili, je také místem směšování různých elementů. Enrico Bernardi se ve své stati vrací při této příležitosti také k Niccolovi Tommaseovi, básníkovi ze Šibeniku, který si dobře uvědomoval bohatství plynoucí ze soužití více národnostních skupin. Bernardi se v této souvislosti vyjadřuje o „L'azione di meticciamiento, dove ciascuna componente conserva i suoi lati essenziali...”¹⁴⁷ cxxvii

¹⁴⁴ Ulderico Bernardi: *Fulvio Tomizza: un umanista alla frontiera delle generazioni*, in: *L'eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera*, Fiume, maggio 2001 – maggio 2002, Atti del convegno internazionale, str. 60.

¹⁴⁵ A. Carmelo: *Fulvio Tomizza e frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, str. 36.

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 8.

¹⁴⁷ U. Bernardi: *Fulvio Tomizza: un umanista alla frontiera delle generazioni*, in: *L'eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera*, Fiume, maggio 2001 – maggio 2002, Atti del convegno internazionale, str. 60.

Pro Milana Rakovce, chorvatského „spisovatele hranice“ a překladatele Tomizzova kritikou nejchválenějšího románu *La miglior vita*, je Fulvio Tomizza také „chorvatským, slovinským a mezinárodním autorem“.¹⁴⁸

Pro Fulvia Tomizzu existuje ještě další možné zařazení. Jde o termín „autor exodu“. Toto označení sice není žádným oficiálním termínem, i když byl literární kritikou již použit právě pro některé autory Tomizzovy generace. Donatella Schurzel zmiňuje „literaturu exodu“ („letteratura dell’Esodo“) jako poetiku, která se časově i tematicky napojuje na „literaturu hranice“ („letteratura della Frontiera“).¹⁴⁹ Mezi jejími představiteli uvádí právě Fulvia Tomizzu a riječského básníka a esejistu Paola Santarcangeliho. Slovo exodus je italskou historiografií uváděno s velkým počátečním písmenem, přičemž se má na mysli celá vlna různých exodů italského obyvatelstva v rozmezí cca. deseti let (1946-1956) z istrijsko-kvarnerské a dalmatské oblasti¹⁵⁰. Domníváme se však, že exodus v Tomizzově díle dalece přesahuje rámec konkrétní historické události, i když právě ona je zdrojem autorovy inspirace i jeho životního dramatu. Tomizzův exodus je hlubší, obecně lidskou zkušeností archetypálního odchodu, symbolem prvotního „vyhnání z ráje“.

Pokusili jsme se o Tomizzovo zařazení do širšího literárního kontextu. Ani jedno z uvedených zařazení Tomizzovy–spisovatele není lživé, ani jedno ovšem bez výhrady nevystihuje autorův spisovatelský profil. Identita, kterou hledá Tomizza a my s ním, neexistuje, protože je identitou zdvojenou, identitou, která nerezonuje v objektivní realitě. Tato specifická identita však sama sebe dokazuje paradoxem vlastního znovuožívání: v postavě spisovatele a jeho díla.

¹⁴⁸ Milan Rakovac: *Apostolo della convivenza*, in: *L’eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera*, Fiume, maggio 2001 – maggio 2002, Atti del convegno internazionale, str. 16.

¹⁴⁹ Donatella Schurzel: *La letteratura di Frontiera dell’Adriatico e di Trieste come crocevia di culture*, in: *Storiadelmondo*, číslo 3, 10.2.2003.

¹⁵⁰ viz R. Pupo: *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l’esilio*. Rizzoli, Milano 2000.

„Secondo i critici avevo una maggiore facilità di scrittura rispetto ai triestini: inizialmente forse ero più rozzo, ma sicuramente il mio strumento era strutturalmente più ricco. Uno è scrittore dentro, nessuno gli dà al la, vive di luce propria. Ogni scrittore è irripetibile. Scrive secondo le sue esperienze e la realtà viene trasumanata. ...Chi è lo scrittore lo è in assoluto, al di sopra di tutte le bandiere e di tutte le ideologie.“¹⁵¹

xxxviii

9.1. Další „autoři exodu“

Uveďme příklady některých Tomizzových současníků–spisovatelů s podobnou zkušeností poválečného exodu z oblasti Dalmácie, Kvarneru a Istrie. Tyto autory spojuje osud lidí žijících v diaspoře, jejich reflexe prožitého se však mohou lišit. Ačkoli je pro jejich tvorbu společný silný zájem o minulost a snaha o pochopení vnitřně zakoušených událostí spojených s emigrací a vykořeněním, k těmto společným tématům přistupuje každý z nich individuálním způsobem.

ENZO BETTIZA – „Dalmata di lingua italiana“

Narodil se roku 1927 ve Splitu. Jeho otec pocházel ze splitské italské komunity, matka, (původem z Černé Hory), se narodila na ostrově Brač. Zde trávil Enzo také většinu svých letních prázdnin. Po druhé světové válce se Bettizova rodina rozhodla emigrovat do Itálie.

Od roku 1957 do roku 1964 byl Bettiza dopisovatelem deníku *La stampa*, nejprve z Vídně, poté z Moskvy. Následně přešel do *Corriere della Sera*, pro který pak pracoval dalších deset let. Byl zakladatelem *Il Giornale*, který také střídavě vedl. Kromě činnosti novinářské se stal také politicky aktivní postavou. Mezi léty 1976–79 byl senátorem Italské republiky a zároveň evropským poslancem (až do roku 1989), poté členem „Gruppo socialista“ (1989-1993). Angažoval se také v nově založeném společenství Strany evropských socialistů (1993-94).

¹⁵¹ P. Zovatto: *Fulvio Tomizza – scrittore istriano (1935-1999)*, in: “Atti e memorie” della società istriana di archeologia e storia patria, Trieste 2001, str. 414.

Mezi jeho nejznámější literární počiny patří *L'Esilio* (Mondadori 1996), vzpomínkový román, který získal v roce svého vydání ocenění Premio Campielli. Kniha se skládá ze vzpomínek na dětství a dospívání v Dalmácii dvacátých až čtyřicátých let. Dílo pohybující se na pomezí esejistiky a románové biografie vzniká během poslední války na Balkáně v devadesátých letech minulého století. Enzo Bettiza, který až dosud o zkušenosti svého mládí mlčel, najednou sděluje úplně všechno. Úvaha nad srbskou agresí v Dalmácii z posledních let ho přivádí zpět do dětství, kdy ho vychovávala srbská chůva. Vysvětluje také významný fakt dvojjazyčnosti, typický pro kulturu Dalmácie až do odchodu italského etnika po druhé světové válce. Tak jako se Tomizza ve svém díle věnuje Istrijcům, jejich specifčnosti mezi ostatními etniky, a dokazuje právo na jejich svébytnou existenci a na komunitu (která se stejně jako smíšená dalmátská společnost rozpadla zničením staletých kultur v padesátých letech dvacátého století), hovoří také Bettiza o Dalmatech, o jejich bláznivém naturelu, o touze po životě v luxusu, a také o jejich staletém snu o autonomním dalmátském státě, který by nebyl ani chorvatský, ani italský.

„La mamma, anche se conosceva piuttosto bene il veneziano coloniale, preferiva parlare con i figli in serbocroato; il papà invece, anche se, avendo fatto le „reali“ croate, conosceva e scriveva alla perfezione il serbocroato, preferiva usare con noi l'antico dialetto locale di derivazione veneta. Genitori dunque molto simili, perfino nella loro duplicità e intercambiabilità fonetica, alla lingua bifida, imbastardita, quasi esperantesca, che adoperavamo nei nostri giochi e nelle nostre chiacchiere infantili.”¹⁵² cxxix

Mezi další Bettizova díla patří například *I fantasmi di Mosca* (Mondadori, Milano 1993), *Il fantasma di Trieste* (Mondadori, Milano 1996), *La cavalcata del secolo* (Mondadori, Milano 2001) nebo *1956. Budapest: I giorni della rivoluzione* (Mondadori, Milano 2006).

¹⁵² Enzo Bettiza, *L'Esodo*, Oscar Mondadori, Milano 1999, str. 43.

ANNA MARIA MORI

Narodila se v roce 1946 v Pule. Také ona, stejně jako Tomizza, následovala se svou rodinou istrijský exodus italského obyvatelstva. Studovala ve Florencii a v Římě pak začala svoji novinářskou dráhu. Byla mezi zakládajícími novináři časopisu *Repubblica*, se kterým pak mezi léty 1974 a 1995 spolupracovala. Působila také jako hlavní redaktorka týdeníku *Annabella* (dnes *Anna*) a byla dopisovatelkou populární rubriky *Una certa Roma a firma di Lucrezia* deníku *Il Messaggero di Roma*, kde se každý týden objevovaly zprávy o kulturním dění v hlavním městě. Anna Maria pracovala dlouho pro rádio a televizi, kde uskutečnila několik dokumentů o rodné zemi: *Istria 1943-1993: cinquant'anni di solitudine* a *Istria, il diritto alla memoria* vysílané v roce 1993 a 1997 na Raiuno.

Anna Maria Mori napsala několik románů s převážně ženskou tematikou. Roku 1998 vychází román *Bora* (Frasinelli, Milano), jehož spoluautorkou je také další italská spisovatelka s podobnou poválečnou zkušeností, Nelida Milani. Kniha je deníkovým románem vyprávěným třemi generacemi žen: nejprve babičkami obou spisovatelek, pak matkami, pak dcerami, tedy autorkami samotnými. Nelida Milani přitom neprochází zkušeností exilu, ale zůstává v rodné Pule. Pohledy obou žen na minulost spojují jednotné vzpomínky na „italskou Istrii“, na vůně a barvy domova–Puly, o kterou s odchodem italské komunity obě stejným způsobem přišly. Již neexistující život na Istrii je pak vyjádřen dvouslovím „casa e cucina“^{CXXX}, tmelícími prvky autochtonního istrijského společenství. Román *Bora* získal řadu ocenění, například cenu v Rapallu nebo cenu Alighieri za ženskou literaturu. Poslední autorčinou knihou je román *Nata in Istria* (Nuovo Istituto Italiano d'Arti Grafiche, Bergamo 2007). Vypravěčka se vydává na skutečnou cestu do „neskutečného světa“, na Istrii samotnou. Její první zastávkou je Terst, zdroj jejích úvah o „životě na hranici“. Také zde je návrat do minulosti života na Istrii návratem do její kuchyně. Jakousi přílohou románu jsou i skutečné recepty: *Pola 1930. 12 ricette dal quaderno di mia madre*. Z domácí kuchyně jako by se odvíjela celá další nit' vzpomínek. Jazyková i chuťová různorodost předválečné Istrie a znovu politika, přinášející válku, válka samotná, exodus... I v této knize vzdává spisovatelka hold ženám a jejich archetypální síle; především v kapitole *Le donne e fantasmi*. Kapitulu *L'io diviso* věnuje Anna Maria Mori Fulviu Tomizzovi. Hovoří o jeho istrijství, o vlastnostech společných všem Istrijcům, o jejich společném „vnitřním zranění“:

„...quel essere stato respinto dalla sua terra, si era insinuato dentro di lui come un continuo sospetto di poter essere respinto, sempre e dappertutto. Come tutti gli esuli istriani, ammessi pubblicamente a chiedere, al più, risarcimenti economici che peraltro non arrivano, chiedeva altro: riconoscimento e rassicurazione. E per quanti ne ricevesse come meritava e merita, era come se non fossero mai abbastanza: come se si sentisse continuamente in credito.“¹⁵³ cxxxi

MARISA MADIERI

Narodila se v Rijece (it. Fiume) roku 1938. Zde žila do svých jedenácti let, poté se celá rodina vystěhovala do utečenckého tábora Silos v Terstu. Marisy se ujali její příbuzní v Lido di Venezia, kde pak navštěvovala a absovovala školu na koleji v Campostrini. Po jejím návratu do tábora ji matka přihlašuje na terstské gymnázium Dante Alighieri, kde studoval i její budoucí muž Claudio Magris. Marisa tak stráví několik let se svými rodiči a dalšími příbuznými v „boxu 354“ v utečeneckém táboře. Následně se díky babiččině finanční pomoci rodina stěhuje do bytu ve via Piccardi. V Terstu studovala Marisa anglistiku na terstské filozofické fakultě. Později, po zkušenosti práce au-pair v Anglii, učila angličtinu a věnovala se dobrovolnickým aktivitám.

Marisa Madieri napsala knihu *Verde acqua*, která vyšla u nakladatelství Einaudi v roce 1987. V roce 1992 vychází pohádková povídka *La Radura*. První z obou děl bylo přeloženo do mnoha jazyků a nedávno vyšla kniha i v českém překladu Kateřiny Vinšové (*Vodově zelená*, Pistorius & Olšanská, 2007). Tato kniha je deníkem příběhů, které uvářejí „červenou nit“ autorčina života. Začíná se v Rijece, místě narození, prvního domova. I zde, stejně jako u Anny Marie Mori, jsou velmi důležité postavy z rodiny, především ty ženské. Usurpátorská babička Quarantottová, slovanská babička Anka (družka maminčina otce ve stáří) a hlavně maminka jako ztělesnění obětavosti. Autorka vypráví sebe sama prostřednictvím vzpomínek na bezstarostné dětství v Rijece, rozčarování z nového prostředí v uprchlickém táboře a následný život na koleji, návrat a pobyt v táboře Silos... Deník, přestože je psaný počátkem osmdesátých let, vyzařuje dětskost patrnou v neschopnosti rozlišování dobra a zla na základě etnických či společenských rozdělení. Voda, která je jakýmsi ideálním podkladem knihy, je element, jenž nás přivádí právě do hlubin minulosti. Minulost je zároveň hloubkou lidské duše, v níž se minulé zrcadlí, pokud je voda čistá, průzračná jako křišťál, nebo také usazuje, pokud jsou v minulosti (hloubce duše) nějaké zapomenuté kaly.

¹⁵³ Anna Maria Mori: *Nata in Istria*, Nuovo Istituto Italiano d'Arti Grafiche, Bergamo 2007, str. 138.

V eseji Claudia Magrise o autorčině díle, který je jakýmsi doslovem knihy, se její manžel a kritik zmiňuje o jedné autorčině stati z roku 1989, kde Marisa Madieri hovoří o vodě,

„o jejím jasu, jenž každou věc odhalí v její pravdě, o bahnu na dně, o vracích zbylých po ztrozkození a kalných nánosech v srdci.“¹⁵⁴

Minulost, které jsme u Fulvia Tomizzy věnovali celou kapitolu, je tedy hlavním protagonistou textů také této autorky. Knihou také „jako voda“ plyne čas, který ale na počátku jako by neexistoval, na počátku byl jen příslib věčnosti. Spolu s uvědoměním času, který odnáší věci, lidi a místa, která byla „navždy“, přichází ale také uvědomění zániku:

„Původní zárodek mého stesku se nachází na jednom jadranském ostrově, mezi voňavou šalvějí, zbarvující do stříbrna skaliska zalitá sluncem a pěnu, která na širém moři byla sirénou. Ale tím nehybným světlem času prolétla předzvěst zániku. Ostrov už o tom rozporu ví.“¹⁵⁵

Claudio Magris¹⁵⁶, který 9.4. 2008 představil český překlad Kateřiny Vinšové v Italském kulturním institutu v Praze, řekl, že „tato kniha, která nahlíží minulost, je metaforou přítomnosti.“ V této souvislosti připomněl klíčovou událost knihy, exodus. Bolestivá událost statisíců lidí není vyčerpaným a uzavřeným tématem. Teprve dnes se znovu objevuje problém exodu v novém, bezpředsudečném světle, jako niterná individuální zkušenost. Spisovatelka vyjádřila svůj pocit „života pod prahem Historie“ („vivere sotto la Storia), který nám zprostředkoval svými knihami i Fulvio Tomizza. A stejně jako Tomizza (spolu s dalšími exodem poznamenanými osobnostmi), se vydává i Marisa Madieri, „Italka s příznakem navíc“, objevovat ztracenou identitu uvnitř vlastní minulosti. S psaním se tato zkušenost ozřejmuje, doslova „vybublává na povrch“. Také v případě Madieriové se tedy jedná o určitou formu autoterapie, i když autorčin přístup k vlastnímu tématu je přeci jen méně „zarputilý“ než přístup Tomizzův. Marisa Madieri jako by přijala tuto minulou zkušenost díky jedinému možnému kroku přijetí přítomnosti, kterým přijímá člověk sebe sama, neboť (citujme opět Magrise) „noi siamo tempo rappreso“. Autorčina reflexe vlastní zkušenosti

¹⁵⁴ M. Madieirová: *Vodově zelená*, Pistorius & Olšanská, Příbram 2007, str. 113, překlad Kateřina Vinšová.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 24.

¹⁵⁶ viz. dipl. práce Libuše Palkové s názvem *Italský středoevropan anebo středoeropský Ital* (FFUK 2001).

byla pozitivní také v přijetí minulosti, zatímco Tomizza jako by se s prožitým utrpením nedokázal zcela vyrovnat. Toto přijetí minulosti je vázáno na hledání vlastní identity. „Era me stessa che trovavo“^{cxxxii}, cituje Claudio Magris svou ženu Marisu.

Claudio Magris, spisovatel a literární kritik, který se proslavil svou diplomovou prací o Habsburském mýtu¹⁵⁷, je sám jako germanista a Terst'an také blízko tématu hranice, což dokazuje i v některých svých prózách (např. *Un altro mare*, Garzanti, 2007).

V krátkém rozhovoru u příležitosti prezentace zmiňovaného překladu knihy *Vodově zelená* Marisy Madieri v Italském kulturním institutu v Praze jsme se ho zeptali na jeho vztah k Fulviu Tomizzovi jako ke spisovateli a příteli. Se svolením samotného autora si tedy dovoluujeme citovat jeho slova, v nichž vyjádřil své preference mezi Tomizzovými knihami: *Materada* a *La miglior vita*. Claudio Magris také hovořil o společné cestě obou autorů do Moskvy a o jejich vzájemném přátelství, lehce ochladlém ke konci Tomizzova života, kdy se jeho charakter často projevoval jako „scontroso, ombroso e debole“^{cxxxiii}. Magris také vzpomíná na jakési napětí, které vzniklo mezi oběma autory na sklonku Tomizzova života a uvádí, že se jednalo o „pettegolezzi letterari“^{cxxxiv}, které neměly reálný základ a nenarušily nikdy Tomizzův a Magrisův přátelský vztah.

¹⁵⁷ Claudio Magris: *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Barrister & Principal, Triáda 2002 v překladu Jiřího Pelána a Ivana Seidla.

10. RIASSUNTO - Sconfinamenti :

Alcuni temi dell'opera di Fulvio Tomizza

„Trasmettere la simpatia per ricevere simpatia. Dare al prossimo il meglio di noi... E nello stesso tempo ricevere il meglio da chi ci circonda. Il legame con la comunità è sempre stato molto importante per me.“¹⁵⁸

CXXXV

Esistono due tipi di confini: quelli “esterni” e quelli “interni”. Entrambi vengono continuamente valicati e sfidati dall'uomo: li troviamo sulle mappe geografiche, come linee di demarcazione, a volte costituite da imponenti barriere con tanto di soldati armati, oppure come bassi muricciuoli di pietra che in campagna dividono i campi dei vicini. Esiste poi il confine tra il mare e la terraferma, tra la città e la campagna, tra due nazioni. Fulvio Tomizza, a cui è dedicata questa tesi, ha vissuto con e in questi confini. Nato in Istria a Materada a sette chilometri dal mare di Umago, ha sempre trattato ed affrontato nella sua opera l'esistenza dei confini “esterni”: uno dei più “incomprensibili” era per lui la frontiera tra il mondo “libero dell'Italia”, che l'ha accolto dopo la sua partenza dall'Istria nel periodo dell'Esodo della popolazione italiana, ma dove non è mai riuscito a raggiungere la piena libertà interiore, e tra l'Istria, che dal 1954 apparteneva alla “parte non libera del mondo”. Conosceva bene le differenze e le analogie tra la popolazione italiana e quella slava della zona dell'Istria, poiché sentiva questi due mondi compenetrarsi dentro sé stesso. Ed è per questo che ha dedicato la quasi totalità dei suoi scritti a rendere i confini, considerati comunemente come luoghi di divisione, linee di collegamento, punti d'incontro di gente e di influenze. E lo stesso anche a livello interiore facendo diventare i suoi confini personali, che ha trasmesso attraverso la sua opera, linee di collegamento tra il tempo passato e quello presente, tra realtà e sogno, vita e morte. Fulvio Tomizza è stato poi il miglior esempio del “compenetrarsi dei confini”: la professione di scrittore rappresentava per lui, fin dal tempo del suo esordio letterario, parte inseparabile del suo mondo personale.

Questa tesi inizia con un capitolo sulla storia dell'Istria perché si considera come la miglior premessa possibile della vita dell'autore, necessaria anche per capire al meglio i legami fra le sue esperienze di vita e la sua opera. Per la stesura di questo capitolo si è fatto riferimento ad alcuni libri

¹⁵⁸ P. Zovatto: *Fulvio Tomizza scrittore istriano (1935-1999)*, “Atti e memorie” della società istriana di archeologia e storia patria, Trieste 2001.

di storia della zona dell'Istria, i cui autori sono Raul Pupo e Giacomo Scotti. Il secondo capitolo è dedicato alla vita di Fulvio Tomizza, dal suo ambiente familiare a Materada in Istria, prestando attenzione anche ai cambiamenti politici nell'epoca della sua infanzia, alla sua istruzione, alle sue "scelte di vita" e ai suoi trasferimenti, tra cui quello decisivo del definitivo spostamento dalla nativa Istria a Trieste. E' stata in seguito trattata la sua opera divisa cronologicamente a seconda degli argomenti della sua scrittura. Sono stati anche riportati alcuni premi letterari importanti assegnati allo scrittore.

Altri quattro capitoli comprendono l'interpretazione dell'opera di Fulvio Tomizza seguendo una scelta tematica. Per comprovare alcune nostre osservazioni sono stati utilizzati alcuni materiali biografici e critici sullo scrittore i cui autori sono Maria Claudia Bellucci, Carmelo Aliberti, Marco Nierotti, Pietro Zovatto, Riccardo Ferrante ed altri. In seguito sono stati scelti in maggioranza dei temi meno analizzati da questi autori, attraverso i quali sono state raggiunte le impressioni e le conclusioni personali sulla scrittura tomizziana. Il primo capitolo interpretativo è dedicato alla "terra" (con l'individuazione dei suoi "tre modi"). Questa prima interpretazione è basata sull'opera *Trilogia Istriana* di Fulvio Tomizza. Nel ciclo di questi tre romanzi appare la "terra" su diversi livelli semiotici: terra nel suo aspetto naturale, come "materia", con la sua qualità speciale di terra rossa nelle vicinanze di Buie e di Materada di Tomizza, con le sue radici che diventano un legame reale dell'uomo con la terra; terra nel suo aspetto di sussistenza, la quale dona all'uomo i frutti della propria fatica, e poi la terra come "habitat", come l'ambiente naturale (perché primario) dell'uomo. Nell'altro capitolo si trova l'elaborazione del "passato" fatta da Tomizza; qui vengono seguiti i libri del ciclo sul protagonista Stefano Markovich e il libro dei racconti *La casa col mandorlo*. Il passato viene guardato sia da un punto di vista "esteriore", cioè quello della storia obiettiva, sia da quello "interiore" del "groviglio dei sentimenti" del protagonista. E' stato rimarcato lo sviluppo del "passato individuale" nel personaggio di Stefano Markovich e il suo mescolarsi con le realtà soggettive come il sogno o il racconto. Segue il capitolo intitolato "Amore", anche questo diviso in più parti, tra cui la prima affronta il tema della donna nella scrittura di Tomizza, la seconda il tema della famiglia e la terza l'aspetto corporale e il suo legame con certi ambienti (come la città o la campagna). E' stata osservata l'importanza di ogni tipo di rapporto nella vita di tutti i protagonisti dello scrittore. Le relazioni sociali vengono affrontate maggiormente nel "romanzo frammentario" *I rapporti colpevoli*. Pur avendo tanti altri rapporti (anche amorosi) fuori del circolo della famiglia, essa rimane per il protagonista ("l'alter-ego" di Tomizza) un punto di riferimento molto forte, un

“porto sicuro” degli affetti e della “convivenza”. Nel capitolo seguente è stato trattato il tema del “ritorno” sotto i suoi differenti aspetti (in particolare *I rapporti colpevoli* che parla del “ritorno da se stesso” e il libro *Dove tornare* visto come una grande metafora del ritorno nella scrittura di Tomizza). L’ultima parte di questo capitolo consiste in una breve analisi della “poetica della natura”. La natura e le sue descrizioni sono tra i più forti motivi del mondo tomizziano e per la sua “riapparizione” in quasi tutte le opere è stata inserita nel capitolo del “ritorno”. L’ultima parte della tesi è dedicata infine all’ambiente socio-culturale nel quale si trova a vivere Fulvio Tomizza. Prima sono state analizzate le opinioni politiche, culturali e ideologiche espresse nel libro saggistico *Alle spalle di Trieste*, poi la sua posizione e definizione nel contesto letterario e culturale, osservando le “definizioni” dell’autore nell’ambito della letteratura “di confine”, “letteratura istriana”, “letteratura mitteleuropea”, “letteratura dell’Esodo” e di quella italiana in generale. Alla fine di questo capitolo sono stati aggiunti tre brevi ritratti di altri tre “scrittori dell’Esodo”.

L’Esodo rappresenta un tema portante sullo sfondo dell’opera di Tomizza e può essere considerato la sua prima e inesauribile fonte. Si può esprimere la seguente conclusione della nostra ricerca attraverso i temi dello scrittore: il tema dell’Esodo non è legato soltanto a una concreta vicenda storica che fa parte anche dell’esperienza della vita di Tomizza, ma è un tema comunemente umano che simboleggia l’originale „espulsione dal Paradiso“. Ma il desiderio costante di tornare alle proprie origini, quel „Paradiso perduto“, non corrisponde in Tomizza con l’Istria nel senso geografico (perché quella c’è sempre), ma con la sua comunità, che sparisce (si disperde) con la „partenza dal Paradiso“. „L’habitat originale“ può essere percepito anche come sinonimo della vita „senza confini“, anzitutto senza confini tra le singole etnie e tra gli uomini in generale. In questo mondo (come nel mondo dell’infanzia) non esiste separazione, solo unanimità. Fulvio Tomizza non è uno scrittore nostalgico del mondo e del tempo perduto né soltanto un testimone e cronista di un dramma storico, ma soprattutto è quello che si definisce „autore esistenziale“. La ricerca dell’habitat perduto equivale alla ricerca del suo „uomo di Materada“. Il ritrovamento della pace interiore è per Tomizza strettamente connesso con la possibilità di vivere in comunità. A questa possibilità si aggiungono il riscoprimiento dei valori tradizionali come la „pietà“ nei confronti del destino del prossimo, rispetto assoluto della vita e „l’autenticità interiore“ dell’essere e del vivere in società. E’ per questo che Fulvio Tomizza con i suoi pensieri può offrire molto all’uomo di oggi, estremamente egoista e individualista.

10. SHRNUÍ - Překračování hranic:

Vybraná témata v díle Fulvia Tomizzy

Existují „vnější“ a „vnitřní“ hranice. Člověk je neustále překračuje a pokouší. Vyskytují se na mapách, v podobě demarkačních linií s těžkými závory, obklopené vojáky nebo jako nízké kamenné zídky oddělující pole sousedů na vesnici. Existuje hranice mezi mořem a pevninou, městem a venkovem, mezi dvěma národy. Fulvio Tomizza, jehož životu a dílu jsme se věnovali v této práci, s těmito hranicemi žil. S existencí těch vnějších se vyrovnával po celý život ve svém díle. Nepochopitelnou hranicí byl pro něj hraniční přechod mezi svobodným světem Itálie, kde nikdy nedosáhl toužené vnitřní svobody, a Istrií, patřící od roku 1954 k „nesvobodné části světa“. Znal dobře hranici mezi italskou a slovanskou populací v oblasti Istriie, protože se světy těchto etnik protínaly v něm samotném. Proto zasvětil celé své dílo tomu, aby hranice nebyly hranicemi, které oddělují, ale naopak spojníky, místy setkávání a prolínání vlivů. Tak se i hranice jeho vnitřního světa, který nám zprostředkoval svou tvorbou, staly body spojení mezi minulostí a přítomností, realitou a snem, životem a smrtí. Sám Fulvio Tomizza byl nejlepším příkladem „prolínání hranic“; profese spisovatele byla od počátku jeho kariéry neoddelitelnou součástí jeho vlastního světa. Proto vykazuje značná část jeho děl i silné autobiografické prvky (*L'albero dei sogni*, *Dove tornare*, *La casa col mandorlo*, *Il sogno dalmata*). Také vybraná témata této interpretačně zaměřené práce v sobě obsahovala „hranici“ jako společného jmenovatele: téma země a jejího opuštění, téma minulosti, téma lásky a návratu.

Při hledání Tomizzovy literární identity jsme mezi různými definicemi („autor hranice“, „autor středoevropský“ nebo „istrijský“) použili také označení „spisovatel exodu“. Exodus je jakýmsi „nosným tématem na pozadí“ autorovy tvorby, jejím prvotním a nikdy zcela vyčerpaným zdrojem. Došli jsme k závěru, že téma exodu je pro Tomizzu tématem obecně lidským a symbolizuje prapůvodní „vyhnání z ráje“. Celoživotní touhou po návratu k vlastnímu počátku, oním „ztraceným rájem“, není však pro Tomizzu Istriie ve smyslu geografickém, ale istrijská komunita, která s „odchodem z ráje“ (Istriie) zaniká. Prapůvodní domov je také synonymem života bez hranic, především bez hranic mezi jednotlivými etniky a lidmi vůbec. V tomto světě (stejně jako ve světě dětství) neexistuje oddělenost, jen jednota.

Fulvio Tomizza není nostalgikem ztraceného světa a času nebo pouhým svědkem a kronikářem jednoho historického dramatu, ale především existenciálním autorem. Hledání ztraceného domova je

hledáním člověka, jeho „uomo di Materada“. Nalezení vnitřního klidu a svobody spojuje autor s možností života sdíleného v komunitě. S tou je spojeno znovuobjevení tradičních hodnot jako je pomoc bližnímu, úcta k životu a „vnitřní opravdovost“ lidského chování a bytí ve společnosti. Dnešnímu přehnaně individualistickému a egoistickému člověku může Fulvio Tomizza svými myšlenkami mnoho nabídnout.

10. SUMMARY - Crossing the Boundaries:

Selected themes from the work of Fulvio Tomizza

There are “outer” and “inner” boundaries. These are constantly tempted and crossed by people. Boundaries exist on maps as borderlines protected by heavy barriers or as small stonewalls that separate neighbors’ fields in the countryside. There are boundaries between the sea and the mainland, the village and the city, between two nations. Fulvio Tomizza, whose work is analyzed in this study, lived with these boundaries. He has been coming to terms with the outer boundaries his whole life in his work *Incomprehensible Boundaries*. He wrote of the boarder line between the “free world of Italy”, where he had in fact never reached his inner freedom and between Istria that since 1954 belonged to the “unfree part of the world”. He was well familiar with the boundaries between Italian and Slavic population from the Istria area, since the worlds of these two ethnic groups were clashing inside him. He had therefore dedicated his written work to undo these boundaries that caused separation and rather conjugated them and created space for meeting of cultures and everyday life influences. And so the inner boundaries, he has mediated to us in his writings became “points of connection” between the past and present, reality and dream, life and death. He himself presents a great example for “crossing of boundaries”; his profession of a writer was from the beginning of his career inseparable part of his own world. Immense amount of his written work embodies strong autobiographical components (*L'albero dei sogni*, *Dove tornare*, *La casa col mandorlo*, *Il sogno dalmata*). Further, chosen themes of this interpretational work included “boundary” as common denominator: the theme of a “country” and his departure from it, and the theme of “love” and “return”.

While searching for Tomizza’s “literary identity” we have among the definitions of “author of boundary”, “Central European author”, or Istrian author, referred to him as to “the exodus writer”. The Exodus is the “supporting background theme” of authors work. It is his first and fully fatigued source. We have reached the conclusion, that the theme of Exodus presents generally human theme for Tomizza and symbolizes aboriginal “expulsion from paradise”. The life long desire for the return to ones origin, the dammed “lost paradise” (Istria) diminishes. Aboriginal home is also a synonym of life “without boundaries”, precisely without boundaries between ethnic groups, and people in general. In this world (equally as in the world of infancy) detachedness doesn’t exist, only oneness.

Fulvio Tomizza is not eaten by nostalgia of the dammed world and time, he is a mere witness and chronicler of one historical drama. Above all he is existential writer. Searching for the lost home is searching for perso, his “uomo di Materada”. The author connects the finding of inner peace and freedom with the possibility of life in community. It is connected to the reinvention of traditional values, piety to fellowman and respect to life, the “inner truthfulness” of human behaviour and social affairs. Fulvio Tomizza can immensely contribute to today’s egoistic and individualistic man.

Bibliografie:

Primární prameny:

- E. Bettiza: *L'esilio*, Mondadori, Milano 1999.
- M. Madierová: *Vodově zelená*, Pistorius & Olšanská, Příbram 2007.
- A.M. Mori: *Nata in Istria*, RCS Libri S.p. A., Milano 2005.
- F. Tomizza: *Alle spalle di Trieste*, Milano, Bompiani 1995.
- F. Tomizza: *Gli sposi di via Rossetti*, Milano, Mondadori 1986.
- F. Tomizza: *I rapporti colpevoli*, Bompiani, Milano 2000.
- F. Tomizza: *Il sogno dalmata*, Mondadori, Milano 2002.
- F. Tomizza: *La casa col mandorlo*, Mondadori, Milano 2000.
- F. Tomizza: *L'albero dei sogni*, Milano, Mondadori 1969.
- F. Tomizza: *L'ereditiera veneziana*, Bompiani, Milano 2000.
- F. Tomizza: *La miglior vita*, Milano, Rizzoli, 1977.
- F. Tomizza: *La ragazza di Petrovia*, Bompiani, Milano 2000.
- F. Tomizza: *Dove tornare*, Milano, Mondadori 1974.
- F. Tomizza: *Materada*, Bompiani, Milano 2000.
- F. Tomizza: *Trilogia Istriana*, Milano, Mondadori 1967.
- F. Tomizza: *Vera Verk*, Ibiscos Editrice di A. Risolo, Empoli 2006.

Sekundární prameny:

- C. Aliberti: *Fulvio Tomizza e la frontiera dell'anima*, Bastogi Editrice Italiana, 2001.
- M. C. Bellucci: *La produzione dei primi quindici anni di Fulvio Tomizza*, Tip. Bortolotti Arti Grafiche, Salò 2000.
- G. Rabac Condić: *Fulvio Tomizza dentro un microscopo sconvolto e leso*, in: *La Repubblica Letteraria Italiana*, 5. března.
- Corriere della Sera, 23.10.1993, *Così ho sfiorato e vinto il suicidio*, rozhovor s F. Tomizzou.
- Fulvio Tomizza, Destino di frontiera, Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova 1992.

L'eredità di Tomizza e gli scrittori di frontiera, Fiume, maggio 2000 – maggio 2001, Atti del convegno internazionale.

M. Bertosa: *L'equilibrio nel processo di "acculturazione" in Istria: tra interazioni e opposizioni, 1982/83*, Str.282, in: www.istrianet.org, *Il dialetto istroveneto*.

Glas Istre, 14.2. 2008, članek Radenka Vadanjela "*Iz Trsta u Prodane za sat vremena*".

Jan Kubišta: *Italká próza v Terstu 1890 – 1950*, FFUK.

M. Nierotti: *Invito alla lettura di Fulvio Tomizza*, Mursia, Milano 1979.

D. Schurzel: *La letteratura dell'Adriatico e di Trieste come crocevia di culture*, in: *Storiadelmondo* n. 3, 10 febbraio 2003.

G. Scotti: *Krik iz fojbe*, adamić, Rijeka 2008.

R. Pupo: *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Rizzoli, Milano 2005.

J. Rychlík, M. Perenčič: *Dějiny Chorvatska*, NLN, Praha 2007.

P. Zovatto: *Fulvio Tomizza scrittore istriano (1935-1999)*, „Atti e memorie“ della società istriana di archeologia e storia patria, Trieste 2001.

www.osservatoriosuibalcani.org , překlad článku Predraga Matvejeviće "*Foibe*" su fašistički izum, Novi list, Rijeka 12.2. 2005.

Přílohy: Překlady citací

^I Roli, kterou bychom neměli podceňovat, sehrála uvnitř asimilačního procesu smíšená manželství. Byla umožněna skutečností, že italský antislavismus (i když ve svých nejvzrušenějších projevech dosahoval čistě rasistických tónů), neobsahoval biologické složky.

^{II} Pro zachycení zvláštního charakteru Istrie se italská historiografie běžně uchýlovala ke klasické dichotomii město/venkov a pobřeží/vnitrozemí, která ve výsledku vystihuje poměrně dobře rozložení lingvistických skupin, respektive italštiny a chorvatsko-slovinštiny. Nemůže být tedy opravdu pochyb o italské převaze v městských centrech situovaných především podél západního pobřeží poloostrova, ani o slovanské převaze na venkově ve vnitrozemí.

^{III} Operaci prováděli nejradikálnější představitelé terstského iredentismu, kteří byli v úzkém spojení s italským nacionalistickým prostředím. Podařilo se jim dobře ji podchytit na intelektuální úrovni.

^{IV} Podle některých autorů byla průměrná úmrtnost tábora na Rabu vyšší než v koncentračním táboře Dachau.

^V Fašistický ministr veřejných prací Giuseppe Caboldi Gigli, který si udělil vítězný přívlastek "Giulio Italico", píše v roce 1927: "Istrijská múza zavolala ve jménu jam, tedy místa hodného pohřbení těch, kteří v istrijské provincii ničí národní (italské) rysy Istrie ("Gerarchia", IX, 1927)

^{VI} "V Pule je aréna, v Pazinu je foiba."

^{VII} Na Istrii roku 1945, stejně jako v Rijece, Terstu a Gorizii, nebyl hlavním problémem jugoslávských autorit eliminovat Italy sic et simpliciter, ale "očistit" území od všech subjektů, které by mohly zpchybnit pevnost nového panství a narušit představu celistvosti lidové účasti na cílech nové vlády.

^{VIII} Především jako obyvatelé městských center, kde byla přítomnost Slovanů skromná nebo žádná, si istrijští Italové nedokázali představit vytržení nepochybně italských území z rodné vlasti.

^{IX} „vyvlastňování vyvlastňujících“

^X Na Istrii byl chaos. Po docela pomalém začátku pak během pozdního jara 1948 prudce stoupl počet žádostí o volbu vystěhování, až se z něj stala úplná lavina. Ještě důležitějším aspektem byla skutečnost, že žádosti o opuštění země nepřicházely jen z pobřežních měst, jejichž téměř zcela italská fyziognomie byla dobře známá, ale také z širokého pásma istrijského vnitrozemí, kde se situace jevila v jugoslávské perspektivě dosti odlišnou.

^{XI} Tohle byla poslední rána pro italskou populaci a exodus se rozšířil jako olejová skvrna. Zahrnul také sociální vrstvy zemědělců, kteří až do tohoto momentu zůstávali připoutáni ke své zemi.

^{XII} Na jihu poloostrova, kde před 16. stoletím převládal románský element, znamenala kolonizace počátek procesu, který měl přispět k vytvoření dvou kulturních sfér a k ustanovení rovnováhy sui generis mezi nimi. Když hovoříme o "rovnováze" mezi italskou a chorvatskou kulturní sférou v jižní Istrii, nechceme tím podtrhnout přítomnost stejné "platnosti" nebo "role" v lokálním nebo širším prostoru. Chceme především zdůraznit fakt vzniklého uspořádání rovnováhy ve smyslu "akulturace", kvůli němuž nedokázala silnější italská kultura asimilovat slabší kulturu chorvatskou.

^{XIII} ... Následkem zmizení italské složky došlo mezi románskými a nerománskými komunitami k rozptýlení jazykové hranice, která se utvářela po staletí.

^{XIV} Meziválečné období vyvstává tedy jako dvacetiletí vážných ekonomických nejistot, jen málo závislých na prováděné politice Italského státu jako na novém kontextu, v němž se ocitla julska realita po roce 1918. Toto je obzvláště zřetelné na příkladě Terstu, jehož ekonomická funkce byla jednoduše anulována novým uspořádáním středoevropského pozadí. Pro jaderský obchod to znamenalo předpovězený osud.

^{XV} Já jsem byl přesně na rozmezí, ať už pro italsější dialekt, kterým se u nás mluvilo, nebo pro menší dávku nejapnosti, které se u mě přesto nedařilo projevit se jako nezávislost.

^{XVI} Viděl jsem, jak se můj otec a další osoby – ty nejznámější ve farnosti, co chodily do kostela, dařilo se jim lépe a měli více polí – šikovali na druhou stranu. A já jsem stál uprostřed.

^{XVII} Mohl jsem se snad přidat ke třídě, která protestovala, když byli místní převozníci spatřeni, jak zabavují celý výlov? Nebo snad kvůli zavedení jedné hodiny slovinštiny týdně ve zcela italské instituci, když můj otec seděl už měsíce v blízké věznici, aniž by znal důvod svého zatčení? Abych zjistil, jestli je ještě naživu, ukrádal jsem se za šera pod závory a čekal, až se ozve jeho nezaměnitelný záchvat kašle. Když jsem se o něm utvrdil, pomalu jsem šel pryč a slyšel jsem, jak se mé kroky ozývají v uličkách nekonečně opuštěného a šedivého městečka. Ochutnával jsem přitom hořkost samoty, která vzkvétala jako divoká tráva v zemi nikoho.

^{XVIII} Byli to většinou lidé z vnitrozemí, a to pro mě znamenalo, že byli více Slovany. Byl jsem nesmírně připoután ke všemu, co mi připomínalo pole, zemi a lesy.

^{XIX} Spíše než o volbu šlo v mém případě o vzpouru, výzvu a zároveň sebevražedný akt podněcený řadou okolností, které by bylo příliš zdoluhavé vyjmenovávat. Řekl bych jenom, že toho léta byl pohřben můj otec, který zakusil vězení nového režimu. A já byl zároveň v hluchém konfliktu se spolužáky kvůli svému venkovskému a zčásti slovanskému původu. Měl jsem v úmyslu se potrestat a zároveň se nechat ještě více nenávidět, ale také litovat. Ve skutečnosti jsem procházel svou první velkou proměnou.

^{XX} Nikdy bych se neztotožnil s uprchlíky, kteří mi nikdy nepřiznali jedinou zásluhu, na více či méně fašistických, strnule revanšistických pozicích.

^{XXI} Poté, co se uzavřela fáze diaspor, se v této atmosféře Tomizzovy kreativní aktivity otevírá kapitola vnitřního nomádství mezi kulturami zakořeněnými v jeho osobnosti. Tato kapitola objasní jeho nejistoty a důvody jeho veškerého utrpení.

^{XXII} Tomizzovým posláním bylo psát a on věřil tomu, co psal, i když se skutečnost střídala s fantazií. Vyčistil a vybrousil styl, chtěl být vždycky upřímný a říkat věci, které měly nějakou váhu a jen zřídka je halil do metafor. Pro svého rodáka Enza Bettizu byl nefalšovaným, lidským a plachým Istrijcem ... který byl již zapsán do rodiny spisovatelů jako velká osobnost s podílem na současné historii.

^{XXIII} Zaznamenáváme v podstatě linii, která vede od neoverismu k autobiografii a k psychologismu. Je to ale také stylisticko-lexikální aplikace, do které proniká globální lekce terstské kultury napuštěné mitteleuropeismem ve městě, které ho přijalo a posílilo.

^{X XIV} Protože ty máš naději. A ona prostupuje každým tvým gestem, každým krokem a pohledem. Je příliš zjevná, vzbuzuje vztek, protest, nevoli. A je tu další věc: příliš miluje své město.

^{X XV} Jako prosluněnější a tělesnější Materada.

^{XXVI} V oblasti Benátska minulých století jsem objevoval stejné vesničany a stejný úpadek. Svět, který se nevzdává a který má nějakou svoji myšlenku, přijde na tisíc způsobů, jak vyjít z této své situace.

^{XXVII} V příbězích, které se odehrály v dávném čase, jsem nacházel téměř jakýsi důkaz mnoha věcí, kterými jsem trpěl a o kterých jsem psal. Přidávaly na hodnotě názoru, že se historie opakuje a že se lidské události vracejí znovu v téměř identické podobě.

^{XXVIII} Teď se Tomizza, spisovatel s eklektickými vypravěčskými schopnostmi, vrací hlubším a drásavějším způsobem k autobiografii a posouvá své hledání na hlubší roviny vlastního Já.

^{XXIX} Láska k nějaké zemi – která koneckonců vzniká ze skutečnosti, že se ta země změnila nebo že byla ztracena, je tedy láskou zesílenou a zdvojenou – a jako všechny lásky je sloučením mezi dvěma bytostmi.

XXX Od moře se zvedala tramontána a přinášela s sebou vůni právě zorané půdy: vůni červené země, která se nedala najít nikde jinde než tady.

XXXI V jeho díle je venkov se svými mýty, se svými starostmi a bolestmi přítomen jako vůně. Vztah mezi spisovatelem a zemí je niterným poutem, které není možné rozvázat.

XXXII Země je tedy nejvyšším cílem a všechno se točí kolem ní: její vlastnění není chápáno jako hromadění majetku, ale jen jako odměna za odvedenou práci, a tato odměna jako by byla vydělána každým úderem motyky.

XXXIII To, co mělo být snem Evropy národů, korunováním veliké utopie obrození z devatenáctého století, převrácením Vídeňského kongresu a zdroj věčného míru, se stalo skutečností „národnostních menšin“, které se znenadání ocitly – jak bývá hrozně vyjadřováno – „na špatné straně hranice“. Zde tedy byly „menšiny“ vnímány jako omezení a překážka k plnému uskutečnění národnostní většiny, která stvořila Stát dle vlastní míry. Byly tak více méně odsouzeny stát se předmětem politiky, která chtěla dosáhnout odsunutí této obtížné nesnáze praktikováním cesty asimilace, diskriminace nebo, v krajních případech, vyhnání.

XXXIV Země není všechno, Berto. Kdyby byla všechno, udělali bychom všechno proto, abychom ji získali zpět. My jsme se ale v určitém bodě zastavili... Musíme myslet na nás dva, na naše děti ... jaké budou mít ony vzdělání, když zůstanou tady a vstoupí do nějaké skupštiny nebo co já vím? Barba Nin má pravdu: my nejsme pro tenhle režim. Možná to chce jiný žaludek.

XXXV Také já jsem cítil, že zde nechávám navždy svoje již minulé mládí, rozptýlené a prožité trochu tady a trochu tam, ve křoví, za stodolou, ve vzduchu, u základů jedné z mnoha kamenných zdí oddělujících naše pole. A pohlédl jsem na Femii.

XXXVI Bolest národa, zbaveného „země duše“, vytvoří snové břímě a z něho pramenící stálý a neslyšitelný pocit úzkosti. Ten bude patrný v ostychu, který si istrijské venkované ponesou navždy ve vztahu k ostatním.

XXXVII Slzy jí nepřestávají brázdit obličej. Snaží se je pít, co může, jsou teplé a slané, jsou tekutina, a dalo by se z nich uhníst těsto na chleba – chleba jenom pro ni, ze kterého by v koutku tiše uždíbovala.

XXXVIII Šel jsem po ulici v náručí se synem, který opíral svoje zkrvavené čelo o moji hrud' a zdálo se mi, že za zídou pěšiny slyším naříkat zajíce. Všude kolem jsem slyšel hvizdot kamení, z nichž se jeden přikutá po asfaltu, aby zemřel pod mýma nohama jako had právě otrávaný svým vlastním jedem.

XXXIX Bylo to vlastně veliké slunce, které ji náhle oslepilo, poté co uslyšela vlastní výzvu k zastavení – stoj, stoj – dvakrát zopakovanou za nějakým vzdáleným keřem... ve vzduchu ohlušeném cikádami jí ten povel zněl jako teplá pobídka k pokračování, vyjádřená cizí řečí, která byla teď ale ještě známější než její vlastní jazyk.

XL Jediná moje básnička, napsaná v osmnácti letech, když jsem po smrti svého otce dokončil gymnázium, hovořila o jedné červené zemi a jednom hrobě, kde otec spočívá v míru a kde i já dosáhnu klidu.

XLI Podobá se jí, ale není to ona. Není tím, čím byla předtím, a nikdy už nebude. Připadá mi jako cizí země, která nikdy nebude moje, je to jako kdyby ona obdělávala mě. Chybí tu láska.

XLII ... Vyrvat přírodě to, co slíbila a v co nás nechala doufat, je vypjaté úsilí a boj. Je to boj o přežití, a to v první řadě spíše psychické než fyzické. Istrijský člověk se podílí na rituálu porodu jako ušaslý divák, který si je ale vědom dvou protikladných obřadů, smrti a zrození, konce a pokračování.

XLIII ...tele se mělo už narodit..., maminka nevěděla, co dělat, jestli někoho poslat k veterináři, ostatní už ale přišli kvůli mrtvému..

XLIV „Děkuji vám, že jste přišli“. A ani jeho hlas mu mezi nimi nepřipadal důvěrně známý.

^{XLV} Tomizza je jedinečný pro svou neopakovatelnou zkušenost ojedinělého vypravěče historických a politických příběhů, kterých byl svědkem a poznamenaným interpretem, a to i přes ambientální, literární, stylistickou a někdy, jak jsme již uvedli, i námětovou podobnost svých příběhů. Není jen vypravěčem historie svého národa, ale také historie svojí duše. Jeho dílo je výsledkem reálné cesty, kterou nevypráví pouze z hlediska svého vnějšího vývoje, ale také jako bolestně prožité putování s hlubokými a krvácejícími zraněními na srdci. Tato cesta vyvěrá ze symbiotické bolesti s traumatizující historickou a ideologicko-občanskou zkušeností jeho národa.

^{XLVI} Ve skutečnosti jsem ze sebe do těch prvních třech knih nic nedal, pokud vyjmem hledisko, které je pro ostatní možná vším. Byl to svým způsobem experiment nebo propůjčení hlasu, ochutnání vlastních možností a zároveň průzkum látky s blízkou, i když méně naléhavou příbuzností. Očekával jsem, že se uvnitř rozváží smyčky ještě komplexnějšího příběhu, prožívaného tentokrát s pochybností a v křeči až do poslední kapky....

^{XLVII} Syn zůstal ve své naléhavosti života oslepen mohutnými a pestrými manifestacemi na náměstí stalinistického období. Cítil se provinile kvůli své neutuchající snaze smířit otcovu mentalitu s novým prostředím, které ho obklopovalo (a které bylo bližší matčině naturelu). Přirozený pocit viny v něm začal přerůstat do rozměrů komplexu otcovraždy.

^{XLVIII} Začal mě tedy informovat o nové situaci ve vesnici: vlastnictví přišlo do rukou kolónů, nové „výbory“ ho vystavovaly dalším výsledkům a veřejným obviněním a popuzovaly ho proti posledním věrným nájemcům. Znenadání si na něco vzpomněl, přerušil hovor a pověděl mi o Eustachiově smrti.. Teprve tehdy jsem propukl v pláč, ne tolik kvůli neočekávanému odchodu dobrého sluhy, kterou si nebylo třeba příliš připouštět, ale kvůli nedotčené lidskosti, která stála přede mnou, pro schopnost sdílení cizí bolesti a pro jeho připoutanost k našim osudům, které jsem já v sobě cítil téměř ztraceně.

^{XLIX} Něco se ve mně zlomilo, něco se muselo stát ve vnějším světě. Běžel jsem tedy k zrcadlu a zhrozil jsem se, když jsem rozpoznal svou tvář v jeho odrazu: Vousy vyrostly, stejně jako pár dlouhých chlupů na čele. Především jsem zaznamenal nehybnou a vyprahlou přítomnost dvou ostnů v prchavých očích, které mě poprvé soudily.

^L Domů jsem se vrátil s tibullíanskými hexametry v jednom uchu. Najednou, po rozcestí v Tramón, se přede mnou rozprostřela červená země vlnící se na nízkých kopcích, dvojspřeží bělostných volů, kteří za sebou nechávali čerstvou brázdou pluhu, osamělý dub mezi strništi, materadské domy..., a to všechno ve mně vyvolávalo obrazy života existujícího jen v chlapecké paměti a ve školních knihách.

^{LI} Je mi líto, že umíráš ve lži, tatínku. Bůh neexistuje, nikdy neexistoval a nikdy existovat nebude. Kdyby opravdu byl, přišel by teď udeřit na mě a nepodílel by se na vlastní definitivní zkáze. Já sám jako živý můžu pro tebe ještě na okamžik něco udělat. Pojďme tedy uzavřít dohodu: za okamžik už tu nebudu a ty budeš žít dál v tom z nás, který na to bude mít sílu.

^{LII} Ve shonu jsem přešel do druhého stavení; Bůh byl skutečně mrtvý. Přinášeli džbery, aby ho omyli, na schodech se to hemžilo příčinlivostí, která tu byla naposledy ve dnech války.

^{LII¹} Dva roky se mi o něm zdálo dvakrát i ikrát během dvaceti čtyř hodin, počítáme-li občasné odpolední siesty a především jeho znovuobjevování se během jedné jediné noci.

^{LIV} Pro vytvoření nezbytného odstupu od snůšky problémů, od „látky“, která se ho zblízka dotýká, překročil Tomizza ... Stefanovo dospívání a mládí v realitě nepřetržitě konfrontované se snem. Jeho sen je ale (abychom použili slavnou frázi, citovanou na počátku moderní literatury) „sen odehrávající se za přítomnosti rozumu“.

^{LV} Zdají se mi také sny, které se netýkají přímo jeho, ale přesto ho zahrnují. Co bych tak mohl v tého holé místnosti napsat, aby se to nějak nedotýkalo jeho?

^{LVI} První zdrcující sen, který jsem zaznamenal, byl nejzávažnější a nebylo, opravdu nebylo vhodné ho zapisovat. Držel jsem tě za ramena a tlačil tě dolů, dolů do země, abych tě nezasáhl. Vkládal jsem ale do toho tlaku všechnu svou sílu a běs. Jakmile jsem tě ale nehybnou a nevinou položil na trávu, zločin byl dokonán a se proměnil v někoho jiného.

Uchvátil jsem nůž... a podával jsem ho tobě ve chvíli, kdy už jsi vstala. Nůž jsem natočil tupou stranou, aby nebylo ani na okamžik ostří namířeno proti tobě. I když jsem slova drtil mezi zuby, řekl jsem ti jasně a přesvědčivě: „Tys mě stvořila a ty mě zabij. Skončíme to jednou provždy.“

^{LXVII} Lidské ideály, partyzánsky propagované novým režimem, na mě tajemně zapůsobily možná proto, že byly ještě více zakořeněny v mém otci. V jeho případě byly ale v protikladu k otcově skutečné společenské pozici a pak také k politickému názoru, který přijal. Tyto ideály rozšiřovaly moji revoltu také na předsudky, obecně považované za nemoc, která v poslední době pronikla do mého domu.

^{LXVIII} Barba Tio, jak mu říkali, byl v mých očích starcem již tehdy. Před třiceti lety jsem si přivlastnil jeho jméno a předal jsem ho hlavní postavě mého literárního debutu: sedlák, hluchý k právům synovců, byl tedy ztělesněním Tiova protikladu.

^{LXIX} Byli to naši sousedé a pro mě jimi vždycky zůstanou. Stejně tak nikdy nepřestanu toužit po návratu do červeného domu, vedle jejich žlutého. Rok před válkou byly zdviženy o jedno patro, jako by soupeřily, a domy obchodníka a strážníka tak převyšovaly ostatní domy ve vesnici.

^{LXX} Třikrát jsem je šel navštívit a třikrát jsem litoval, že jsem je zastihl doma. Byly to kondolenční návštěvy, neštěstí se jim přilepilo na paty. Během jednoho roku skolil infarkt dva nejstarší syny, potom zemřela žena prvorozeného, nakonec odešla i matka Filomena, již roky nepohyblivá a neschopná slova.

^{LXXI} mezi nejjobdařenějšími a nejvýřečnějšími ženami ve vesnici

^{LXXII} Jeho poslední pohled spočíne na koruně mandlovníku, který, přesazený sem bez druha, každé jaro rozkvétá, nikdy ale nedal ani jeden plod.

^{LXXIII} Něco je zadržuje, nezaměnitelné volání si je přeje mít i jinde. Skrze myšlenku, pocit, kulinařskou tradici.

^{LXXIV} Neuměl bych dát jejich mýtu jiné jméno, než abych se neuchýlil k podobnosti s úspěšným očkováním. Ale svobodným, spontánním a dokonce nevědomím.

^{LXXV} V tomhle kontextu lze na strukturální rovině odlišit dvě perspektivní pozice četby jeho prózy. První z nich je rovina realistická (rozšířená na rovinu historicko-vzpomínkovou), na které se rozvíjí potlačená kultura jednoho národa. Druhá rovina, interpretativně-snová, se stává spontánním nástrojem osvobození z mučivých vnitřních napětí.

^{LXXVI} Nevěsta z Villanovy čekala na svého ženicha před oltářem po celou dobu mše a u přijímání si vzala hostii, aby s ní odletěla do Ráje. Den po pohřbu se navečer objevila doma, stále ještě oblečená do bílého. V kuchyni, která se osvětlila jak za bílého dne, zkameněli rodiče na židli. Dokonce mluvila a sedla si, byla jen příliš bledá. Co se dá nabídnout návštěvníkovi, o kterém se ví, že je více než nemocný?

^{LXXVII} Když jsem vstala, abych utišila dítě a vrátila jsem se k ohni, ležel celý natažený přede mnou a dál předstíral, že spí. Využil toho, že jsem si všimla pozdě jeho předstírání a mezitím se na mě několikrát podíval. A pomalu se stával někým jiným: hnusným mužem, jakými jste vy všichni, neschopní se rozhodnout, vmést do obličeje byť touhu po zle. Křičela jsem, aby odešel, aby se oblékl. A on dál předstíral, že spí, tím idiotským způsobem, jako to dělají děti.

^{LXXVIII} Jsem stále tady s tebou a budu tu i zítra, navždy. Nevidím jiného, věř mi, a kromě toho nikoho nemám: ty jsi můj bratr a můj ženich...

^{LXXIX} Nehledej, nesnaž se znát pravdu. Teď si uvědomuji, že bude lepší, když se ji nedozvíš nikdy. Dusím se tím. Měj trochu slitování s tvou babičkou, která čekala jak na smilování na tento den. Nech uplynout ještě těchto pár hodin a zítra tě probudí zvony.

^{LXXX} Každá květina uvadne na svém vlastním kořeni, každé semeno se vrací do země... Matka nešťastná a dcera nešťastná, která se stala ženou v okamžiku. Dejte také mně černý šál, neboť vlasy šednou rychle. ... Z vlastního

zůstává jen původ a ten je potřeba jednoho dne znovu najít. Předě mnou se otevřela cesta, s každým krokem otiskne noha přesnou stopu.

LXX I Stud, skutečně veliký stud, pocítila naposledy, a to bylo také poprvé s ním; tentokrát více přitom než potom, a potom jen v záblesku a v důsledku neočekávaného studu, který ji přepadl, když se začala trochu uvolňovat ze svojí upjaté netečnosti...

LXX I I Ted' vnímá jakoby nějakou cizí přítomnost uvnitř sebe, která jí zabraňuje cítit se svobodnou se svými myšlenkami. Je to snad právě pro tu trochu potěšení, proto, že si předtím připadala užitečná jen ona, naposledy ale pocítila, že také druhý začal být nezbytný? Je to pro trochu potěšení, že ted' v sobě cítí růst znamení, následek toho studu? Pro trochu slasti, která by měla být hned považována za nějaký luxus? Cítila více než vinu (a tedy znovu vinu), protože ostatním se podařilo soudit ji na základě jejich principů hanby, špatnosti a viny za čin, kvůli němuž by předtím necítila ani hanbu, ani špatnost, ani vinu?

LXX I I I Vesnické dívky, „zrazené v lásce“, jsou, jak se zpívá v jedné sborové písničce z jiných časů... Ženy, navždy stojící mimo běžný okruh, snadno k dostání, s jediným záměrem: ublížit si, když se pouštějí do předem prohraného podniku a vtahují do něj tělo, které se chová jako paměť. Je to jako by slavily nějaký symbolický obřad.

LXXIV Vzdal jsem jí nechtěný a pomyslný, možná zpochybnitelný hold, když jsem ji zařadil do svého druhého románu.

LXXV Je velmi příhodné, když se autor na začátku ptá, co je to za dílo, které se právě chystá napsat. ... Až doposud mu připadalo, že jedinými lidmi, kteří si zaslouží stát se hrdiny knihy, jsou jen osoby slavné, mocné nebo typické pro svou zvláštnost. Ale nezdálo se mu, že by se někdy stalo, aby v knize figurovala zralá a docela obyčejná žena pohybující se v domácnosti, en robe de chambre, jak říkají Francouzi. A hned poté se znovu ptá, jestli by se měly brát za užitečnější příběhy považované za univerzální, nebo spíše příběhy soukromé, ve kterých se mohou najít všichni.

LXXVI Od toho okamžiku jsem tančil jen se svou ženou, aby neměla podezření. Femia ale nepochopila. Po dlouhé hodině, kdy si myslela, že jsem se urazil a ponechal ji stranou, se mě dotkla pod stolem. Pak mě chytla za koleno, opřela se celá o mě stehem a přitom nahlas mluvila a smála se s ostatními. Odpověděl jsem jí: řekl jsem, že mi je hrozné horko a ona se zasmála.

LXXVII A tak jsem si ten večer vzal, znovu a navždy, trochu toho, co v ní ještě zbývalo ze mě a dal jsem jí tu trochu, která ve mně ještě zbývala z ní.

LXXVIII Téměř všechny ženy, které jsem miloval krátce nebo neúplně, měly pak tendenci mě opustit. Skutečnost, že po mně nikdy nepožadovaly žádnou odměnu, nestačí k potvrzení méj naprosté necitlivosti vůči nim. Spíš naznačuje, že mi náhoda poskytla oprávnění k tomu, abych je propustil nebo předstihl já.

LXXIX Byl to neklid, který mě vracel do konfliktu se sebou samým. Jestli mě Milena přijme s nezbytnou zdvořilostí jako hosta a dá mi tak najevo, že u ní ve vztahu ke mně nepřeskočila jiskra, budu nevyléčitelně zklamán. A budu myslet na jediné: jak co nejdříve odjet a zpřetrhat všechny vztahy s Dalmácií.

LXXX Je to komplexní kniha. Cesta do psychologie vztahů, která zcela převrací přístup k tématům minulosti. Jestliže tehdy byl zřejmý vliv, který měly na hrdinu události, lidé a místa, tady dochází k opaku, zrcadlo je otočeno: ted' je to protagonista, kdo manipuluje událostmi, postavami a místy.

LXXXI Tato pokřivená duchovní věrnost manželce se odráží stejným způsobem ve věrnosti zemi původu, na bláznivé příbuznosti, stejně tak jako na nové terstské rodině hebrejského tchána.

LXXXII Proto je stupeň méj náklonnosti a odmítání vůči třem vzorům v úzké souvislosti s tehdy iluzorním usilováním o to být cizincem v jejich sféře.

LXXXIII Obecně mají moje tři ženy ve správné míře pozitivní vlastnosti: soběstačnost, bezúhonnost, stálost (především a pouze v odlišnosti jejich prostředků) a střídmost. Nejsou schopné vzít na sebe nějakou vinu, protože všechny

předcházející ctnosti je před ní automaticky chrání. Ale jelikož neexistuje smrtelník bez viny, nevědomě ji přenášejí na druhé.

LXXXIV Už to není literární ztvárnění Laury Levi, spisovatelovy manželky, není to postava, ale portrét reálné osoby. .. Z toho tedy vyplývá proměněný vztah, který spojuje Stefana s jeho ženou: nejde už o veselou a bezstarostnou lásku jeho mládí, ale o zralejší, vědomější a intenzivnější cit. Je to cit tvořený pochopením, naprostou oddaností a především vděčností.

LXXXV Neměl jsem jiného zjevného důvodu k podrážděnosti na dceru, kromě jejího kritického postoje, který si ona, na rozdíl od její matky, ke mně dovolovala a ospravedlňovala tak mou poslední možnost ventilovat zlost. Moje žena jednoho dne řekla: Nechtěl ses vrátit zpátky na Dalmácii? Co máš tady na práci? .. Odpověděl jsem na návrh pokrčením ramen. Z pobytu dole se vyvstávaly jen nepříjemné aspekty, od namáhavé cesty až k mojí ztrátě míry, a především důstojnosti.

LXXXVI Tento venkovský svět prochází skrze moment nejvyšší nejednotnosti a zároveň nejvyšší solidarity.

LXXXVII Pomalu se sesunula na dva promočené vlněné pytle, přes které jako zkušená žena položila pytle suché, které jsem držel v ruce. A v troše měsíčního světla, které vstupovalo do jejího čeledníku, jsem ji uviděl v pozici, která pro ni byla asi přirozená, ale kterou jsem já vždycky považoval jen za naši.

LXXXVI II Mohl jsem se zastavit a milovat se kdekoli, protože po západu slunce bylo už všechno, kam jsme vkročili, místem lásky: val pod duby, které lemovaly cestu, cestičky mezi nízkými keři ještě jemných křovin a samotná travnatá mez na téhle opuštěné cestě, dále průchody do polí, mezery na vrcholku vinic, brzy zralé obilí, snopy slámy, suché zídky, které vedly do její vesnice.

LXXXIX Jediná příčina, která narušovala a soustavně zeslabovala moji vyrovnanost, pramenila z praktické nemožnosti završit návrat na venkov a udržet nedotčenou harmonii dosaženou ve mně samotném.

XC Je zvláštní a vlastně pochopitelné, že ji nikdo nemůže snést. Lidé se ničeho tolik neobávají a nic tolik neodsuzují jako ubohost – omezenost. Nejsurovější zločiny přestaly už dávno ničit ty, kteří je páchají, a stále méně je poskvňují. Mnohem rozšířenější a častější ubohost člověka ale diskvalifikuje. Já mám před ubohostí přirozený respekt, protože s ní už padesát let bojuji v tichosti, bez hněvu nebo křížáckého zanícení.

XCI Nebyla to smrtelná nemoc, která mě už roky sužovala, ale spíše jakási přerušovaná agónie. Chvillemi jsem z ní vycházel, ovšem s jedinou jistotou: že se do ní vrátím. Nacházel jsem se jako vždycky v zemi nikoho. Ta se teď rozšířila na obě teritoria, která se ve mně vytvořila a která byla ve stejné míře nehostinná. Moje nová hranice byla umístěna na vertikále a hustá mlha zakrývala její přechod.

XCI I Nešlo o nějaký náhlý výbuch. Bylo to nezbytné a promyšlené. Někaký čas, hlavně v posledních čtyřech letech, jsem žil ve složitém vztahu se sebou samým. Neměl jsem velkou chuť do života a vedl jsem neustálý dialog se smrtí. Pokaždé, když jsem se ocitl v nějakém místě, kde by bylo možné spáchat sebevraždu, jsem o ní uvažoval.

XCI II Tenhle román mě zachránil. Použil jsem literární prostředek nalezeného rukopisu. Bratr mě ve fikci nachází ležet mrtvého na psacím stroji s knihou po boku. Mohl jsem tak mluvit o sobě mimo sebe a našel jsem také sílu vytvořit ironii.

XCIV Hruža teď dopadala na zem, která byla zcela netečná k vlastní bolesti.

XCV Tvým městem jsme spíše prošli, než abychom do něj pronikli, a spíše ho tušili, než pozorovali. Zároveň jsem cítil, jak ke mně obrací němou výčitku a odhaluje moji slabou intelektuální zvědavost a citovou nestálost.

XCV I Tahle sebevražda uzrála ve zvláštní situaci, má za sebou řetězce důvodů a příčin, které může plně pochopit jenom Stefano. .. Zná původ a povahu toho tragického a symbolického gesta. Vzniklo porážkou mladistvých ideálů, ale

také v důsledku zkřivené a nevysvětlitelné osobní situace, do jejíž hloubky může proniknout jedině chlapec z *L'albero dei sogni*.

^{XCVI} V pláči, který hlasitě propukl a který jsem náhle považoval za zcela oprávněný, jsem četl všechny ty roky, které minuly a já ani nevěděl jak. Pochopil jsem, že jsem pro ty dva mladé lidi uvnitř nebyl nikým jiným než otcem a že já jsem toho chlapce měl nejspíš za syna, který se narodil a zemřel v jednom nemocničním pokoji, a kterého jsem nestihl ani spatřit.

^{XCVII} Kam jinam jsem mohl jít a kam se hlavně vrátit? Rozhodli jsme pro Istrii.

^{XCIX} Nechal jsem všechno sklouznout do jednoho pytle a šel jsem ho položit na hranici jako nějaké ubohé mrtvé zvířátko. Plamen byl neprve černý jako kouř, potom světlý a vysoký, až dosahoval koruny olivovníků. Obsluhoval jsem ho se špetkou potlačené výčitky, dál a dál s pocitem svobody, který mě povzbuzoval v rozhodném pokračování.

^C Jak víš, nad Terstem se rozprostírá Carso: Vyprahlá země, samý kámen, les, houští mají ale přesto svou přitažlivost. Pociťuji ji především Teršťané, kteří se s Carsem ztotožňují a považují ho za přirozené pokračování svého města nebo za jeho ideální kontrast. Snoubí se tu příkrý spád s hrboлатыmi svahy, vilky na periferii se tu mísí s domy z holého kamene, s besídkami a houštím, s tvrdými bílými skálami a s vyčnívajícími pískovcovými stěnami.

^{C^I} Hláska „z“ pro mě v oblasti zvuku představuje ekvivalent její hrubosti a nepoddajnosti. Tady se mimochodem velmi hojně vyskytuje také proto, že se na ní mění skoro všechna sladká „či“. Já sám mám hlásky „z“ ve svém jméně dokonce dvě: je to snad osud? Kdybych měl vybrat pro svůj kraj nějaký symbol, byla by to hrouda země, kterou my nazýváme „zzòpa“.

^{C^{II}} Červená země by neexistovala, kdyby v její blízkosti nebo na dohled od ní nebylo moře. A je také pravda, že jen pár kilometrů za mémi zády si může půda dopřát výběru jiné barvy a jiného složení.

^{C^{III}} Mám rád Terst právě pro jeho kontrasty. Pro jeho vyrovnanou a nenucenou atmosféru, pro jeho nevědomý a úzkostně rodinný kosmopolitismus, pro vrozenou a nejistou moudrost jeho lidí. A také kvůli proměnlivosti jeho nebe a větrů, které se do města opírají se všech stran, jednou aby ho zahalili do krutého a temně mystického arktického světla, podruhé aby mu navrátili kořeněné teplo ostatních středomořských měst.

^{CIV} ... esej o vesmíru, který svořil Tomizzu, napsaný Tomizzou samotným.

^{CV} Můj „člověk z Materady“ se pro svou opatrnou střídmost a důstojnost stravuje v neděli jako Rakušan, na polích jako Ital a za zimních večerů jako Slovinec.

^{CV^I} Nemluví jazykem *si*, ani *da*, ani *ja*, ani *što*, ani *ča*, ale stále ještě jedinečným materadským *cca*, které, když se nad tím člověk trochu zamyslí, se podobá českému a polskému *cco*.

^{CV^{II}} Když otevřete zjevně autobiografický román *L'albero dei sogni*, uvidíte, jak jsem pár let před definitivním přechodem mého protagonisty z *Materady* přecházel několik dní před maturitou hranici i já: tehdy ale v opačném směru, v sanitce, která vezla mého otce nechat zemřít do jeho postele.

^{CV^{III}} bezprostřední a citové zázemí

^{CIX} Vydat se po nové dálnici směrem na Vídeň nebo se vmísit do silniční sítě, která se od Lublaně zvedá do Grazu nebo se stáčí ve směru Varaždinu, znamená ocitnout se v bohaté krajině, která je plná překvapení, ale také plná ozvěn minulosti.

^{CX} Nikdy jsem neměl žádnou legitimaci. Vyjadřoval jsem svoje preference ve volbách, při psaní, jako pokrokář, jako laik, a také s nostalgií po náboženství. Šlo ale o náboženství vesnice, velmi pohanské a komunitářské, vázané na život na polích, na střídání ročních dob, na velké svátky a s konkrétními vazbami na církev.

CX^I Nedostatek skutečného smyslu pro spravedlnost, nedostatek autentické žízně po svobodě a pravdě, opravdové úcty k sobě a k ostatním. To jsou skutečnosti, které mě nejvíce trápí na části italské společnosti, které se snažím zůstat vzdálený, ke které ale chť nechť stejně náležím.

CX^{II} Černé košile, které na Štedrý večer vtrhly do podgorského kostelíku mimo Goricii s úmyslem zastavit slovinský zpěv, a zabili varhaníka Bartuže, nebyly odlišné od agentů v kožených kabátech, kteří dvacet let poté do krve zbili biskupského vikáře v Kopru. Zabránili mu tak biřmovat možná i své vlastní děti. Stejně tak tisíce osob, které skončily v krasových prohlubních u Terstu a na Istrii...

CX^{III} Snažím se všem vysvětlit, že ten koutek červené země, obehnaný živými ploty a dubovým lesíkem, se stává jediným místem, kde se cítím živý, celistvý a relativně šťastný. Je to úzkostné *habitat*, které je však nenahraditelné pro člověka s malým životním entusiasmem.

CX^{IV} Řekl mi, že může psát jenom v Materadě, protože v Terstu nemá k psaní inspiraci. Měl dům na samotě ve vesnici Juricani v obci Materada. V prvním poschodí byl malý pokoj, který se spíše než ložnici podobal klášterní cele. V pokoji bylo jedno okno, stůl a židle. Tady napsal většinu svých děl. Když ho psaní unavilo, šel něco okopávat na zahradu nebo se staral o vinohrad.

CX^V Když jsem pak přišel do Terstu i já, ocitl jsem se v literárním prostředí, které vydalo dokonce výjimečné plody, mimo jiné také velmi blízké mému citění. Moje zkušenost byla ale zároveň odlišná od jejich: v určitých ohledech byla dosud neznámá a dokonce protichůdná, protože jsem pocházel z poníženého venkova, který terstští autoři znali málo nebo povrchně.

CX^{VI} s nevážnou, až nezákonnou provokací

CX^{VII} Ve skutečnosti jsem se měnil v kontakt s městem, které bylo už ostatními překonáno, a které jsem já měl teprve dobýt. Byl jsem ponořen do ovzduší, ve kterém dýchali Saba, Svevo a Joyce a před nimi ještě, možná přechodně, mladý Freud... Byl to také Freud, který později město zostřil a jehož školu jsem po šedesáti letech pocítil také já, jako krutý balzám a mužný soud.

CX^{VIII} Také terstský mýtus se zdá být u konce, nanejvýš by tak mohl být znovu prožíván v největší ironii... Terst byl sám sebou jen dokud nevěděl, že je Terstem.

CX^{IX} Důkaz, že takzvaná Mitteleuropa není monopolem města, mi poskytl v samotném prostředí terstské literatury Biagio Marin, okrajový spisovatel jako já, který však dnes spíše než já literaturu Terstu zastupuje. Biaggio je básník, který ve městech–křižovatkách jako jsou Goricie a Terst, usmířil malichernou krásu svojí gradské laguny s neklidem Vídně, ve které přebýval v mládí.

CX^X Nutnost přísného studia, náročný vkus, originalita myšlenek, zkoumání niterného důvodu naší existence dovedená do krajnosti, to všechno charakterizovalo kulturu a umění, jejichž paprsky dosahovaly z Vídně do center vzdálenějších provincií, aby sbratřili geniální osobnosti, které se možná nikdy nesetkaly: Kafku a Lukáse, Sveva a Krležu, Cankara, Musila a Rilkeho. Vídeňské paprsky ozařovaly v odrazu příslušné světy, jejichž nejvyššími mluvčími byli tito spisovatelé.

CX^{XI} Ucelenější shodu lze ovšem najít mezi Vergovými „poraženými“ z *Malavogliu*. Odlišné jsou zde sice analýzy prostředí, ale podstatné paralely představuje především mytologie majetku a hodnot venkovské civilizace. Podobný je také pocit porážky, nastolené nesmiřitelnosti osudu.

CX^{XII} Co se tedy vlastně stalo od té doby, co jsem se přemístil z mé venkovské Istrie a učinil první kroky jako spisovatel? Proč jsem byl okamžitě přirovnán k Vergovi a Tozzimu, z nichž prvního jsem znal málo a špatně a o druhém jsem nevěděl vůbec nic?

CX^{XIII} Jestliže se v případě této první knihy dá mluvit o realismu, pak jde o realismus nového typu.

CXXIV Je to stránka, která nám umožňuje nahlédnout zblízka Tomizzovu vzdálenost od neorealistů a ve které optika soukromého..dovoluje lépe vnímat soukolí a zákony veliké historie bez moralismu a ideologií.

CXXV Abych řekl pravdu, tento termín se mi příliš nelíbí. Přesto se v něm poznávám. Na druhé straně, nemohl bych se označit za „istrijského spisovatele“, protože jsem byl dvacet let mimo Istrii a čtyřicet let žiji v Terstu. Tady mě zase označují za Terst'ana, protože mám istrijské kořeny. Je to situace, ve které se bere ohled také na historickou minulost Istrie, která padesát let patřila Rakousku, zatímco Terst patřil stejný počet let Benátkám. Bývám tedy označován za spisovatele hranice, protože jsem žil na hranici tohoto tolik rozděleného istrijského teritoria.

CXXVI Hranice je něco utkvělého, co zůstává, co nekončí po nějaké válce, ale naopak bývá ještě zdůrazněno. Hranice s sebou přináší ideologii, tendence, vlády, vojenské okupace a obsazování hranic, a tak silně rozděluje národy k exkluzivnímu propěchu nějaké politické nebo vojenské moci.

CXXVII Děj směřování, ve kterém si každá ze složek zachovává svoje podstatné rysy...

CXXVIII Podle kritiků jsem měl v porovnání s Terst'any lehčí styl psaní: na začátku jsem byl možná hrubší, ale moje nástroje byly určitě bohatší. Člověk je spisovatelem uvnitř, žije z vlastního světla, které mu nikdo zevnější nemůže poskytnout. Každý spisovatel je jedinečný. Píše na základě svých zkušeností a skutečnost se stává abstrakcí... Kdo je spisovatelem, je jím zcela, bez ohledu na všechny vlivy a ideologie.

CXXIX Maminka, i když docela slušně ovládala koloniální benátštinu, mluvila s dětmi radši srbochorvatsky. Tatínek naopak, i když měl chorvatské „střední školy“, s námi raději mluvil starým lokálním dialektem benátštiny. Rodiče si tedy byli velmi podobní, dokonce i v jejich fonetické podvojnosti a zaměnitelnosti hadího, zbastardštělého a téměř esperantového jazyka, který jsme používali při našich hrách a dětském brebtlání.

CXXX „domov a kuchyně“

CXXXI ...skutečnost, že byl vypuzen ze své země, se v něm uhnízdila jako neustálé podezření toho, že může být odmítnut všude a všude. Tak jako všichni istrijské exulanti, kteří mohli veřejně požadovat nějaké finanční odškodnění, žádal i on něco jiného: uznání a ujistění. A ať jich dostal tolik, kolik jich zasluhoval a zasluhuje, bylo to jako by jich nebylo nikdy dost: jako by neustále čekal na splacení dluhů.

CXXXII Byla jsem to já sama, koho jsem nacházela.

CXXXIII „nedůtklivý, zachmuřelý a slabý“

CXXXIV „literární drby“

CXXXV Předávat sympatie, abychom dostávali sympatie. Dát blízkému člověku to nejlepší ze sebe... A zároveň dostávat to nejlepší od těch, kteří nás obklopují. Pouto s komunitou pro mě bylo vždycky velmi důležité.

Přílohy: Překlady citací

